tarih VE toplum

6000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / MART 1991

Türk Dili ve Edebiyatında İslamiyet
TURGUT AKPINAR

Adnan Saygun'dan Anılar
TAHA TOROS

Alman Kültür Tarihinde Türk İmajı
ONUR BİLGE KULA

Yunanistan'da Azınlık Olarak Yaşamak
REŞAT TESAL

87

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

tarih VE toplum

Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay	*Meliha Yetkin*	4
Türkiye'de Solun Tarihinden	*Mete Tunçay*	6
Türk Dili ve Edebiyatında İslâmiyetin Etkileri	*Turgut Akpınar*	9
Adnan Saygun'dan Anılar	*Taha Toros*	16
Alman Kültür Tarihinde Türk İmajı I	*Onur Bilge Kula*	19
Tarık Zafer Tunaya ve Cumhuriyet'i Savunmak	*Zafer Toprak*	23
Süleymaniye Külliyesi Konusunda Bilinenlere Katkı	*Uğur Tanyeli*	28
Sözlü Taş Plaklar III	*R. Anhegger - Cemal Ünlü*	35
Madalyanın Öbür Yüzü	*Zeki Arıkan-Salih Özbaran-Ergün Aybars-Erkan Serçe*	44
Yunanistan'da Azınlık Olarak Nasıl Yaşardık?	*Reşat D. Tesal*	48
Kitabiyat		57
Misyoner Gözüyle Osmanlı Kadınları	*Atilâ Türk*	
Başhoca İshak Efendi	*İlber Ortaylı*	
Nazm-ı Siyer-i Zühdi	*Subutay Hikmet Karahasanoğlu*	

Kapak: "Bulgar Mezalimi". Dr. R. Anhegger koleksiyonundan, bez üstüne basılmış bir manzume. Metnin çevrimyazısı için s.64'e bakınız.

MART 1991 • CİLT 15 • SAYI 87

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç / **Düzelti:** Fatih M.Öztan, Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Adil Şallı

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Kamera:** Cemal Törün; Muammer Balta / **Montaj:** Ümit Ayar / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Kerem Serbest / **Renk Ayrımı:** Çağdaş Yayıncılık ve Basın San. A.Ş. / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hür Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 72.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** *no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi* açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 6.000 TL.

BİRİNCİ'NİN DİLİ

Son sayınızın Kitabiyat sayfalarında ilginç ve haklı bir eleştiri yazısını okuduğum Ali Birinci, Ankara'dan tanıdığımız, genç tarih doktoru Ali Birinci'den başka biri mi yoksa? Geniş bilgisine ve titizliğine bakılırsa, o olmasına o da; "mutena"lı, "şöhret-şiar"lı, "tekellüme muktedir"li, "zahmet ihtiyar"lı, "takriz"li vb. diline bakılırsa, sanki o değil, iyice yaşlı biri.

ORHAN KOLOĞLU /İSTANBUL

□ Haklısınız; ama bir keresinde Ali Birinci kardeşimiz yazısının başlığındaki "vesika"yı "belge"ye çevirdik diye, bizi özel olarak kınadı, ilk sunuşumuzda açıklanan yazarların diline karışmama ilkesini çiğnediğimizi ileri sürdü [oysa o ilkemiz, "ifrat ve tefrit"e gidilmemesi "şartına muallâk"tı!], hatta bir daha böyle bir şey yaparsak, bizi gelecek yazılarından mahrum bırakacağı tehdidini imâ etti. Biz de, yazar ayrıcalığına saygı gösterilmesi talebi karşısında, hocalık hakkımızı kullanmaktan feragat ettik.

KÜTÜPHANELERİMİZİN HÂL-İ PÜRMELÂLİ VE ISLAH ÇARELERİ

Yakınlarda genel kütüphanelerimize hiç gittiniz mi, bilmem? Ben gittim. Çoğu okuma salonu halinde. Üniversite öğrencileri (diğerleri zaten büyük kütüphanelere alınmayıp il halk kütüphanelerine sevk ediliyorlar), mevsim dolayısıyla sıkış sıkış masalara teksirlerini açmış -kantinde dalga geçmedikleri zaman- onları hafızlıyor. Başvuru kitaplarının ya da dergi koleksiyonlarının bulunması gereken raflar bomboş. Soruyorsunuz: çalınıyorlar diye önlem alınmış! Tek tek fiş doldurup servisten isteyeceksiniz. Zaten pek bir şey isteyen de yok. YÖK üniversitelerinin öğrencileri (yalnız öğrencileri mi?) ders notları dışında hiçbir şey okumamaya koşullandırılmış.

AT'na girmemiz tartışılırken, galiba bir İngiliz gazetesinde, müzelerinde-galerilerinde kaç tane Rembrant'ları var (hiç!) diye bir karşı-görüş ileri sürülmüştü. Ya bir de kütüphanelerimize baksalar?

Millî Kütüphanemizde, devlet ve üniversite kütüphanelerimizde kaçar kitap var? Kendi süreli-süresiz yayınlarımızı toplayabilmiş miyiz? Ya, yabancı dillerdeki yayınları? Her bilim ve kültür alanının, durmadan yenilerinin çıkmakta olduğu temel yapıtlarını edinmiş miyiz? Belli başlı dergileri almış mıyız? Eskiden başladıklarımızı hâlâ almakta mıyız? Yararlanma durumları nasıl?

Hocalarımız bile kütüphane kullanmıyor, araştırma yapmıyor. Sistem, testiyi kırana da doldurana da aynı gözle bakmakta. Söylediklerimin kanıtı, özellikle son yıllardaki devlet (Millî Eğitim-Kültür bakanlıkları) ve üniversite yayınlarının nitelik ve niceliği. Bir kısır döngüye girmişiz; ne okuyor ne yazıyoruz. Kitaba-dergiye istek de yok, bunların kullanıma sunulduğu da.

Toplumsal sorunlarda, herşeyin birbirine bağlı olduğunu; bir şeyler değiştirilmek istenirse, birçok şeye birden el atılması gerektiğini elbette biliyorum. Ama, bir yerlerden de başlamak zorundayız.

Kütüphanelerle ilgili önerilerim şunlar:

— Bir kere, bu işe ayrılacak ödenekler (hem Millî Eğitim-Kültür bakanlıkları, hem de üniversite bütçelerinde) iyice artırılsın.

— Sonra, üniversiteler civarında (birkaç sözlük ve ansiklopedi gibi) asgari referans malzemesiyle donatılmış okuma salonları açılsın.

— Kütüphanelere, yüksek maaş ödenerek bilgili ve ilgili yeni elemanlar alınsın.

— Kütüphanelerin tanımı yapılsın. Nerelerde nelerin bulunması gerektiğine karar verildikten sonra, geliştirme plânları uyarınca, koleksiyonların tamamlanmasına ve sürdürülmesine girişilsin.

— Elyazmaları, eski periyodikler vb. mikrofilme çekilerek, okuyuculara bu kopyalar sunulsun.

— Araştırma kütüphanelerine kataloglama programlı bilgisayarlar, mikrofilm, mikrofiş (ve bunlardan fotokopi verecek makineler alınsın. ...)

Böyle isteklerin pahalıya malolacağı açıktır. Ama mademki çağdaşlaşmak isteniyor, hemen hemen herşeyin bir fiyatı olduğu gibi, çağdaşlaşmanın bedellerinden biri de budur.

Ekonomik, hatta siyasal liberalizm, çağdaşlaşmaya yetmez. Batılı uygarlığının altyapısı, (o da yok ya, kurmaya özendiğimiz) arıtmalı kanalizasyonlardan ibaret değildir.

Kütüphanelerimizin Batı standartlarında işlerliğe kavuşması için, TC devletinin kendi olanaklarına ek olarak, yerli ve yabancı vakıflardan, uluslararası kuruluşlardan, çeşitli ülkelerin kültür heyetlerinden vb. de yardım sağlanabilir. Yeter ki, ciddi projeler yapılsın ve bu millî davaya en üst düzeyde önem verilsin.

ALİ DİLEK / İSTANBUL

Geçen sayımız baskıya girerken, Tarık Zafer Tunaya vefat etti. Bunu ancak üç satırla haber verebildik. Elinizdeki sayıda ise, merhum Tunaya'yı iki dostumuzun yazılarıyla anıyoruz. Tarık Zafer hoca, benim kuşağımdan ve benden sonraki kuşaklardan birçok araştırıcıya öncülük etti, örnek oldu. Çeyrek yüzyıl önce, doçentlik jürimdeydi. Daha sonra, aramızda bir meslektaş yakınlığının gelişmesine izin verdi. Kendi payıma, ben ona çok şeyler borçluyum. Herhangi bir konuda çalışırken, yazdıklarıma Tarık Zafer hocanın ne diyeceğini düşünmeden edemezdim. Bundan böyle de, aynı alışkanlığı sürdüreceğim galiba. Onu hep özleyeceğiz.

Taha Toros üstadımız da, geçen ay kaybettiğimiz, şahsi dostu, büyük müzikçi Adnan Saygun'u sevgiyle anıyor.

Dr. R.Anhegger ile C.Ünlü'nün sözlü taş plâklar üstüne ortak çalışmaları, bu ay yayımladığımız üçüncü bölümle şimdilik noktalanıyor. Dr. T.Akpınar'ın "Türkler ve İslâmiyet" yazı dizisi ise, bu kere dil açısından yaptığı irdelemeyle sürüyor. Prof. R.Tesal Ocak sayımızda basılan, Yunanistan'a yeni gezisinin izlenimlerinden sonra, şimdi de ora daki eski yaşamlarını anlatmakta.

İzmirli sayın tarihçilerin İnönü'nün Sakarya madalyasıyla ilgili açıklamaları ve benim o "iletişi"ye eklediğim notlar, yakın tarihimizin revizyonu bakımından çok yararlı olacaktır, umudundayım. Adana'dan Dr. Onur Bilge Kula da, bu sayımızdaki yazısıyla, en eski dönemlerden beri Almanların Türklere bakışını yansıtan bir incelemeye girişiyor.

Uğur Tanyeli arkadaşımız ise bu sayıda Süleymaniye Külliyesi hakkında bilinenlere bir katkı niteliğinde önemli bir yazı sunuyor.

Kitabiyat sayfalarımızda, biri yeni, ikisi eski, üç kitap tanıtılmakta. İlber Ortaylı, Prof. İhsanoğlu'nun yazdığı Başhoca İshak Efendi *biyografisini değerlendiriyor. Atila Türk'ün tanıttığı* Misyoner Gözüyle Osmanlı Kadınları, *özellikle feminist arkadaşlarımızın bilgi dağarcığına yararlı olacaktır. Subutay H. Karahasanoğlu ise, Hürriyetin ilânı dolaylarında Trabzon'da basılmış manzum bir ainî kitabı tanıtmakta.*

Bu ayki kapağımız: Bulgar Mezalimi-İntikam Levhası, o olayların üstünden seksen yıla yakın bir süre geçtiği, aramızdaki son anlaşmazlık da hamdolsun düzelmeye yüz tuttuğu için, şovence duygulara kapılmaksızın yayınlamayabileceğimiz bir nitelik kazandı. Dilerim, sizler de benim kadar ilginç bulursunuz.

Süreli köşelerimizden Türkiye'de Solun Tarihi bölümümüzde Ahmet Cevat Emre'nin bir makalesi, Yüzyıl Önce Bu Ay'ın Osmanlı Basını'nda da ilginizi çekeceğini umduğum seçme yazılar yer alıyor.

Gelecek ay yeniden buluşmak üzere, hepinize selâm ve saygılar sunarım.

METE TUNÇAY

BOHOR İSRAEL

Derginizin 77. (Mayıs 1990) sayısında Mehmet Alkan'ın "Cerîde-i Felsefiye ve Bohor İsrael" başlıklı bir incelemesi yayımlanmıştı. İlk Yahudi sosyalistlerimizden biri olan bu zatın biyografisinin bilinmediğinden yakınılıyordu.

Geçenlerde, Hilmi Uran'ın *Hatıralarım* (Ankara, 1959) adlı kitabını karıştırırken şu satırlara rastladım (s.13):

"Mülkiye'ye ilk girdiğim sene [1904] (İstanbul'un Tavuk Pazarı semtinde öğenci yurdu gibi kullanılan) Şekerci Hanında Milâslı Bohor İsrael isminde bir Yahudi ile beraber oturmuştum. Bohor, fakir bir ailenin münevver, hâlûk, öğrenmeye hevesli bir çocuğu idi. Güzel keman çalardı. Kuvvetli Fransızcası vardı. Emil Zola'nın eserlerine pek düşkündü. Muttasıl okur ve ne okuduğu sorulduğunda da, 'Felsefe okuyorum' derdi. Bana müzik sevgisini Bohor aşılamış, mandolin de öğretmişti."

İsrael'in Milâslı olduğunu öğrendiğimize göre, acaba komşusu "Bodrumlu" Avram Galanti'nin yayınlarında da ona ilişkin bilgiler yok mu?

YUSUF KENAN / İSTANBUL

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Mart 1891)

MELİHA YETKİN

İCMAL-i AHVAL

Alman-Fransız Gerginliği

Almanya ile Fransa arasında geçende zuhur etmiş olan hadisenin esbâb-ı hakikiyyesi henüz perde-i mechuliyet altında zâhire çıkmamış olduğu cihetle bu mes'eleye dair gazeteler tarafından vukû bulan neşriyâtın ehemmiyetle telakkîsi tabiî olup hele meşhur Tayms Gazetesinin Paris muhbiri tarafından vukû bulan iş'ârât bilhassa câlib-i nazar-ı dikkat olduğundan bi't-tercüme enzâr-ı kari-îne vaz'ı fâideden hâlî görülmemiştir:

Almanya İmparatoru hazretlerinin Alsas-Loren hududunda pasaport muamelesinin evvelki şiddetle mevkî-i tatbik ve icraya vaz'ını emr etmiş olmaları İmparatoriçe Frederik'in Fransa'ya seyahatlerinde zuhur eden hadiseden neş'et eylememiştir.

İmparator hazretlerine en ziyade tesir eden cihet Fransızların ekseriyet-i azîmesiyle Fransa Hükûmetinin hâiz oldukları temayülât-ı müsâlemet-kârâne [barışçıl eğilimleri] ile birtakım erbâb-ı şemâtetin [şamatacıların] meydana çıkardıkları dağdağa üzerine Fransa rüesâsının ittihaz eylemiş olduğu karar arasında mevcut olan zıddıyet-i endişe-bahşâne olmuştur.

İmparator hazretleri Fransızlara karşı her ne fedakârlık ihtiyar olunursa olunsun Fransa ile Almanya arasında mukarenet-i kâmile [tam bir yakınlaşma] vücûda geleceğine ihtimal vermiyorlar.

Düello meydanına çıkan iki hasmın mübârezeye [kavgaya] başlamazdan evvel yek-diğerini suret-i hâtır-şinasânede selâmlamaları kaidesi her memlekette olduğu gibi Fransa'da dahi cârî bulunduğundan İmparator hazretleri bu kaideye riâyeten Fransa ile şöylece bir zaman hoş geçinmek ve tarafeyn âmâl ve efkâr-ı mahsusasından fâriğ olmamak [vaz geçmemek] şartıyla yalnız oldukça gergin bulunan münasebâtı beyhûde ve bî-fâide muamelât ile fenalaştırmamak fikrinde idiler.

Lâkin Fransızlardan şemâtetkâr olan bir sınıf halkın Fransa'da envâ' kîl ü kâl îkâ' ederek [dedikodu yaparak] kendilerinin gösterdikleri temayülât-ı mukarenetcûyâneyi [barış arayan eğilimleri] acz ve zaafa haml eyleyeceklerini anladıklarından hâsıl olan mukaddeme-i mukareneti birdenbire meydandan kaldırmaya lüzum görmüşlerdir...(17 Mart 1891)

Eski Yunan Başbakanının Başı Belâda

Atina'dan alınan bir telgrafnâme hey'et-i vükelâ-yı sâbıka reisi mösyö Trikopi'nin taht-ı isticvâba [sorgu altına] alınması melhuz bulunduğunu haber vermiştir.

Bizim Atina'dan aldığımız malumât-ı hususiyyeye göre Yunanistanca bu aralık en mühim meşgale iyi bir halde bulunmayan Yunanistan ahvâl-i maliyesinin ıslahı tasavvurâtı olup ancak ahvâl-ı mezkure ıslah edilecek yerde günden güne kesb-i vahâmet eyleyip Yunanistanca büyük bir buhran-ı malî vücuda gelmesi korkuları dahi hâsıl olmakta bulunduğundan bu keyfiyet Yunanistan ukalâsını fevkalâde düşündürmekte imiş.

Mösyö Trikopi'nin taht-ı isticvâba alınacağını mutazammın olan rivayet tahkik edilecek olursa kendisinin icraat-ı siyasiyyesinden ziyade icraat-ı mâliyyesi medâr-ı muâhize [tenkide, eleştiriye sebep] görülüp hakkında dermiyan edilecek ithamâtın umûr-i mâliyyeden münbais mesâile [malî işlerden doğan, ileri gelen meselelere, sorunlara] münhasır kalacağı tahmin kılınmaktadır.

Yunanistan idare-i mâliyyesince sû-i istimalât olsa dahi ahvâl-i mâliyyede şimdilik meşhud olan [görülen] fenalık sırf bu sû-i istimalât neticesi addolunamayarak asıl sebeb-i buhranın Yunanistan tarafından istitâat-ı mâliyye fevkinde [malî gücün, kudretin üstünde] birtakım masarifât-ı bahriyye ve berriyye icra edilmiş bulunması keyfiyeti olup masarifât-ı mezkûreyi mümkün olduğu kadar tenkis eylemedikçe [azaltma-

dıkça] Yunanistan ahvâl-i mâliyyesinin yoluna giremeyeceği bedihîdir...(19 Mart 1891)

DAHİLİYE

"Kimyasal"lara Karşı Çevrecilik

Tehlikeli ve her türlü fenalığa müstaidd [kabiliyetli] olan eczanın memâlik-i mahrûsa-i Şâhâneye ithali zaten memnû olduğu gibi bu memnüiyet mösyö Singria nâm mühendisin Marsilya'dan celb eylediği müstahzarât-ı kimyeviyye meyanında nitrat dü potas zuhur etmesi üzerine bu kere bâirade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî te'yîd edilmiş [doğrulanmış] ve ber mantûk-i emr ü ferman-ı Hümâyun [Padişahlık emir ve fermanı üzere] takyîdât-ı mukteziyye icrası [gerekenin yapılmasının kayıt ve şarta bağlanması] hakkında vilâyatca lâzım gelenlere emir verilmiştir...(14 Mart 1891)

Kralın Doğum Günü

Dünkü gün İtalya Kralı haşmetlu Humbert hazretlerinin yevm-i vilâdetine müsâdif olmakla limanımızda bulunan sefaret-i ecnebiyye vapurları ve devlet-i müşarünileyha sefarethânesi sancaklarla donatılmış ve fakat zuhrda [öğle vaktinde] Karakol Sefîne-i Hümayunundan dahi yirmi pâre top endaht edilmiştir. Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûk-âne cânib-i âlîyesiyle taraf-ı Bâbıâlîden beray-i tebrik sefaret-i müşarünileyha memurîn-i mahsusa i'zâm kılındığı gibi cânib-i şeref-câlib-i hazret-i Şehriyârîden dahi haşmetlû Kral hazretlerine ayrıca bir telgraf-nâme-i Hümâyun keşîde kılınmıştır...(15 Mart 1991)

Koca Bıçaklı Sarhoş

Şehr-i hâl-i Rûmînin ikinci Cumartesi gecesi Balat nahiyesinin Mezaristan mahallesinden Baloğlu Mustafa sarhoşluk hâliyle elindeki kebîr bıçağıyla çarşı ve mahalle arasında tesadüf eylediğine tasallut eylediği gibi mahalle-i mezkure kabzımalı Hacı Ali efendiyi dahi telef etmek üzere iken hükûmete ihbar olunması üzerine der-desti zımnında nahiye-i merkume zabıta memuru Halil Onbaşı maiyeti neferâtıyla mahall-i vak'aya gelerek der-dest edeceği esnada merkum elinde bulunan kebîr bıçağıyla hücum ederek onbaşı-i merkumu kafasının ön tarafından ve sol elinin orta parmağıyla sol böğründen şiddetle cerh eylediği ve merkum der-dest ve tevkif olunmuş ise de merkum Onbaşının hayatı tehlikeli bir halde bulunduğu Hüdavendigâr Gazetesinde okunmuştur...(16 Mart 1891)

Genel Kurmay Kütüphanesinin Yağmalandığı Yalan

Saadet Gazetesinin 4 Mart sene 307 tarihli nüshasında Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi Kütüphanesince bazı zâyiât ve sû-i istimalât vukûu anlaşıldığından mezkûr kütüphanenin tedkik ve tetebbu'-i kuyûdâtıyla iştigal olunmakta idüğüne dair münderic bulunan fıkranın katiyyen asıl ve esası olmadığı makamı vâlâ-yı Seraskerîden bâ-tezkere beyan ve iş'âr buyrulmuş olmakla tekzîb-i keyfiyete ibtidar ve bilâ-tahkik havadis neşrinden tevakkî ve mücânebet olunması [kaçınılması ve sakınılması] lüzumu son defa olarak ihtar olunur...(17 Mart 1891)

HARİCİYE

Mutfak Robotu

"Her Nev İcad Fevkindedir!"
— Her Matbahca [Mutfakça] Lâzım Bir Âlet—

Bu âlet Paris meşher-i umumîsi [genel sergisi] ile Viyana ziraat sergisinde mazhar-ı tahsîn olarak her ev idaresinde fevâidi dahi takdir olunmuştur. Bu sergilerde birçok milyon âdet satılmıştır. Bu âletin ev kadınından çocuğa kadar ve köylü ile kibar nezdinde muhassenâtı takdir olunmuştur ki her gün külliyetli siparişler vürûd etmektedir.

İnanılmaz ve fakat sahihtir. Bu âlet şimdiye kadar icad olunan her âlete fâiktir.

Âlet-i mezkûre ile bir dakikada bir kilogram patates soğan hıyar turp ve salgam ve her nev' meyvenin kabuklarını soyarak arzu ettiğiniz vechile küçük veya büyük parçala kesebiliyorsunuz.

İki dakikada sütü kaymak veyahut tereyağına tahvil ve yarım dakikada yumurta beyazını kar gibi köpürtebiliyorsunuz.

Taamlar [yemekler] muayenesi için eşyayı dört yüz defa büyütür bir hurde-bin [büyüteç-mikroskop] ile mücehhezdir.

Bu âlet metin madenden mamûl olup bütün memâlik-i Osmaniyyeye altı Franga mukabil posta ücreti dahil olduğu halde irsal olunur.

S. Altermann Dominkaner-Bastei, 23 Wien... (14 Mart 1891)

Marxizmden Kemalizme Geçiş

METE TUNÇAY

Selim İlkin ile İlhan Tekeli arkadaşlarımız, *Kadro* üstüne yıllardır hazırladıkları araştırmayı henüz yayımlamadılar. Onlar da böyle düşünüyorlar mı, bilmiyorum; ama bana öyle geliyor ki, Ahmet Cevat Emre'nin 1929 yılı sonlarında çıkarmaya başladığı aylık *Yeni Muhit* dergisi, *Kadro*'nun, öncüsü olmuş, onu fikir bakımından haber vermiş veya hazırlamıştır.

Kemalizme transferinde, İsmail Hüsrev, Şevket Süreyya, Vedat Nedim gibi genç izleyicilerinden daha hızlı davranan ve daha ileri giden Ahmet Cevat, buraya tam metnini aktardığımız yazısından iki ay sonra, aynı dergide, *"Kemalizmin mütevazi bir militanı, kanaatkâr bir softası olmak münevverimiz için en büyük şereftir"* diye yazıyordu (Gazi'nin "İzmir Nutuklarından Aldığımız Dersler," No. 29-Mart 1931, s.3; ayrıca bknz. "Kemalizm ve Demorkasi," No. 30 - Nisan ve "Sınıflar Arasında Âhenk, No.31-32-Haziran-Temmuz 1931).

Aşağıdaki makalenin konusu, İtalyan Türkologu G. Carretto'nun çevirisini dergimizin 17 ve 18'inci sayılarında (Mayıs ve Haziran 1985) bastığımız makalesiyle de eklemlenmektedir.

Tek Fırka Çok Fırka Münakaşası

Kemalizmin Faşizm ve Bolşevizm ile Mukayesesi

AHMET CEVAT

Büyük Türk İnkilabı köylülerin, işçilerin, esnaf ve tüccarın, hasılı bütün içtimai sınıfların kuvvet ve yardımiyle têmin olunmuştur; hepsinin siyasi haklara hakkı vardır.

Kemalizm sermayenin ve sa'yın muhtelif şubelerini ahenk dairesinde çalıştırarak memleketin inkişafını te'min etmek isteyen bir doktrindir.

Büyük Mustafa Kemal tek fırka sistemiyle memleketin ahenkdar bir inkişaf hayatına mazhar olacağına kail olmadığındandır ki ikinci bir fırkanın teessüsünü tasvip ve teşvik etmiştir.

Çok sevinilecek bir şeydir, nihayet bizde de içtimai münakaşalar başladı. Şimdi munakaşa olunan en mühim mesele tek fırka, çok fırka meselesidir.

Ma'lûmdur ki Büyük Gazi ikinci fırkanın teessüsünü tasvip ve teşvik buyurmuştur, fakat Ali Fethi Beyin siyasi hataları yüzünden bedbaht S.C. fırkası sıkta uğramış bir cenin gibi yok olmuştur. Şimdi cumhuriyetçi, milli ve laik prensiplerinin platformu içinde başka fırkaların teessüsüne luzum ve imkân olup olmadığı münakaşasına yeniden girilmiş bulunuyor.

Bu mühim münakaşa etrafında Milliyet gazetesinde fikirlerini iyzah etmiş olan muharrirler Falih Rıfkı, Yâkup Kadri ve Zeki Mes'ut Beylerdir.

Hariciye vekilimizle Rusya'ya gidip üç haftalık bir tetkik seyahatinden avdet eden Falih Rıfkı Bey Bolşeviklerin iktisadi mücadelelerinden ve bilhassa halk kütleleri üzerine yaptıkları propaganda usullerinden büyük bir entuzyazm (heyecan) ile bahs eden bir seri makalelere başlamıştır. Gazi hazretlerine seyahat arkadaşlığı sebebiyle inkîtaa uğrayan bu makalelerden birinde Falih Rıfkı Bey şöyle diyor:

"Moskova ihtilalcileri halkçı olan ve Türkiye'yi kapitalistlerin müstemlekesi olmaktan kurtaran Türk inkîlabını kalpten seviyorlar...—Biz nasyonalistiz, onlar kömünisttirler, sistemdeki bu zıtlığa rağmen Rus ihtilalinin içinde bulunduğu bütün şartlar bizim inkîlabımızın şartlarına benzer. Biz asırlarca ezilmiş, uyandırılmamış bir halk yığını içine yepyeni garpçılık müessesesini yerleştirmeye çalışıyoruz. Onlar aynı yığını yine yepyeni bir müessese içinde yuğurmaya çalışmaktadırlar. Rus ihtilalcilerinin bilhassa yığın terbiyesi usullerini, fırkanın ve genç ihtilalcilerinin bu iş için nasıl uğraşmakta olduğunu öğrenmek istedim. Moskovanın bu hususdaki tecribeleri bizim için umduğumuzdan fazla faydalıdır."

Falih Rıfkı Beyin Rusya'da ilmi-îktisadi inkişaf için sarf olunan hayret verici cehtler hakkındaki sözlerinden bir kaç satır da buraya nakl ediyorum:

"Rus ihtilalcileri bu ilk önce kimsenin inanmadığı işi üç sebepten başarmaktadırlar. Biri ilmü fen kuvvetini başa getirmek, ikincisi bütün nefis san'atları seferber ederek gençliğe ve halka heyecan ve şevk vermek, üçüncüsü inkîlapçıları halk içinde çalıştırmak..."

Sonra muhtelif çalışma ve propaganda usullerini tafsilatiyle anlatıyor.

Türk inkîlabının samimi dostu olan ve "açlığa kadar her şeyi sistem haline getiren" bu bolşeviklerin fikir adamlarımız üzerindeki têsiri pek büyüktür. Fakat bu samimi heyecan ne kadar meşru' olursa olsun iki inkîlabın aynı yollardan yürümesine imkân olup olmadığı mes'elesi büsbütün ayrı bir şeydir.

Şimdi, saf idealizmi beni meshur eden ve Rus inkîlabının büyük işlerinden müteessir görünen Yâkup Kadrinin C.H. Fırkası ve Radikal tedbirler makalelerinde müdafaa ettiği fikirleri de hulâsa edelim:

1) Halk fırkası bir inkîlap fırkası olduğunu unutmuş, oportünist bir fırka gibi hareket ederek çokluk ve kalabalık teminine çalışmıştır. Halbuki:

2) Memlekette inkîlap prensipleri kök salmış olmaktan çok uzaktır. Bu günkü ve yarınki nesilleri cumhuriyet için hazırlamak lâzımdır. Halbuki:

3) Gelecek cumhuriyet neslini hazırlamak yolunda şimdiye kadar hiç bir şey yapılmamıştır.

4) Böyle olduğu ancak şimdi, S.C. Fırkasının açtığı galeyanlı siyasi faaliyet haftalarında anlaşılmıştır.

5) Altı sene zarfında inkîlapçılığı kütlelere sevdirmek için hiç bir şey yapılmamış olduğunu fırka erkânı da kendi kendilerine iytiraf ediyorlar.

Yâkup Kadri Beyin nazarında in-

kîlapçı halk fırkasının en büyük vazifesi inkîlapçılık ruhunu yeni nesillere aşılamak için terbiye vazifesini yapmaktır. Çünkü Halk fırkası (milletin bütün sınıf, zümre ve tabakalarını kavramış olan) Müdafaai-Hukuk cemiyetinin bir temadisidir; yoksa tek bir sınıfın fırkası değildir.

Zeki Mes'ut bey de "Tek fırkalı murakabe" ve "Çok fırkalı murakabe" başlıkları altında neşr ettiği iki makalede şu fikirleri müdafaa ediyor:

1) İnkîlap umdeleri cumhuriyetin platformudur, onun haricinde fırka tesisine müsaade olunmaz, esasen siyasi faaliyet gösteren münevverler arasında böyle bir arzuyu besleyen de yoktur.

2) Sırf tenkît ve murakabe esası üzerine fırka teşkil edilmez.

3) Fırkalar tabii olarak zümrelerin, sınıfların îktisadi menfaatları üzerine teessüs edebilir.

4) Bu nevi fırkaların teessüs etmesi için zümrelerin yâni içtimai sınıfların iktisadi ve fikri inkişaf ve tazzileri çok ilerlemiş olmalıdır. Bizde henüz böyle bir içtimai ve iktisadi inkişaf yoktur. (Bundan kendiliğinden çıkan netice şudur: bizde henüz hakîykî fırkalar teessüs edemez.)

5) Tek fırka sistemi serbest tenkît ve münakaşaya mani değildir. Aynı fırka dahilinde ameli ve ihtısasi sahalarda serbest tenkît ve münakaşa mümkündür. Misal olarak Faşizm gösterilemektedir. (Bundan da kendiliğinden çıkan netice şudur: bizde şimdiki halde yalnız bir fırka olabilir, o da inkîlap fırkası olan Halk fırkasıdır.) Bizim düşündüklerimiz:

Evvela tek fırka sistemlerini doğuran ve yaşatan îktisadi-içtimai şeraiti arayalım. Rusyada bolşeviklik bir sınıfın (işçilerin) feodal ve burjuva sınıflarına galebesiyle çıkmıştır. Esasen çarlık zamanında dahi bir komünist fırkası vardı ve bu fırka bolşevik minşevik namiyle ikiye ayrılmıştı: proleter (yâni vücudunun kuvvetini ücretle satmaya mecbur) sınıfın siyasi diktatörlüğünü kurmak programını kabul eden bolşevikler, burjuva sınıfları arasında siyasi taazzi ve inkişafı muvafık bulan minşevikler. Bolşevikler büyük inkîlabı muvaffakiyetle idare etmiş, programları mucibince proleter diktatörlüğünü tesis etmiştir. Bu fırkanın programı Karl Marxın ve Fridrich Engelsin doktrinine istinad eder. Lenin 1917 de inkîlabı yaparken proleter devletinin nazariyyatını da Marx ve Engelsin yazılarından çıkararak kitap halinde tedvin etmişti. (Devlet ve inkîlap). Bu doktrin ispat ediyor ki proleter sınıfı için kat'i bir diktatörlük tesis etmek diğer sınıflara asla siyasî hak vermemek zaruridir, aksi takdirde inkîlabın semerelerini elinden kaçırır, tekrar onların diktatörlüğü altına düşer.

Bolşevikliğin asıl gayesi "sınıfsız cemiyet" yaratmaktır. İddiası ise yaratacağı sınıfsız cemiyetin makinalaşma kuvvetiyle burjuvazinin sınıflı cemiyetinden daha mükemmel, daha müreffeh, daha müterekkî ve münkeşif olacağıdır. Görülüyor ki doktrinin nazariyatı böyle olduğu içindir ki proleter diktatörlüğü altında çok fırka olamaz. Bolşeviklik ilk öce mülki şahsiyyeti kâmilen fesh etmişti, yalnız köylüler toprağı taksim etmiş, tasarruf hakkı vermişti; sınaat ve ticarette küçük burjuvazi denilen esnafların bile ticaretini kaldırmıştı. Fakat bu usul müthiş bir açlık ve kıtlık doğurduğu için Lenin Yeni İktisadi Politika namiyle esnafın ticaretine kanun ile mahdut bir müsaade vermişti. Bu devre N.E.P. denilir ki Novaya (yeni) Ekonomiçeskaya (ekonomik-îktisadi) Politika terkibinin ilk harflerinden ibarettir. Bu hak muvakkattı ve esnafa siyasi hak vermiyordu. Komünistler istihsal ve tevzi mekanizmasını mükemmelleştirdikten sonra tekrar hususi dükkânları kapatılacaktı. Şimdi son cehtlerini sarf ederek beş senelik programla sınai istihsal gibi zirai istihsali de makine kuvvetiyle kollektif bir hale getirmek, köylü sınıfına bile nihayet vermek istedikleri anlaşılıyor.

Hulâsa: içtimai sınıfları kaldıran bir rejimde fırkalar olamaz. Bunun için bolşeviklikte tek fırka vardır ve başka fırkaların teşekkülüne müsaade olunmaz.

İtalyada Faşizm 1920'de bir an için inkîlabını ilan edebilen amele sınıfının siyasi galebesini bastırmak için şehir ve köy burjuvazisinin silahlanmış kuvvetlerinden doğmuştur. Bu rejim sınıfların üstünde nazım bir kuvvet olarak teessüs edebilmiştir. Memlekette sınıfların siyasi serbestisi iade olunacak olursa amele sınıfının en az galebe çalacağı ve diktatörlüğünü tesis edeceği muhakkak görünüyor. Bunun için siyasi hürriyetler kaldırılmıştır. İktisadi inkişafı durdurtmamak için ise Faşistler memleketlerinde mebzul olan ihtisasa muracaat ediyorlar. Faşizmin siyasi hurriyetleri iade etmemesi zaruridir, çünkü amele sınıfı bu günkü cemiyetten kaldırılması mümkün olmayan yegâne sınıftır. Mütemadiyen de adetleri çoğalmaktadır ve çoğalacaktır. O halde İtalyan faşizmi amele sınıfı bir ihtilal neticesinde müsellah bir galebe çalmadıkça, sınai ve zirai istihsal makinaların terakkîsiyle merkezileşinceye (trustleşinceye) kadar, devam edecektir.

Hulasâ: İçtimai sınıflardan birinin tegallübüne mani' olmak için kurulan bir rejimde siyasi fırkalar teessüs edemez. Bunun için faşizmde de tek fırka vardır ve başka fırkaların teşekkülüne müsaade tanınmaz.

Şimdi bize gelelim. Kemalizm yalnız tufeyli bir sınıfın ilgasını ister o da feodal sınıfıdır. Feodal sınıfının başında padişah ve hanedan vardı, bunlar küçük fakat siyasi îktidarı merkezileştiren bir zümre idi. Muavin ve aletleri büyük emlak sahipleri ile şeriatı istismar edenlerdi. Kemalizm kat'i galebesini çalmıştır, padişah da, hanedan da, şeriatçılar da kaldırılmıştır. Din kanunları devlet işlerinden ayrılmış, diyanet işleri ve memurları cumhuriyete tabi' kılınmıştır. Bu büyük ve inkîlabî muvaffakiyet ise bütün diğer içtimai sınıfların kuvvet ve yardımiyle temin olunmuştur.

Memleketimizde derebeylik içtimai müessese olarak şark vilayetlerinde, Kürt ırkından olan aşiretlerde vardır. Kemalizm son mücadelesini, yine bütün diğer sınıflardan aldığı kuvvetle, orada yaptı ve yapıyor. Galebesini çaldı ve çalıyor. Bizde içtimai sınıflardan hiç biri ve hiç bir zümresi Kürt derebeyliğinin devamını ve kuvvetlenmesini istemez. Memleketin bütün kuvvetleri hukümetin elinde toplanmıştır, bu kuvvetler dahili Şeyh Sait isyanını ve hariçten gelen Ağrı Dağ taarru-

zunu yenmeye muvaffak olmuştur. Esasen Kürt derebeyliğine saltanat bile düşmandı, fakat onlarla harb edecek ve silah kuvvetiyle o derebeyliği kaldıracak iktidarda değildi. Cumhuriyet hukûmeti padişah hukûmetlerinden daha kuvvetli olduğunu ispat etmiştir.

Feodalitenin bir istihalesi a'yanlıktır. A'yanlık namiyle zikr ettiğimiz sınıf köylerde eraziyi ellerinde toplayan ve köylüyü borçlandırarak istismar eden mütegallibedir. Bunlar kanunların koltuğu altına sığınmış, şekil değiştirmiş küçük derebeyleridir. Kemalizm henüz bu hususta son sözünü söylemiş değildir. Fakat vasi' emlâk sahipleri ve faizci sınıflar bütün burjuvazi memleketlerinde vardır. Bunlarla köylüler ve diğer içtimai sınıflar arasındaki menfaat zıddiyetleri her yerde serbest siyasi mücadele hayatına giren bir meseledir.

Şimdiki halde bizde tek fırka sisteminin devamını zaruri kılan sebepler var mıdır? Buna kat'i cevap vermek için içtimai sınıfların karşılıklı vaz'iyetleri düşünülmelidir.

Evvela şehirden başlayarak büyük ve küçük burjuvaziyi ele alalım. Genç bankerlerimiz, genç fabrikatörlerimiz ve büyük tüccarlarımız hiç bir sebepten eski rejimi cumhuriyete tercih etmez. Esnaf için de hâl aynıdır, yalnız esnaf bu günkü Halk Fırkası hukûmetinin mali sisteminden müştekidir. Fakat bu şikâyet irticai değildir. Normal bir siyasi mücadelenin sahasına giren bir mes'eledir. Küçük burjuvaziye siyasi haklar vermek ve büyük millet meclisinde mümessillerini bulundurmak elzemdir. İntihap kanununu küçük burjuvaziye temsil hakkını temin edecek şekilde tâdil etmek Kemalizmin acil bir vazifesidir. Bu tedbir küçük burjuvaziyi ameli olarak cumhuriyetten istifade etmek yoluna götürür: insiyakî bazı irtica'fikirlerini kâmilen zihninden siler. Esnaf cemiyetleri, siyasi fonksiyonları olmazsa, tufeyli reisler ve kâtipler elinde zayıflayarak amelden kalan uzuvlardan fazla bir şey olmazlar. Bizde küçük burjuvazinin medeni inkişaf rolü çok büyüktür. Bu sınıfı ihmal etmek asla caiz değildir. Tahkîk hey'etleriyle derdlerine çare bulmak da imkânsızdır. Bu sınıfın mutlaka siyasi hakları temin olunmalı, Millet Meclisinde daima îktisadi ihtiyaçlarını anlatabilecek, dileklerini müdafaa edecek hakîkî mümessilleri bulunmalıdır.

Şehir sınıflarının en vasii şüphesiz ameledir. Amele büyük, küçük burjuvazinin ecirleridir. Amele her medeni memlekette terakkînin ön saflarında bulunur. Makinalaşmanın en büyük dostları ameledir. Amelenin irtica' ile ve feodal sınıflarla beraber gitmesi tasavvur edilmez. Yalnız amele şahsi mülkiyetten mahrum olduğu için mahiyeti iytibariyle sosyalizme ve komünizme temayül eder. Fakat bu temayül hiç bir memlekette, amele müsellah kuvvetlerle hakîkî bir inkîlap yapmak iktidarında olmadıkça, siyasi haklardan mahrum kalmasına sebep teşkil etmez. Faşizm ancak amelenin tegallübü hakîkî realite halini aldıktan sonra çıkmıştır. Ameleye sindika hakkı, hayat ve kaza sigortası hakkı, Millet Meclisinde temsil hakkı vermemek için memleketimizde hiç bir sebep yoktur. Ameleyi hafi teşkilatlardan alıkomak ve yabancı memleketlerin ihtilalci tesirlerinden koparmak için en eyi ve en müessir çare milli çevre dahilinde teşkilatlarına müsaade etmektir. Ancak bu sayede amele milli cumhuriyetin en sadık ve en fedakâr kulları ve askerleri olurlar. Kemalizmin diğer acil vazifesi de bu sınıfa içtimai, îktisadi, siyasi teşkilat hakkı yâni sindika ve fırka hakkı vermektir.

Köy sınıfları üç şûbeye ayrılır: feodalizme en ziyade yaklaştığını söylediğimiz vasi' emlâk sahipleri ve faizciler, orta köylüler, küçük ve ecir köylüler.

A'yan ve mütegallibe son millet meclisinde pek az temsil ettirilmiştir, şikâyetleri bundan ileri geliyor. Köylüler îktisadi menfaat iytibariyle bunların en büyük hasmıdır. Yalnız ihtiyaç köylüleri mütegallibenin kucağına atar.

Orta köylüleri a'şarın kalkmasından memnundur. Küçük köylüler borçludur. Yalnız a'şarın kalkmış olması onları tatmin edemez. İstihsal vesaitine ve sabit bir satış piyasasına muhtaçtırlar. Kemalizm bu geniş kütleleri asla ihmal edemez. Geniş mikyasta temsil hakları temin olunmalıdır.

Görülüyor ki irticai bir harekette bulunabilecek ciddi bir kuvvet sahibi teşkilatı haiz sınıf yoktur. En büyük tehlike geniş emlâk sahiplerinden gelebilir. Fakat bu tehlikenin önüne ancak diğer küçük ve mağdur sınıfların siyasi kuvveti ile geçilir. İlmi lisanda (büyük erazi burjuvasizi) denilen bu mütegallibenin henüz ciddi bir tehlike halini aldığı ve ona karşı ölüm dirim kavgası açıldığı yoktur. Saltanata yardımcı çıkarak müsellah kuvvetlerle milli mücadeleye karşı isyan eden bu sınıf, düşmanla pençeleşirken bile, köylülerden alınan kuvvetle ezilmişti! Şimdi ise cumhuriyet hukûmetinin bu sınıftan asla korkusu kalmadığı aşikardır.

O halde tek fırka sistemi bizde zaruri değildir. Çünkü Kemalizm sermayenin ve sa'yın muhtelif şubelerini ahenk dairesinde çalıştırarak memleketin inkişafını temin etmek isteyen bir doktrindir. Feodalite (saltanat ve derebeylik) gerek sermayenin gerek sa'yın semerelerini gasb eden bir sınıf olduğu için ona karşı iylanı-harb edilmişti; bu muharebede sermaye ve sa'y sınıfları hep beraber olarak, elele vererek askerlik etmiş ve galebeyi beraberce kazanmıştır. Şimdi de ahenkdar bir siyasi iştirâk ile inkişaflarına devam etmek hakkına maliktirler. Bu da sermaye ve sa'y sınıflarının ayrı ayrı teşkilatlanması ve millet meclisinde temsil edilmesiyle temin olunabilir.

Bütün bu sınıfları halk fırkası kendi sinesinde toplayabilir mi?

Genç bankerler, genç fabrikatörler ve büyük tüccarlar bu suale evet... diyor. Münevver ideologları da vardır. Fakat Kemalizmin reisi, bizzat Gazi Mustafa Kemal tek fırka sistemiyle memleketin ahenkdar bir inkişaf hayatına mazhar olacağına kail değildir ki ikinci bir fırkanın teessüsünü tasvip ve teşvik etmiştir.

Hak onunladır.

Hulâsa: Tahlilimiz ispat ediyor ki bizim için tek fırka sistemi zaruri değildir. Tek fırka sistemi devam ederse memleketi tedricen yeni yetişen büyük burjuvazinin diktatörlüğü altına sürükleyecek, kütleleri inkîlabın niymetlerini tatmaktan ve kiymetini anlamaktan uzaklaştıracak; bu suretle tedricen irtica' tehlikesi artacaktır.

Tarihimizde İslâmiyet V

Türk Dili ve Edebiyatında İslâmiyetin Etkileri

TURGUT AKPINAR

Geçenlerde TV'de konuşan Batılı bir dil bilgini, ben Türkçeye hep "Güzelim Türkçe" derim, diyordu. Türkçeyi dil olarak öven birçok yabancı bilgin çıkmışsa da, en çarpıcı hükmü, tanınmış dilci Max Müller şöyle vermişti:

"Türk Dilinin gramer kuralları o kadar düzenli, o kadar mükemmeldir ki, bu dili, dil bilginlerinden oluşan bir heyet, bir akademi tarafından şuurla yapılmış bir dil zannetmek mümkündür".[1]

Türkçe fiillerin büyülü türeme tarzı ise çok kimseyi hayranlığa düşürmektedir. Vaktiyle, ortaokula başladığımız yıl (1940), Tahsin Banguoğlu'nun Türkçe Dilbilgisi yeni çıkmıştı. Kitapçığın arkasında zannedersem "sevmek" fiilinin çekimleri bir tablo halinde gösterilmişti. Yanlış hatırlamıyorsam 180 (yüzseksen) civarında kelimeyi itina ile saymıştım.

Biz böyle bir dili, işleyip geliştirmek için ne yaptık ve neler yapmaktayız? Yüzyıllarca, başkalarının dillerine Arapçaya, Acemceye hizmet ettik. Şimdi de ancak sömürgelerde görülen şekilde, yabancı dilde eğitim yapan üniversiteler, eğitim kurumları kurmayı marifet sanıyoruz.

I- Türk Dilinin Önemi

İslâmiyetin kabulünden sonra Türkçenin maruz kaldığı etkileri ve değişmeyi bu yazıda kısaca ele almak isiyoruz. Yüzyıllar boyu süren bu kuvvetli yabancı dil istilâsına rağmen, Türkçemiz varlığını koruyabilmiş ve bugün dünya dilleri arasında oldukça önemli olan yerini almıştır. Bu önemi yaratan çeşitli etkenler vardır. Evvela dilimizin yayıldığı coğrafi alanların genişliği dikkat çekmektedir. Alman asıllı Rus bilgini Radloff'a bakılırsa: "Yeryüzünde herhalde Türkçe kadar geniş ve muazzam bir alana yayılmış başka bir dil ailesi yoktur. Afrika'nın kuzeyinden ve Balkanlar'dan, Rusya'nın güneyinden ve Küçükasya üzerinden Turan'a, Sibirya'nın kuzeyine ve Gobi Kum Çölüne kadar her yerde Türkçe konuşan topluluklar yaşamaktadır.[2]

Yayıldığı alanın genişliği kadar, konuşanların çokluğu bakımından da Türkçe dünya dilleri arasında en ön sıralarda yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO tarafından yayınlanmış bir araştırmada yeryüzünde 2700 (ikibinyediyüz) dil olduğu belirtilmektedir. Türkçe bunlar arasında ençok konuşulan beşinci dildir. Şöyle ki: Çince (1.200 milyon), İngilizce (360 mil.), İspanyolca (240 mil.), Hintçe (230 mil.), Türkçe (164 mil.).[3]

Türkçe aynı zamanda çok eski bir dildir. Acaba ne kadar eskidir? Başka deyişle dilimiz, "Türkçe" denilebilecek bir hüviyeti ne zaman kazanmıştır?

A. von Gabain, bir araştırmasında, en eski Türk dili örnekleri ile bugünki "dialektler" arasında hayret edilecek derecede bir benzerliğin bulunduğuna işaret eder.[4] Bu tesbit, Türkçenin daha o zaman oldukça gelişmiş olduğu ve bugüne kadar çok büyük bir değişmeye uğramadığı şeklinde anlaşılabilir. Türkçenin yaşı hakkında değerli dilcimiz Reşid Rahmeti Arat, ilgi çekici bir varsayım ileri sürmüştür ki, akla yakın gelmektedir: Bugün elimizde bulunan en sağlam ve eski Türk dili belgesi, Orhun Yazıtlarındaki Türkçe metinlerdir. Bazı Rus bilginleri bunların manzum olduğunu sanmışlardı. Çünkü yazıtlardaki dil o kadar âhenkli idi. Demek oluyor ki oradaki dil, oldukça gelişmiş bir Türkçedir. Adıgeçen anıtların dikilmesinden ise bugüne 1200 yıl kadar geçtiğine ve öyle bir Türkçenin oluşmasına kadar da, en aşağı bir o kadar daha zaman geçmiş olması gerekeceğine göre, Türk dilinin yaşını en

aşağı 2500 yıl olarak kabul edebiliriz. Diğer bir dilcimiz Doğan Aksan'ın anlambilimi (Semantik) açısından yapmakta olduğu araştırmaların da Arat'ın görüşünü doğrulamakta olduğu anlaşılıyor.[5]

Konuşma ve anlaşma aracı olarak Türk dili eski olduğu gibi Türkçe ile yapılan san'at, yani edebiyat bakımından da Türkçenin hayli eski olduğu söylenebilir. Örneğin, Batının belli başlı üç büyük edebiyatına göre, Türk edebiyatının daha eski olduğu vurgulanmıştır. Türkçeyi en ustaca kullanan yazarlarımızdan İsmail Habib Sevük, bugünki Medeniyet âleminin en büyük üç dilinden üçünün de, çeşitli dillerin kaynaşmasından ancak beş altı yüz yıl önce, esas çehrelerini alıp edebiyatlarını yaratmağa başladıklarını halbuki Türk edebiyatının çok daha eskilere dayandığını belirtir.

Çok cepheli geniş ufuklu bir bilgin ve düşünür olan rahmetli Hocam Sadri Maksudi Arsal *Türk Dili İçin* isimli eserinde, Batının büyük dillerinin oluşumlarını ve gelişimlerini ve çok ilgi çekici şekilde anlatır[6]. Bunları okurken insanın Türkçemiz yönünden üzüntü duymamasına imkân yoktur. Şimdi artık asıl konuya geçerek, "Güzelim Türkçemizin" İslâmî dönemde ne gibi etkiler altında kaldığı konusuna geçebiliriz.

II- İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatının Mahiyeti

Her milletin olduğu gibi, Türklerin de ilk dönem edebiyatları "Sözlü" idi. Bu edebiyat, destanlar, masallar, maniler, ağıtlar, atasözleri gibi çeşitli şekillerde oluşmuş ve yüzyıllarca yazılı bir hale gelmeksizin, ağızdan ağıza geçerek, ulusun ve ferdlerin hislerine tercüman olmuştur. Başlangıçtaki bu edebiyatımız, Köprülü'nün nitelendirdiği gibi "kavmî" ve "ilkel" idi. Bununla beraber Brockelmann gibi bazı büyük yabancı bilginlerin bile bu dönemin "millî" nitelikli, sözlü edebiyat ürünlerinden övgü ile sözettiklerini görüyoruz. İslâmiyetle birlikte kaybolan bu edebiyat için adeta üzüntü ifade eden cümleler kullanmaları dikkatimizi çekmektedir:

"Bir zamanlar, Ortaasya Türklerinin zengin, gelişmiş lirik ve epik bir halk edebiyatları vardı. Bunlardan bazı parçalar bize *Divan-ı Lügat it Türk* kanaliyle ulaşmıştır. (Bir zaman sonra) Türkler... Arabın ilim ve fenlerinin cazibesine İran'ın fesahat ve belâgat usullerinin, edebiyatının bağısına (kapıldılar)... Türk âlimleri, edip ve şairleri, üstadları olan Arap ve Acem âlim ve müellifleriyle başarılı bir şekilde yarışmaya başladılar. Bu başarıdan dolayı Türkler gurur ve kıvanç duymağa haklı olabilirler. Fakat bununla beraber bu medenî başarıların bu kültürel çiçek açmanın, Türk halkının kendi ruhunda mevcud olan, kıymetli medeni yeteneklerin gelişmesi zararına, milli kültür ve medeniyet kaynaklarının kuruması bahasına kazanılmış olduğunu da itiraf etmek gerekir".[7]

Aslına bakılırsa, Türklerin "millî" karakterdeki bu ilk halk edebiyat ürünlerinin bile dış etkilerden tamamen uzak olduğunu söyleyemeyiz. Bu edebiyatın kısmen de olsa Çin, Hind ve İran gibi eski ve komşu kültürlerden etkilendiği kabul edilmektedir. Fakat genel karakteri bakımından tamamen "kavmî" yani "millî" ve "iptidaî" (Köprülü) olan bu edebiyatın, kendine mahsus konuları, tipleri, düşünüş ve duyuş tarzı, kısaca tümüyle Türk olan, bir havası olduğu söylenebilir. Bu havayı, Orhun Yazıtlarından, Oğuznameden, Manas Destanından ve Dede Korkut hikâyelerinden hissetmek mümkündür. Ne yazık ki Yazıtlar dışında bunların asıl şekillerinin nasıl olduğunu bilemiyoruz.

Bugün seksen yaşını çoktan aşmış bulunan ve 50-60 yıldır, eski Türklerin tarihi ile yakından ilgilenen Alman Profesör Annemarie von Gabain, bu konuda kollektif bir esere yazdığı ve "eski Türklerin fikrî ve manevî hayatı hakkında ilk defa toplu bir fikir verme denemesi" olarak nitelendirdiği yazısında: atasözleri, fal kitapları, şarkılar, ağıtlar, destanlar, hikâyeler ile Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlıkla ilgili metinleri kısaca incelemiştir. Fakat bu inceleme hiç de tatmin edici değildir. Kuru ve noksan bir iskelet halindedir. Bu konuda bu kadar uzun süre çalışmış bir bilginin ancak böyle bir deneme çıkarabilmesi çok düşündürücüdür. Herhalde bu durumu sadece inceleyicinin yetersizliğine bağlayamayız. Bu daha çok eldeki malzemenin yetersizliğinden doğmuş olmalıdır.[8] Söylediklerimizden de açıkça ortaya çıktığı gibi, bu dönemin edebiyatının daha doğrusu bize kalabilen ürünlerinden hiçbirinin... "İslâm kültürü ile gelişen Türk düşünce, duygu, san'at mahsullerinin sahip olduğu güzelliğe, zevke ve işlenmişliğe malik olmadığı" şeklindeki hükme (A. Karahan) katılmamak mümkün değildir. Bu nedenle, İslâmî kültürün, eski kültürümüzü yıktığı söylenebilirse de, yıkılanın yenisi derecesinde ve seviyesinde bir varlığa sahip olduğu iddia edilemez. Kaldı ki kültür değiştirmelerinde eski kültür de hiçbir zaman tamamen ortadan silinip gitmez. Çeşitli şekillerde ve derecede kendisini korur, belki biraz başka kılıklar altında varlığını sürdürür. Bu meseleye (Türkler arasında Heterodoksluk) konusunu ele aldığımızda değinmiştik.

III- İslamiyetin Dilimiz ve Edebiyatımıza Etkileri

1- Genel Açıdan Görünüş

Barthold'un deyişiyle "o dönemin gelişmiş kavimleri arasında İslâm âlemi, hem maddî hem manevî alanda en yüksek kültürü temsil ediyordu." Bu medeniyete katıldıktan sonra Türklerin her yönden etkilenmeleri doğaldı. Fakat bu etki o kadar kuvvetli oldu ki "İslâmiyeti kabul etmiş olan Türkler, İslâmiyetten önceki mazilerini tamamiyle unuttular."[9] Bu olumsuz tutumu, Köprülü, O. Turan, F. Sümer gibi tarihçilerimiz de, Türklerin yüksek sınıfı

için kabul etmişler ve tenkid konusu yapmışlardır.[10]

Köprülü'nün kendisi gibi zeki, ilk asistanı Osman Turan, bu konuda çarpıcı bir örnek vermektedir. İranlı şair Firdevsi, İslâm öncesi İran destanını bir Türk hükümdarın Sarayında (hiç olmazsa döneminde) yazarken, Mısır'da bir Türk tarihçisi olan Aybeg, Türklerin destanı "Oğuzname" den söz açtığında onun bazı parçalarını, İslâmî anlayışa göre, "küfr" sayarak nakletmekten kaçınmıştır. Aynı konuda Turan, "Selçuk Sultanları ve aydınlarının lâkaydisi ve Türk kültürüne yabancılıkları yüzünden" Türk dilinin sadece İran'da değil, hemen tamamen Türklerle meskûn Anadolu'da bile "resmî dil" olma imkânını bulamadığından yakınır.[11] Karamanlı Mehmet Beyin Konya'yı işgal edip, Cimri'yi tahta oturttuğu zaman "Türkçeden başka dil konuşulmasını yasak" eden bir emirname çıkartması, Konya'da yuvalanan Acem kültürüne bir Türkmen Beyinin isyanını göstermesi açısından da çok anlamlıdır.

Genel açıdan bakılınca görünen şudur: İslâmiyetin kabulü ile Türkler, "kavmî" ve "millî" bir kültürden ayrılıp, evrensel bir "Ümmet Dönemi"ne girmişlerdir. Bu tamamen İslâm dininin mahiyet ve esaslarından kaynaklanan bir durumdur. "Türk Maarif Tarihi" isimli büyük eserin yazarı Osman Nuri Ergin, bu döneme "Araplaşma Çağı" demektedir. Aslında bu ifadede, Anadoluda bir köyden yetişmiş, büyük bir düşünce adamımızın, bir Türk fikir adamının kuvvetli İslâm etkisine karşı duyduğu tepkiyi görmek mümkündür.

"Ümmet Çağı'nın başlıca karakteri, dinî hayatın topluma da, edebiyata da hâkim oluşudur. Bu edebiyat, eski bilimlere, inançlara, gelenek ve göreneklere dayanır. Dil, deyiş, anlam ve kavram bakımından büsbütün başka özellikler taşır. Bu vasıfları ve özellikleri dolayısiyledir ki, bu çağın edebiyatını anlamak Doğu kültürüne yabancı olanlar için oldukça güçtür. Bu güçlük, yalnız Arapça ve Farsça kelimelerden gelmiyor. Değişen sadece dil değildir. Bütün bir çağ, kainat görüşü, düşünce ve duygu âlemi, hayal dünyası, san'at anlayışı, ruhu ve hayat felsefesiyle değişmiştir".[12]

İslâmiyetten sonra eski kültürümüzle ilişkilerimizi kesmemizin ana sebebi işte budur. Yepyeni bir kültüre, ayrı bir dünyaya girilmiştir. Herşey değişmiş yeni bir hüviyete bürünmüştür. İslâm âlemine katılan bütün kavimlerde benzeri durumlar, belki derece farkıyla yaşanmıştır.

2-) Olumsuz Etkiler

a-) Yabancı Kelime ve Kuralların Dilimizi İstilâsı

İslâm dininin kutsal kitabı Kur'anı Kerim'in dili Arapça idi. Dolayısiyle İslâm Medeniyetine katılan bütün milletlerde olduğu gibi Arapça, Türkçe üzerinde de her yönden etkili olmağa başladı. İran'da İslâmın etkisiyle nasıl "Yeni Farsça" oluşmuş ise, Türk dili ve edebiyatında da büyük bir etkilenme, yani Arapça ve Farsça etkisi görülüyordu. Bizim İran'la ötedenberi kültürel ilişki içinde oluşumuzun ve komşuluğumuzun, Farsçanın etkisinde büyük rolü olmuştur. İranlılar Türklerden önce, Arap istilâsına uğramış ve İslâmiyeti kabul etmişlerdi. Farsça büyük ölçüde Arapçanın nüfuzu altına girmişti. Türkler de İran kanaliyle bir yandan Arapçanın, diğer yandan, edebiyatta örnek aldıkları, Farsçanın etkisine girdiler.[13]

İslâmiyetin kabulünden, nisbeten kısa bir süre sonra yazılmağa başlanan eserlerde, gittikçe artan bir hızla Arapça kelimelerin oranı çoğalmaya başladı. Öyle ki, bu gidişin sonunda bazı metinlerde yabancı kelime oranı % 90 gibi aklın alamıyacağı ölçülere vardı. Şimdi bu gelişmeye kısaca değinmek istiyoruz.

Türklerin önemli bir kısmı 10. yüzyılda artık İslâmiyeti kabul etmiş bulunuyordu. Ne kadar dikkat çekicidir ki, bu yüzyılı takip eden yüzyılın sonundan itibaren birbiri peşine büyük eserler görünmeğe başladı. Bunlardan elimize ulaşabilenlerin en eskisi 1069/70'de tamamlanan ve Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış bulunan *Kutadgu Bilig*'tir. Bu eser, bir nevi Siyasetname olup, ideal bir hayat nizamının ve Devlet adamının nasıl olması gerektiği hususunda fikir ve tavsiyelerle doludur, yani bazılarının sandığı gibi, o devrin Türk toplumunun gerçek durumunu aksettiren, bu nedenle de tarihî değeri yüksek olan bir kitap değildir. Söylenenler "olan" değil, "olması gereken"ler "olan" değil, "olması gereken"ler üzerinedir. Tarihimizi aydınmayan eserin, Türk fikir âleminde ve edebiyatında çok seçkin bir yeri olduğu da şüphesizdir. Bu kitapta İslâmî etkiler artık başlamış durumdadır. Rahmetli Hocam Sadri Maksudi Arsal'ın bu eserin tamamen "millî", "Türk" olduğu şeklindeki kanaatine hemen hiçbir bilgin katılmamaktadır. Brockelmann, Bazin, İnalcık, Köprülü İslâmi etkinin varlığını açıkça belirtmektedirler. Esasen eserin metni de bu görüşü haklı göstermektedir.

Dil bakımından ise Kutadgu Bilig'in oldukça temiz bir Türkçe ile yazılmış olduğunu görüyoruz. Binlerce mısralık bu manzum eserde yabancı kelime oranı % 10'u geçmez. A. İnan'ın bu tahminine[14] karşı, Şükrü Kurgan bu oranı % 4 olarak hesaplamıştır.[15] Görülüyor ki bu eserde Türkçe henüz safiyetini korumaktadır.

Halbuki aynı kültür çevresinde bir veya iki yüzyıl sonra (bu şekilde yüz yıllık farklı söylememizin sebebi, eserin yazılış tarihinin kesin bilinmemesindendir. Köprülü bunu XII. yüzyıl, Arat XIII. yüzyıl olarak gösterir) yazılan *Atabetü'l-Hakayık* isimli eserde durumun Türkçe aleyhinde değiştiği görülüyor. Yabancı kelime oranı % 20'ye yükselmiştir. Bu oran yüzyıllar içinde devamlı artmış ve Osmanlılar döneminde (XVII. yüzyıl) Divan Edebiyatının Veysî, Nergisî gibi bazı düzyazı ustala-

rında % 90'a vardığı saptanmıştır.[16]

İslâmiyetten önceki durumla karşılaştırılınca aradaki büyük fark anlaşılmaktadır. Gerçi İslâmöncesi dilimizde de bazı yabancı kelimeler yok değildi. Fakat Doğan Aksan gibi değerli bir dilcimizin, Köktürk Yazıtlarındaki Türkçede yabancı dil öğelerinin oranının % 1'i bulmadığını vurguladığı düşünülürse, durumun fecaati bütün açıklığı ile ortaya konulmuş olur.[17]

Yer darlığı nedeniyle yukarıdaki eserlerden seçtiğimiz ilgi çekici örnekleri bu yazıya alamıyorum, fakat Nergisî'den kısa bir örnek vermekte yarar görüyorum. Nergisî Türkçe, "kafasını kılıçla gövdesinden ayırdı" cümlesini bakın ne hale sokmuş: "Mikrâs-ı tîg ile gerden-i kâfur-iltibasından fark-ı pürlemeânını cüdâ kıldı". "Canı cehenneme uçtu" yerine: "Bâlâ-yı kûh-sâr-ı serinde âşiyansaz olan zâg-ı cîfe-hâr-ı cân-ı habîsi şigaf-ı târekinden nişîb-gâh-ı düzaha pervaz eyledi"[18] diyor.

İnsan bu son cümleyi okurken, bu tarzda yazanların canı için de daha iyi bir temennide bulunmağa dili varmıyor. Büyük bir "Türk Dili Grameri" yazan J. Deny'nin bu durumun tarihte hiçbir dilin başına gelmediğini söylemesi üzüntümüzü artırmaktadır.[19] Yabancı bilginin tesbitine, muhafazakâr, İslâmcı bir şairimizin, dürüstçe sözleriyle devam edelim.

b) Mehmed Âkif'in Edebiyatımızı Tenkidi

E.J.W. Gibb gibi yabancıların, Edebiyatımızın taklidci yönünü vurgulamış olmaları, şüphesiz onların bize haksız bir hücumu gibi alınamaz. Gibb'in söyledikleri, büyük ölçüde Köprülü tarafından da kabul edilip, tekrarlanmıştır. Yüksek ahlâkı ve dürüstlüğü ile de tanınan Mehmed Âkif'in 17 Eylül 1325 tarihli *Sırat-ı Müstakim*'in 56. sayısında yazdıkları, edebiyatımızın değeri hakkında acı hükümlerdir:

"Şarka garbe hâkim olduğumuz edvar-ı şevketimizde (kudretli devirlerimizde) bile lisanımız istiklâlini temin edebilmek şöyle dursun, bir mevcudiyet, lâkin kayd-ı taklidden azade (taklidci olmayan) bir mevcudiyet göstermemiş, ve biz daima mukallit, hem fena bir mukallit olmuşuz.

Eslâfımız (bizden öncekiler) sonraları yani Arap Edebiyatı İran Edebiyatının seyyie-i temasiyle (kötü ilişkisi ile) mazmunculuk vadisine girdiği, tabir-i sahihi (gerçek söyleyişle) ile munkariz olduğu (söndüğü) bir zamanda kalkarak Arapları taklit etmişler. Evet, edebiyat, nüktecilik, mazmunculuk vadisine döküldüğü gibi, mahvolmuş demektir."

Koyu muhafazakâr diye, zaman zaman sert tenkidlere maruz bırakılan M. Âkif'in "lisanımızın istiklâlini temin"den söz edip, eski edebiyatı bu kadar sert şekilde tenkid etmesi gerçekten düşündürücü değil midir? Bu büyük şair, "yazdığı yedi eserinde bir tane bile 'imale' yapmadı.. nazmındaki konuşmalarda... Türkçeyi tam hakkiyle aruzun sinesine sindirdi."[20]

c-) Olumsuz Etkilerin Ana Kaynakları

Evvelce de söylediğimiz gibi, İslâm Medeniyetine katılmakla, her alanda bir etkilenmenin yaşanması doğaldı. Fakat bizim kültürümüzde bu etkilerin daha şiddetli olmasının sebebi neydi? Genç yaşta ölen Ali Karamanlıoğlu, *Türk Dili* isimli eserinde bunun çeşitli nedenlerini sıralar.

Ben kendimce baş nedeni, eski yazılı kültürümüzdeki zayıflık ve boşlukta buluyorum. Eşyanın tabiatı gereği, boşluklar daima "doldurulur". Yüksek İslâm kültürü de, eski kültürümüzün boşluğunu doldurmuştur.

Üstelik Müslüman olan Türkler, eski din ve kültürlerini, "Küfr" ve Küfr Dönemi ürünü sayıp, sözünü bile etmek istemeyince, eski kültür hızla ortadan silinmiş, yerine yeni değerler geçmiştir. Bunun istisnalarını, İslâmiyetin hiçbir zaman tam nüfuz edemediği, zümreler ve çevrelerde görüyoruz. İslâm dini, mahiyeti icabı sadece ahiret işlerini değil, bütün ayrıntılarına kadar, dünyevî işleri de düzenlemek istediğinden ve din olduğu kadar bir Hukuk ve Devlet düzeni de olduğundan değişme çok köklü olmuştur. O.Ergin'in deyimiyle "Araplaşma" bütün kuvvetiyle yürümüştür. Bu süreçte eğitim sisteminin de büyük rolü olmuştur. Ana eğitim kurumu olan Medreseler, bin yıl Türkçeyi eşiklerinden içeri sokmamış, tek kelime Türkçe öğretmemişlerdir. Buna mukabil, Müderris olmak için koca Arapça Lûgatleri ezbere bilme şartını getirmeyi akıl etmişlerdir. I.Murad zamanında Aksaray'da Zincirli Medresenin Vakfiyesine göre, Müderris olabilmek için Arapça, "Sahih-i Cevherî" isimli Lûgatin baştan sona ezberlenmesi de şartı.[21] Medresenin Türkçeye karşı tutumunun, dilimizin başına gelenlerin ana kaynaklarından biri olduğu şüphesizdir.

3-) Olumlu Etkiler

a-) İslâm Kültürünün Dil Alanındaki Olumlu Genel Etkisi

İslâmiyetin kabulü üzerine, kutsal kitap Kur'anın dili olan Arapçanın Türkçeyi istilâ ettiğini, bunun da hoş olmamakla beraber biraz da doğal olduğunu söylemiştik. Çünkü Müslüman Türkler, yeni dinin, "millî lisan hazinesinin ifade edemediği kavramların ister istemez Arapçadan ve daha evvel Müslümanlığı kabul etmiş ve dilleri Arapçalaşmış (Yeni Farsça) olan ve esasen çok eskidenberi kültürel ilişkiler içinde bulundukları İran'dan almağa başladılar. Özellikle İslâm Medeniyeti merkezlerinde Medreseler ve Hankâhlar (Tekke, Dergâhlar) kurulduktan sonra, din lisanı olan Arapça ile edebiyat lisanı olan Farsçanın nüfuzu günden güne çoğaldı."[22] Türkçeye yeni birtakım kavramların yabancı sözcük şeklinde girmesinin, dildeki ifade gücünü artırması gibi olumlu bir yönü de bulunduğu açıktır. Bu faaliyet, özellikle dinî

kitaplar kanaliyle gerçekleşiyordu. Çünkü edebiyatımızda, nesir alanında yazılan eserlerin hemen hepsinin uzun süre dinî eserlerden oluştuğunu biliyoruz: "İslâmlıktan sonraki Türk edebiyatının nesir (düzyazı) dalında ilk karşılaştığımız örnekleri, dinî edebiyat mahsulleridir. İslâm dini ferdin bütün yaşayışını ve toplumun her türlü faaliyetlerini düzenlediği için, nesirde başka türler gelişinceye kadar uzun bir süre dinî konular işlenmiştir.[23] Bunun diğer bir ifadesi, dinî edebiyatın dışında nesir olarak başka bir şey yoktu. Düzyazıda edebiyatın tek kaynağı din olmuştur. Tanınmış edebiyat tarihçimiz A. S. Levend, "Ümmet Çağı (İslâmiyet Dönemi), edebiyat tarihimizin en verimli devri sayılır. Kaynakları zengin, ürünleri bereketlidir" diyor.[24] Sadece bereket, yani çokluk bakımından değil, kalite ve seviye bakımından da olumlu bir durum vardır: A. Karahan'a göre, "İslâm öncesi dönemden bize yetişebilen hiçbir verim, İslâm kültürü ile gelişen Türk düşünce, duygu, san'at mahsullerinin sahip olduğu güzelliğe, zevke ve işlenmişliğe malik değildir."[25]

b-) Arap Harflerinin Birleştirici Yönü

İslâm dininin ve kültürünün dili Arapça, harfleri de Arap Harfleri idi. Bu harfler bizde, "eski harfler" diye de bilinir ve 1928 yılına kadar yüzlerce yıl kullanılmıştır. Bu harfler, sessizlere dayanır. Halbuki Türkçe seslisi bol bir dildir. Bu yüzden Arap alfabesinin dilimize ters düşen, uymayan birçok yönleri vardır. Bunları açıklayan yetkili kimselerin eserlerine başvurulmalıdır. Bizim burada sözetmek istediğimiz mesele, pek az ele alınmıştır. Türkçeyi kullanan pekçok boy, aşiret olduğundan bunların dillerinde farklılaşmaların meydana gelmesi tabiîdir. Birçok hallerde aynı kelimenin farklı şekilde söylendiği görülür. Arap harflerinin bu gibi ayrılıkların azalmasında ve müşterek yazılı bir Türkçenin oluşmasında büyük bir rolü olduğunu bizim anladığımız kadariyle ilk defa Zeki Velidi Togan ortaya atmıştır.[26] Ona göre: "Arap harflerinin Uygurca kurallara uygun şekilde, sesli harflerle fakat hareke (diakritische Zeichen) kullanılmaksızın yazılması sayesinde Ortaasyada Türk edebiyatı müşterek bir şekil almıştır." "Böylece muhtelif ağızlar, lehçeler arasında (Doğu Türkçesinde) farklar Batı Türkçesi (Selçuklular) nin aksine, yazıya geçmiyordu. Böylece farklı söylenen kelimeler, yazılışta müşterek hale geliyordu."

Bu durumu daha iyi anlatabilmek için Osmanlı Döneminin tanınmış eğitimcilerinden Sâtı Bey'e ait bir hatırayı nakletmek istiyoruz:

Bilindiği gibi aslen Arap olan Sâtı Bey, I. Cihan Harbinden sonra Türkiye'yi terkederek Arap ülkelerinde çeşitli görevler almış ve sonunda Kahire'de ölmüş, önemli bir fikir adamı idi. 1929 yılında Türkiye'ye geldiğinde, şerefine verilen ziyafette, eski öğrencisi Besim Atalay, "Neye Latin harflerini Arapçaya tatbik için önayak olmuyorsunuz" diye sorunca, Sâtı Bey, muhtemelen eski öğrenciye küçümseyerek bakmış ve şu cevabı vermiştir:

"Konuşulan Arap şiveleri o kadar ayrıdır ki... biz Araplar kelimeleri aynı şekilde yazarız, amma türlü türlü okuruz. Eğer bize sesli harfleri tatbik ederek Arapçayı yazacaksınız dediniz mi, müşterek Arapça diye birşey kalmaz."[27]

Aynı meselede Çinlilerin durumu da benzerlik göstermektedir:

Çinliler de uzun zamandanberi, çok zor olan alfabelerini değiştirmek istedikleri halde bu işi gerçekleştirmekten vazgeçmişlerdir. Çünkü geniş Çin topraklarında çeşitli yerlerde aynı kelimeler farklı şekilde söylenmektedir. Çin harflerinin resme benzeme özelliği sayesinde, konuşmadaki bu farklılıklar, kelime yazıya dökülürken kaybolmakta ve aynı şekilde yazılmaktadır. Herkesin aynı şekilde yazdığı kelimeler çeşitli şive ve ağızlarda başka başka söylenmektedir. İşte Çin alfabesinin özelliği sayesinde yazı dilinde meydana gelmiş bulunan birliği bozmamak için (çünkü bu kelimeler meselâ Latin harfleriyle yazılsa herkes kendi söyleyişine göre ayrı yazacaktı) bütün zorluklarına rağmen Çinliler kendi alfabelerinden vazgeçmemişlerdir.[28]

İşte benzeri bir rolü Arap harfleri Ortaasya'daki çeşitli, ağız ve şivelerdeki farkların, yazıda görünmemesi, yani birleşmesi şeklinde oynamıştır. Anladığımız kadariyle Togan'ın tezi budur. Togan bu tezini galiba Türkçe eserlerinde dile getirmemiş, Almanca basılan önemli ilmî bir kollektif eserde yazmıştır. Bu davranışında, eskiden Tarih Kurumu'nda yaşadığı ve Yurdu terketmesine neden olan, hücumların da büyük etkisi olduğu söylenebilir.

c-) Dilimizin İşlenmesinde Dinî Metinlerin Rolü

aa-) Kur'an Çevirileri ve Türkçe

Bir dinin kutsal kitabının o din mensupları için önemi hakkında birşey söylemeğe gerek yoktur. Kutsal kitabın "Millî dile çevrilmesi ise bazen o dili yeniden yarattığı görülmüştür. Martin Luther'in Mukaddes Kitabı Almancaya çevirisinin Alman dilinin gelişmesindeki önemi bilinen bir hususdur. Kur'an çevirilerinin de Türkçe için oynadığı olumlu rol, birçok ilim ve fikir adamı tarafından ifade edilmiştir. Şöyle ki çevirilerde Kur'anın kutsallığına, ufak da olsa herhangi bir yanlış yaparak, halel getirmemek amacıyla metne büyük sadakat gösterilmiş ve bu çaba, herbir kelimenin gerçek nüansını belirtmeğe yaramış, dolayısiyle dilin zenginleşmesinde yardımcı olmuştur. Diğer dinî eserlerde, metinlerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için yazarlar, çoğunlukla aynı kelimenin muhitce ve edebiyatça tanınmış muhtelif karşılıklarını almaktan çekinmemiştir. Böylece İslâmiyetin kabulü ile Türk muhitine tamamiyle yeni telâkkilerle beraber yeni kavramlar da girmeğe başlamış ve Türkçede bu kavramlar

için kısmen de yeni lûgat ve söz icadına mecbur kalınmıştır.[29]

Bu tür çalışmaların, belirtildiği gibi, Türkçenin zenginleşmesinde önemli bir rol oynadığı rahatça ileri sürülebilir. Bu nedenle, Togan'ın, "Kur'an Türklere tek bir düşünce sistemi ve tek bir edebî dil kazandırdı" şeklindeki hükmüne katılmamağa imkân yoktur.[30]

Kur'anın en eski Türkçe çevirisi, İslâm Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. Karahanlı İmparatorluğunun doğu kısmında (muhtemelen Kaşgar'da) hazırlanmış bir metinden istinsah edilmiştir. "Bu en eski çevirinin dili arkaik olup, 12-13. yüzyıllar Ortaasya İslâmî Türk Edebî Dilinin durumunu yansıtmaktadır." Bu çeviri çok az Arapça ve Farsça kelime ihtiva etmektedir. Aşikârdır ki, çeviren herşeyi Türkçe kelimelerle karşılamağa çaba göstermiştir.[31] Daha sonraki tarihlerde, 15. yüzyılda Kastamonu'da Candaroğullarından İsfendiyar Bey zamanında yapılmış "Cevahir-ül Esdaf" isimli bir Kur'an çevirisindeki Türkçenin güzelliğine Sevük, örnekliyerek, dikkatimizi çekmektedir.[32]

Kur'an gibi onun tefsirleri, yorumları da şüphesiz itina ile yapılıyordu. Bu yorumların kelime hazinesinin çok zengin olduğuna ve Arapça her ıstılahın (terimin) Türkçe karşılığı bulunduğuna değinen O. Turan, "Uygur Devrinde gelişen edebî Türkçenin böylece kendini gösterdiğini" ileri sürer.[33]

bb-) Halk İçin Yazılan Çeşitli Din Kitapları, İlmihaller vb.

Kur'an çeviri ve yorumları kadar olmasa da Türkçenin gelişmesinde halk için yazılmış dinî kitapların da önemli rolü olmuştur. Bunun ana nedeni, bu tür kitapların Türkçeden başka dil bilmeyen kütleler için yazılmış olmaları ve çeşitli din konularını basit, sade bir dil ile anlatan kitaplar olmalarıdır. Bu kitapların en önemli türlerinden biri, değerli araştırıcı Mikâil Bayram'ın üzerinde durup ilgi çekici bilgiler verdiği İlmihallerdir. Bu bilgilere göre, İlmihaller Anadolu ve Türklere has bir âdet ve gelenek olup, bunların adedleri yüzleri aşmaktadır. Amaçları sade ve basit bir dille halka, hayatı boyunca lâzım olan, itikad ve ibadete müteallik bilgileri ve kısa ahlâkî umdeleri vermektir. İşte bu sebeble çok yaygın olan bu eserler (belki nadir istisnalar dışında) oldukça temiz bir dil ile yazılmışlar ve böylece "700 (yediyüz) yıllık bir geleneği bulunan 'İlmihalcilik' Türk dilinin gelişmesine ve düşünce tarzının şekillenmesine önemli katkıda bulunmuştur."[34]

İlmihaller yanında dinî-ahlâkî konuları birtakım evliya menkıbeleri ile karışık olarak ve tasavvufî bir yorumla anlatan *Müzekki'n-nüfus, Ahmediye, Muhammediye, Envar'ül-Aşıkîn* ve benzerleri günümüzde de eski harflerle basılıp satılmaktadır. Bunlardan *Muhammediye*'nin "Kur'an'dan sonra halk tarafından satınalınan kitap olduğu"[35] düşünülürse, bunların dillerinin sadeliği ve güzelliği ölçüsünde yüzbinlerce okuyucusunun Türkçesinin gelişmesinde de etkili olabileceği aşikardır.

Aşağıda da değineceğimiz gibi, halkın çoğunluğunun cahilliği burada adeta hayırlı bir rol oynamıştır. Çünkü adı geçen kitapların dil bakımından sade Türkçe olmasının nedeni budur.

cc-) Tasavvufî Halk Edebiyatı ve Yunus'un Eşsiz Yeri

Halk için öğretici din kitapları yazanlar gibi, bir de edebî eserler, yazanlar ve bu yoldan özellikle dinî duygu ve düşüncelerini geniş halk kütlelerine ulaştırmak ve yaymak isteyenler de vardı. Her coşkulu din adamı kendi duygularının başkalarınca da paylaşılmasını ister ve elinden geliyorsa bunu şiir, ilahî, nefes vb. yollardan kamuya maletmeyi sağlar. Kütleleri etkileyebilmek, onları peşinden sürüklemek için, onlara kendi anladıkları dil ile seslenmek şarttır. İşte tasavvufî halk edebiyatı san'atkârları da bu nedenle karşısındakilere temiz bir Türkçe ile seslenmek zorunda idiler. Esasen bazı hallerde kendileri de başka dil bilmezlerdi. Kaldı ki bilseler de başka türlü hareket edemezlerdi.

Son yıllarda bazı din ulularının, meselâ Hacı Bektaş Velinin Türkçeci ve milliyetçi olduğu, hatta Anadolu'yu Türkleştirmek için Horasan'dan görevli olarak gönderildiği gibi, kökten yanlış iddialarda bulunanlar çıkmaktadır. Bu iddialar hiçbir esasa dayanmayan yakıştırmalardan ibarettir. Hacı Bektaş ve benzeri din büyükleri, hiçbir zaman şuurlu bir Türkçecilik veya dilde milliyetçilik yapmış olamazlardı. Çünkü onların ana sorunu dinî fikirlerini halka yaymaktı. Hacı Bektaş'ın daha doğrusu Bektaşilik'in, Bektaşi edebiyatının dilimize değeri çok büyük hizmetlerde bulunduğu kesindir. Fakat bu sevimli edebiyatın yaratıcıları, o dönem için esasen yabancı olan "dilde milliyetçilik" gibi bir amaç güderek değil, defalarca tekrarladığımız gibi çevresinde toplanan, daha da genişlemesini istedikleri, taraftar ve mensuplarını çoğaltmak için, onlara kendi dilleri ile seslenerek etkili olabilmeği amaçlamakta idiler. Bu işte başarılı da oldular ve Türkçemize candan, sevimli, esprili, etkili bir Bektaşi Edebiyatı armağan ettiler.

Bütün tarikatler, bilindiği gibi, tasavvuftan kaynaklanır. Tasavvufî halk edebiyatını yaratanlar da mutasavvıf şairlerdir. Bunların gelmiş geçmiş en büyük Sultanı ise Yunus Emre'dir. Onu Hasibe Mazıoğlu'nun çok isabetli nitelemesine katılarak, "Türkçenin En Büyük San'atkârı" sayıyorum.[36]

Bu dev şairimizi, kültürce yozlaşmış Tezkirecilerimiz, yüzyıllarca, şair bile saymadıklarından "Şuara Tezkireleri"ne almağa tenezzül etmediler. Halbuki halkımız, her dinî mecliste Kur'an ve Mevlidden sonra onun ilâhilerini,yüzyıllarca heyecanla, ağlıyarak okudu. Divanını, şiirlerini havi kitapları mumlu bezlere sarıp,

Kur'an gibi yüksek köşelerde sakladı. Onu en büyük din ulularından biri olarak hiç unutmadı. Üsküdar Rıfaî Asitanesi son postnişîni Şeyh Hasen Hüsnü bir sohbetinde: "Namazda Kur'andan başka birşey okumak caiz olsaydı ben Yunus'u okurdum" demiş. Ne güzel ve anlamlı bir söz ve yüksek bir duyuş.[37] Bu millî dehamızın büyüklüğünü ben, birçokları gibi, Fuad köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* eserinden öğrenmiştim. Aydınlarımız, Yunus'un değerini Halkımızdan yüzyıllarca sonra anlayabildi. Şimdi el üstünde tutuyorlar, ne güzel. (Fakat herkes kendi yönüne çekiştirip duruyor ki bu ayrı bir bahistir.) Doruğunda Yunus Emre'nin oturduğu Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı, pırıl pırıl bir Türkçeyi halkın yanık bağrına onu ferahlatıp, serinletinceye kadar akıtmışsa, acaba burada, din etkisiyle bulanıklaşan Türkçeye verilmiş zararların, yine dinden kaynaklanan bir edebiyat yoluyla, belki fazlasiyle, telâfi edilmiş olduğunu söyleyemez miyiz? Din, bir eliyle yaptığı zararı diğer eliyle ödemedi mi? Bunu, düşünen her okuyucu kendisi cevaplıyabilir.

IV- Türkçeyi Asıl Kurtaran Cahil ve Halk Analara Borcumuz

Zamanın en etkili eğitim kurumları Medreseler, bin yıl Türkçeyi kapısından içeri sokmadı. Kız çocukları yani geleceğin analarının, göçebelerin esasen Medrese ile alışverişleri yoktu. Fakir köylülerden de Medreseye gidenler herhalde pek azdı. Böylece okumamış halk kütlesi Türkçeden başka dil bilmiyor, Medresede Arapça öğrenmiyor, Fars edebiyatı taklidlerini okuyamıyorlardı. İşte bu insanlar Türkçeyi kurtardılar. Yukarıda belirttiğimiz gibi, sade dille din kitapları bu insanlar için Türkçe yazıldı. Tasavvufî Halk Edebiyatı onlar için doğdu. Dolayısiyle asıl kurtarıcılar bu cahil, okumamış insanlardı. Göçebe Türkmenlerin, halkı bırakın Beyleri bile Türkçeden başka dil bilmiyordu. Bu yüzden Beylikler döneminde Türkçenin itibarı çoğaldı. Türkmen Beyleri zamanında özellikle güzel Kur'an çevirileri yapıldı. Türkmen Beyi Akkoyunlu Uzun Hasan, Kur'anı Türkçeye çevirtip huzurunda zaman zaman okutuyor ve bunun da bir ibadet olduğunu, söyleyerek alışılmamışı gerçekleştiriyordu.[38] Bütün bunlar tabir caizse "Cehaletin Fazileti" idi.

Türkçeyi kurtaranların çok önemli bir grubu, Medreseye alınmayan Türk kızları idi. Bunlar ister köylü ister şehirli olsun, Medreseye alınmadığından Arapça öğrenemiyorlardı. Ana olduklarında çocuğuna ninnileri Türkçe söylediler, ölülerine ağıtları Türkçe yaktılar. Benim Amasya'da okuma yazma bilmeyen bir ninem vardı. Bize Köroğlu Hikâyelerini titrek bir sesle nağmesiyle okur, ağzına baktırırdı. Ben işte böyle Türk Analarının Türkçenin asıl kurtarıcılarından olduğuna inanıyor ve sayın araştırıcı Vehbi Belgil'in yıllarca önce vurguladığı bu gerçeği tekrarlarken, Türkçemizin kaybolmasını önleyenlere şükranlarımı sunuyorum.[39]

[1] Sadri Maksudi (Arsal), *Türk Dili İçin*, (Ankara?.) 1930, s.21.

[2] Wilhelm Radloff, *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibiriens* 10 cilt, 1866-1907 Önsöz.

[3] *T. İş Bankası Aylık Gaz.* (Almanya-Mayıs 1989).

[4] Annemarie von Gabain "Die Bedeutung der uigurischen Studien für die Türkei," *Europaeische Revue*,, XII Jahr-Heft 6 b Stuttgart, 1936, s.521.

[5] Ali Karamanlıoğlu *Türk Dili- Nereden Geliyor Nereye Gidiyor. İstanbul, 1972, s.18.*

[6] *Sadri Maksudi, A.g.e., muhtelif.*

[7] *C. Brockelmann Sadri Maksudi- Türk Dili İçin-* Önsözü.

[8] A. von Gabain "die Alttürkische Literatur," *Philologiae Turcicae Fundamenta II* Wiesbaden, 1964, s.213 vd.

[9] W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi* Ankara, 1963, s.65. *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*, Darmstadt, 1962, s.71.

[10] M. Fuad Köprülü Barthold-*İslâm Medeniyeti Tarihi Not: 66. Osman Turan Türkler ve İslâmiyet*, İstanbul, 1971, s.233. Faruk Sümer *Eski Türklerde Şehircilik*, İst. 1984, s.4.

[11] O. Turan, A.g.e. s.24.

[12] Ağâh Sırrı Levend *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, Ankara, 1962, Önsöz.

[13] Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul, 1980 s.117, Karamanlıoğlu, A.g.e. s.67.

[14] Abdülkadir İnan "Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar" *Türk Kültürü Derg.* sa.98, s.44 vd.

[15] Şükrü Kurgan, "Divanü Lûgat-it-Türk Üzerine", *Türk Dili* Derg. sa. 253 (1972), s.67.

[16] İsmail Habib Sevük *Dil Davası*, İstanbul, 1949, s.10.

[17] Şerafettin Turan *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1990, s.49 Doğan Aksan'dan nakil.

[18] Ağâh Sırrı Levend *Türk Dilinde Sadeleşme Safhaları, Ankara, 1960, s.12.*

[19] *Sevük A.g.e. s.10.*

[20] *Eşref Edip, Mehmed Âkif*, İstanbul 1380 (1960), s.5 vd.

[21] Sadri Maksudi A.g.e s.243.

[22] Köprülü *Türk Ed. Ta.* s.151.

[23] Fahir İz *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İst. 1964, s.2.

[24] Levend *Ümmet Çağı*, Önsöz.

[25] Abdülkadir Karahan *Türk Kültürü ve Edebiyatı* İst. 1988, s.1.

[26] Zeki Velidi Togan "Zentralasiatische Türkische Literaturen II" *Die Islamische Zeit Hdb. d. Orientalistik* (Türkologie) Leiden Köln, 1963, s.229 vd.

[27] M. Emin Erişirgil, *Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri*, Ank. 1958, s.62, dipn. 2.

[28] W.Eberhard: *Çin-Sinolojiye Giriş*, İst. 1946, s.17.

[29] Ahmet Caferoğlu *Türk Dili Tarihi II* İstanbul, 1974 s.91.

[30] A. Zeki Velidi Togan *Kur'an ve Türkler*, İstanbul 1971, s.20.

[31] Janos Eckmann "Kur'anın Doğu Türkçesine Tercümeleri," İst. Ed. Fak. T. Dili ve Ed. Derg. C. XXI, 17.

[32] Sevük A.g.e. s.8.

[33] O. Turan *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara, 1965, s.319.*

[34] *Mikâil Bayram "Anadolu Selçuklularından Günümüze Din Eğitimi," Türkiye I. Din Eğitimi Semineri* Ank. 1981, s 49-54.

[35] Yaşar Ocak "Selçuk ve Osmanlı Dönemi Tekkelerinde Dinî-Tasavvufi Eğitime Genel Bakış" *(T. I. Din Eğit. Semineri, s.73-81).*

[36] *Hasibe Mazıoğlu Selçuklular Devrinde Anadoluda Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler, Malazgirt Armağanı*, Ank. 1972, s.300 vd.

[37] Cemaleddin Server Revnakoğlu *Tarikatler Tarihi* (1. ve 2. Fas.) İstanbul, 1966.

[38] Faruk Sümer "Akkoyunlular". *Türk Dünyası Araşt.*, s.40 (1986)

[39] Vehbi Belgil Dilimiz ve Annelere Şükran (*Cumhuriyet Gaz.* 20 Aralık 1981).

Adnan Saygun'dan Anılar

TAHA TOROS

Televizyondan ölüm haberini işitince yüreğime inen sızı, geçmiş yılların ağır çekilmiş bir filmi gibi, beni mâzinin derinliklerine götürdü. Arşivimde ona ait kupürler, kitaplar ve kartlar dolu büyük dosyaları hüzünle karıştırmaya başladım.

Kitaplarının ilk sayfalarına bakıyorum. Yıllar öncesi yayımlanan *Atatürk ve Musiki* adlı kitabını *"Kırk yıllık bir dosta"* diyerek imzalayıp bana göndermiş.

Adnan'ı 1936 yılında tanımıştım. Aradan 55 yıl geçmiş!

İlk günkü gibi kibarlığını her rastladığımda hayranlıkla izlediğim Adnan, yüreği sevgi dolu bir dosttu.

1936 Sonbaharında, ünlü Macar bestekârı Bela Bartok'la Adana'ya geldilerdi. Halk türkülerimiz ile ilgili araştırmalar yapıyorlardı.

Bela Bartok, Çukurova ve Toros'lardaki -çoğunluğu yerleşmiş, pek azı göçer konar takımından olan- Türkmen aşiretlerinde, bozulmadan süregelen türküleri inceliyordu. Bartok, dinlediği bu türkülerde, Orta Asya'dan bir esinti sezinlemenin heyecanı ile dopdoluydu. Adnan, bu tetkik gezişinde ünlü müzikologa yardımcı oluyordu. Arzuları, Çukurova ve Toros'lardaki son aşiretler arasında yaşamakta olan türküleri dinleyerek, bazılarını tesbit etmekti.

Çevredeki aşiretler ve halk şairleri ile ilgili bâzı araştırmalar yapmış bulunduğum için ve yörenin folklorunu yakından bildiğim için gezileri sırasında, beni yanlarına almak istemişlerdi. Onlara bu konuda, Ankara Halkevi Başkanı hemşerimiz, Ferit Celal Güven öneride bulunmuştu.

Ne var ki, o yıllarda folklorle, hele halk türküleri ile uğraşmak bir bilim dalı olarak nitelendirilmiyordu. Bu konu üzerindeki çalışmalar, âdetâ, havaî, fuzulî bir uğraş olarak yorumlanıyordu! Ben o yıl, Yedeksubaylık görevimi yapmak üzere İstanbul'dan Adana'ya gitmiştim.

Bela Bartok'ların mihmandarları arasında bulunmam için, güçlükle, birkaç günlüğüne izin koparılabildi.

Daha sonraki yıllarda Adnan ile, çoğunlukla Ankara'da Halkevi toplantılarında görüşür olduk. Bizi birbirimize yakınlaştıran konu, folklorculuğumuzdan kaynaklanıyordu.

Elazığ Günleri

Adnan Saygun'la II. Dünya Savaşı'nın en kritik döneminde, 1943 yılının yaz sonuna doğru, Elazığ'da geçirdiğimiz günler belleğimden hiç silinmemiştir.

Savaşın neden olduğu, o yokluklar ve karamsarlıklar döneminde Adnan'la Elazığ'da buluşmamızı tanrının bize verdiği bir lütfu olarak daima hatırlarım.

Bakanlık Müfettişi olarak o yıl, Üç aylık teftiş bölgem Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'ı kapsıyordu. Ankara'dan bölgeye hareket edince -o dönemde bölge valiliği niteliğindeki Umumi Müfettişlik merkezi olan Elazığ'da kalmayı uygun buldum.

Gece karartmaları, ekmek kartları günleri, elverişsiz otel problemi bir yana, günlük işlerimiz pek azdı. Boş vakitleri değerlendi-

Adnan Saygun

recek ne bir yayın, sevdiğimiz ve bildiğimiz konularda sohbet edebilecek ne bir arkadaş vardı. Elverişsiz otel nedeniyle, misafireten kaldığım Halkevi'nin bir odasına da, bir akşam, Ankara'dan Adnan Saygun valizi ile geliverdi. Âdetâ dünya benim oldu.

Adnan Saygun, Halkevleri müfettişi olarak Elazığ'a gelmişti. Yörenin zengin folkloru üzerine araştırmalar yapıyordu. Zaman zaman kırsal bölgelere gidiyordu, çoğunlukla kırsal bölgelerden, sazlı sözlü, halk ozanları getirterek dinliyordu.

Elazığ o günlerde en sıcak ve kavurucu mevsimini yaşıyordu. Ne var ki, Adnan bölgenin zengin ve renkli folkloru ile içiçe yaşamanın serinliğinden hoşnut oluyordu.

O dönemde bölgenin ünlü ve bir bakıma tarihî simalarından sayılan İzoli aşiretinin reisi ve İttihat Terakki partisinin komitecilerinden olan Hacı Kaya Bey (Sebati Duman) bizim en yakın dostumuz oldu. Halk şairlerini Adnan'ın ayağına kadar getirmeyi sağladı.

Hacı Kaya, çevredeki aşiretler üzerinde etkili bir kişiydi. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Memduh Esendal da bu konuda kendisine bir mektup göndermişti. Hacı Kaya Bey'in aşiret ağalarına bir tâmim niteliğinde gönderdiği mektuplardaki satırları daima hatırlarım. Mektuplarını zaman zaman bize yazdırdığı da olurdu. Mesela bir mektubunda, evvela selam ile başlamış, sonunu şu cümlelerle bitirmişti:

"...Ankara'dan buraya bir Türkü Müfettişi geldi. Memduh Şevket Bey'imiz göndermişler. Aşiretinizde ne kadar türkü söyleyen, saz çalan kişi varsa hepsini toparlayıp acele gönderesiniz...."

Bir Süryani Papazı

1943'lerde, Elazığ'da, birkaç Süryani vardı. Harap olmuş ve bölgenin en eski bir kilisesi için burada entellektüel bir Süryani papazı bulunuyordu. Sanırım, bir müddet Amerika'ya gidip gelen, temiz bir Türk lehçesi ile konuşan, çağdaş giyimli bu papaz, bölgesinde hayli sevilen bir kişiydi. Geçimini şapkacılıkla sağladığı ve antika eşyalardan da anladığı için, yöre halkı ona bazen (Şapkacı Besim) bazen de (Antikacı Besim) derlerdi.

Sıcak günlerde, akşam serinliğini beklerken, yazlık kahvedeki küçük havuzun kenarında, Adnan'la satranç oynardık. Süryani papazı Besim Bey ile Bayındırlık Müdürü de bu dinlenmemizde ve eğlencemizde bize arkadaşlık ederlerdi.

Bayındırlık Müdürü bir Macardı. Elazığ ve İçel gibi illerin bayındırlığına damgasını vurmuş olan merhum Vali (Tevfik Sırrı Gür) bu Macar mimarı beraberinde Elazığ'a getirmiş ve mukavele ile çalıştırmıştı. Elazığ'da o döneme göre önemli bir yapı olan Halkevini, Tevfik Sırrı Gür yaptırmıştı. Macar mimarla Adnan'ın daha önce tanışıklığı vardı.

II. Cihan Savaşı'nın dünyayı kana bulayan ve Türkiye'yi âdeta diken üstünde yaşatan sisli ve olaylı günlerinde, Adnan'la Elazığ'da geçirdiğimiz günleri, bugün gözlerim sulanarak hatırlıyorum.

Adnan Saygun Nasıl Yetişti?

Adnan, musiki dünyamıza, İzmir'in hediye ettiği nâdir kişilerden biridir. Biyografisine ve yetişmesine temel olan bazı olaylara, kısaca gözatalım:

Ahmet Adnan, İzmir'in bir kültür ailesinden geliyor. Sanatçımız 7 Eylül 1907 günü İzmir'de doğdu. Babası Riyaziyeci olarak bilinirse de onun asıl hizmeti, İzmir'de ilk defa özel bir kütüphanenin kurucuları arasında yer almasıdır. İzmir'de Millî Kütüphane olarak tanınan bu kültür müessesesinin müdürlüğünü de yapmış olan Celal Bey, emsaline az rastlanır, bir bibliyografı.

Ahmet Adnan, İzmir'de Sıbyan ile birlikte İttihat ve Terakki Numune Mektebi'nde okudu. 1921 yılından itibaren Rozati'den piyano dersleri almaya başladı. Bu arada vaktiyle İzmir'e yerleşerek Müslüman ve adı Macar Tevfik veya Venedikli Tevfik'e dönüştürülen Liszt ekolüne mensup virtüözün öğrencileri arasında yer aldı. Ahmet Adnan'ı çocuk yaşta keşfedenler arasında Macar Tevfik Bey'den başka İzmir'in ünlü

Saygun kazandığı sınavla Paris'e gittiği yıllarda.

müzisyeni İsmail Zühtü Bey'in de büyük himmeti oldu. Bu iki musiki üstadının, İzmir'in musiki hayatının gelişmesinde ve kurulan derneklerinin yaşatılmasında katkıları unutulamaz. Ahmet Adnan, gençlik döneminde de ayrıca, Hüseyin Sadettin Bey'den armoni dersleri aldı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ahmet Adnan'ın olağanüstü kabiliyeti belirginleşmişti. Bu kabiliyetinin bir imtiyazı olarak, İstanbul'da açılan imtihanı kazandı ve 1927 yılında Paris'e gönderildi. Paris'te beş yıl kalan Ahmet Adnan, ünlü müzik otoritelerinin yanında eğitim gördü, çok şey öğrendi. Şöhret merdiveninin basamağına atacağı ilk adımı burada hazırladı. Adnan'ın Paris'teki hocaları M. Eugene Borrel ile Madam Eugene Borrel'di. M. Borrel ünlü müzikoloğumuz Mahmut Ragıp Bey'e Paris'ten gönderdiği bir mektupta Adnan'ı şöyle anlatır:

"...Adnan burada bir yığın ciddi bilgiler edindi. Hadsiz ve hesapsız musiki dinledi. İyi Füg yazıyor. Kompozisyon alanında çok faydalı örnekleri ile bütün senfonik musikiyi en ince detaylarına kadar gözden geçirdi. İtalyan ve Fransız şifreleri ve usülünü realize etmeyi ve orkestra partisyonunu piyanoda özetlemeyi öğrendi. Ayrıca bir hayli org bilgileri edindi. Eşim, kendisine piyano tenkidi ve pedagojisine dair olağanüstü etkili usuller gösterdi. Adnan, son zamanda Anadolu Temleri üzerine bir orkestra parçası yazdı ki çok iyi geliştirilmiş ve ince bir şekilde orkestralanmış fevkalade fikirleri kapsamaktadır. Adnan, dikkati çeken eserler hazırlayabilecek bir üstün kabiliyettedir..."

Adnan'ın hocası haklı. O, folklorumuzun temel taşlarından olan türkülerimizi büyük bir ustalıkla ve batı havasıyla çokseslilige kavuşturdu. Modern nağmelerle yalnız kulaklarımıza değil, kalplerimizin derinliklerine indirdi. Folklorumuza sanat mayasını kattı. Adını, musiki tarihimizin temel direklerinden biri yaptı.

Soyadında Küçük Bir Değişiklik

Adnan'ın soyadı Saygın'dı. Yıllarca bu soyadını kullandı. Yazılarının altını bu soyadı ile imzaladı. Daha sonra Saygın'ı Saygun'a dönüştürdü. Son derece mütevazi bir kişiliğe sahip olan sanatkârımız, belki de Saygın'ı -anlamı açısından- biraz iddialı bulmuş olacak ki 1950'lerden itibaren soyadı olarak hep Saygun'u kullandı.

Adnan Saygun'un Sanat Görüşü

Adnan Saygun, 1945 yılında yayınladığı *Sanat Konuşmaları* adlı kitabında sanatın her dalındaki görüşlerini, şeffaf bir şekilde şöyle yansıtır.

Adnan Saygun'un 1945 yılındaki bu görüşleri 1985'te de değişmemiştir. 46 yıl önceki eserinde şöyle söyler:

"...Ressam, Şair veya musikici, bize dünyasını anlatan insandır. Sanat eseri bir tahassürün bir ruh haletinin ifadesidir. Aynı tahassürü duyanlar, aynı ruh haletinin içinde bulunanlar onda kendilerini bulacaklardır. Ve madem ki (madde) ile (mânâ) iki kutuptur. Gerçeğin mantığına ve telkin edilmeyi bekleyen fikirlere vedâ etmek lazımdır. İşte o zaman şuur altında gizlenmiş rüyaların kapısı açılacak ve (anlamak) denen kuru ve katı mefhumdan uzak, diyar diyar dolaşacaktır. O zaman resmin maddesi sadece çizgi ve renk, şiirin maddesi sadece kelime ve musikinin maddesi sadece ses olacaktır. Eğer fırçanın çizdiği bir yaprakta veya bir sazın tellerinden süzülen nağmede, kendi tahassürlerimizi kendi ruh haletimizi, kendi rüyalarımızı bulursak ona bağlanacağız. Fakat etten ve kemikten yapıldığımızı unutmak mümkün mü? Bize verilmiş olan kadar duyacağımızı, bize verilmiş olan kadar bileceğimizi hatırlamamak mümkün mü? Ayaklarımız yere mıhlıdır. Kalp ile bağırsak arasındaki yol kısadır. (Gerçek) bizi daima kendine çekecek ve zehir çanağını elimize sunacaktır. İşte bunun için rüyalarımız (acı) ile örülüyor. Ve yalanlar âleminde dolaşırken dudaklarımızda beliren tebessüm, hüznün ve tevekkülün izlerini taşıyor.

Öyleyse sanat adamı en acı ve en temelli gerçeği sezen insan değil midir?"

Yetmişinci Yaş Gününde

Türkiye'de fotoğraf, resim, musiki, tiyatro alanlarındaki öncülük hizmetleri ile bilinen merhum Vedat Nedim Tör, Adnan Saygun'un 70'nci yaşgünü dolayısı ile büyük bir tören düzenlemişti. O gece, Adnan'ın hayranları, bu ölümsüz sanat adamına yüreklerinden fışkıran takdir ve sevgi duygularını sundular.

Yalnız yurtiçinde değil, oratoryaları ile dünyanın her köşesinde adı nağmelerle örülen Adnan Saygun, bestekârlığının ötesinde, hocalığı, dostluğu ve sevgisi ile müzik severlerin kalbinde abideleşen bir simâ olarak yaşamıştı. Tüm bu meziyetleri ile, bundan sonra da yaşayacaktır.

Alman Kültür Tarihinde Türk İmajı I

ONUR BİLGE KULA

İşgöçü sürecinde Almanya Federal Cumhuriyeti'ne giden Türk göçmen işçiler "konuk" olmaktan çıkıp, Alman toplumunun "kalıcı, yerleşik" bir parçası oldular. İşgöçü deneyimi olmayan Türkiye ve Türkler işgöçünü ilkin geçici bir olay olarak gördüler; içinde yaşadıkları Alman toplumunun sorunları ve gelişme olanakları ile kendilerini özdeşleştiremediler. Fakat gelişmeler, akan suyu geriye çevirmenin olanaksızlığını kanıtladı.

a. Türk Göçmen İşçilerin Konukluktan, Yerleşikliğe Geçişi

Alman yetkilileri ve toplumu da soruna farklı yaklaşmadı. Onlar da Türk göçmen işçileri geçici olarak aralarında yaşayan "konuk" işçi biçiminde gördü. Türklere toplumsal yaşama etken olarak katılma olanağı sağlamada isteksiz davrandı. Her iki taraf olayı böyle görünce, farklılıklar öne çıktı; ortak yönler görmezlikten gelindi. Günlük yaşamda başgösteren küçük sürtüşmeler, çözümü zor sorunlara dönüşmeye başladı.

Sürtüşme ve karşılıklı davranışlar yalnız birlikte yaşamadan mı doğuruyordu, yoksa "mesafeli" tutumu besleyen tarihsel bir birikim de sözkonusu muydu?

b. Kültürel Davranışların Tarihsel Kökenleri, Yazılı ve Yazınsal Belgeler

Bilindiği üzere Türkler ve Almanlar birbirleri ile kitlesel anlamda ilk kez altmışlı yılların başında tanışmadılar. Tanışmanın tarihi çok gerilere gidiyor. Bu tarih irdelendiğinde karşılıklı ilişki-

lerin yaklaşık bin yıl önce başladığı ve izlenimlerin yazılı ve yazınsal belgelerde somutlaştırıldığı ortaya çıkıyor. Tarihsel sürecin ilerlemesine koşut olarak tekil izlenimler, çoğul kanılara dönüşüyor.

Yazılı ve yazınsal metinler, tekil izlenimlerin çoğul kanılara dönüştüklerine tanıklık ediyor; tanıklık etmekle de kalmıyor; onları Alman kültürünün gelenekleri arasına sokuyor. Ve böylece yazılı ve yazınsal belgeler, Türk imajının ögelerini oluşturan klişe düşünceleri gelecek kuşaklara aktaran araç oluyorlar. Yazının kalıcılığı, çeşitli dönemlerde edinilen izlenimlerin kopuksuz aktarımını ve böylece süreçselliğini sağlıyor.

Süreçsellik, kültürel algı, yargı ve davranışların en belirgin özelliği. Alman kültüründe Türk imajına yönelik bu küçük araştırma bu bilimsel ilkeyi bir kez daha doğruluyor: Benim bulabildiğim ve Türkleri Almanlara tanıtan ilk önemli belgede Türkleri nitelemek için kullanılan sözler ile günümüzde kullanılan nitelemeler arasında açık bir benzerlik olduğu görülüyor.

c. İmajın Yapısı ve İmaj Araştırmasının İşlevi

"Türk İmajı" Alman toplumunun bütün kesimlerinde yerleşik, genel-geçer ve benzeşik bir olgu değil. İncelenen metinlerden de görüleceği gibi Türk imajını oluşturan izlenimler öznel görece. Bu olgu, genellemelerden sakınmanın gerekliliğinin açık kanıtı.

Genellemelerden kaçınmak zorunlu. Fakat bu, benzer ve yinelenen yargı ve deneyimlerin altının çizilmemesi anlamına gelmez. Bilimsel ve kültürler arası ilişkiler yönünden özen gösterilmesi gereken yön, araştırmanın öznel düzeyde varolan izlenimlerin, olumsuz "görüntüyü" (imajı) oluşturan önyargıların pekişmesini önlemek. O nedenle gözlemcinin tutumu ve gözlemin konusu sürekli eleştirel yaklaşımla irdelenmeli, bireysel izlenimlerin göreceli yapısı gözler önüne serilmeli. Gözlemci sözü metinleri oluşturan kişiyi; gözlemin konusu ise Türklerin Anadolu ve giderek Balkanlar'da yerleşmesini anlatıyor.

İmajın nesnel olabilmesi, gözlemcinin tutumu ile gözlemci konusu arasındaki ilişkinin nesnel temellere dayanmasına bağlı.

Ortak yönler ağır basmasına karşın tek ve genel geçer bir Türk imajından çok birbirini tamamlayan, birbirinin yerine geçen süreçsel ve farklı yoğunluklarda izlenimler sözkonusu.

Olumsuz bir yargı rastlantısal birtakım talihsizlikler sonucu ortaya çıkabilir; zamanın pratik koşullarının zorlaması sonucu yanlı bir yaklaşım, tek-yanlı bir izlenimin doğmasına yolaçmış olabilir vs.

Varmak istediğim sonuç şu: Alman kültüründe bütün Almanların paylaştığı bir Türk imajı yok; tek tek Almanların kanısının toplamının oluşturduğu bir "Türk imajı" var. Olayın tekilliğini bilince çıkarmak suretiyle, Alman insanının, Türk insanını daha nesnel değerlendirmesine katkıda bulunmak irdelemelerin özü ve insancıl olan da bu.

Öznel farklılıkları gösteren Türklerin kendini değerlendirmeleri ile, Almanların Türkleri değerlendirmelerinin (yabancı-değerlendirim) örtüşmediği açık. Buna şaşmamak gerek.

Bir ulusun ve kültürün yurtdışındaki imajının olumlu olmasının koşullarından biri, özdeğerlendirim ve yabancı-değerlendirimin benzer nitelik taşımasıdır. O nedenle imaj araştırmasının bir işlevi de öz kültürün, tarihsel gelişim sürecinin eleştirel değerlendirilmesini özendirmektir. Söz konusu iki kültürün (Alman ve Türk kültürünün) birbirlerine ilişkin, gelenekleşme eğilimi taşıyan yaşantı ve izlenimlerine sorgulayıcı bir yaklaşımla bakabilmelerine katkıda bulunmak imaj araştırmasının ereği.

d. İmaj Araştırmalarının Duyarlılığı

İmaj araştırması bir ulusun bir başka ulus üzerinde bıraktığı izlenimlerin boyutlarını ortaya çıkarmakla yetinemez. Bu sorunun sadece bir yönü. Konuya humanist bilim ahlâkı açısından da yaklaşmak gerekli. Böyle bir yaklaşım sözkonusu ulusal kökenlerden insanların insancıl anlamda en geniş bir düzlemde birbirlerini anlama, birbirlerine hoşgörü gösterme ve birbirlerini eşit konumda görmeleri ile olanaklı. Bütün bunların olabilmesi için ise, eleştiri-özeleştiri temelinde ilişkileri değerlendirmek, "öz" diye nitelenen kültür geleneklerini sorunlaştırmak zorunlu

İmaj araştırmalarına büyük ilgi duyan ve bu araştırma sonuçlarına bilimkuramsal yönden çok önem veren karşılaştırılmalı yazınbilim, konuya ilişkin ilginç ve üretken ipuçları sunmakta.

Kültürü ilgilendiren konular özen ve duyarlılık gerektirir. Tarihsel olayları geçersizleştirmek olanaksız. Ancak tarihsel yaşantıları ve izlenimleri humanist bir yaklaşımla günün gerekleri doğrultusunda irdelemek ve onlara çağcıl bir içerik kazandırmak olanaklı. Çünkü bireyler, salt tarihsel kültürel birikim ürünü değil, o birikimi yeniden biçimlendirme yeteneğine de sahiptirler. Araştırmacı bu ilkeleri gözetmeli ve sempati-antipatiden kaynaklanan tutumlardan arınmış olmalı. Kültürler arasındaki benzerliklerin, farklılıklardan çok fazla olduğunu; kültürlerin ilkesel olarak eşdeğer nitelikte olduklarını gözardı etmemeli.

İmaj araştırması her düzeyde karşılıklı ilişkiler sonucu yerleşen izlenimleri irdelemeye yöneliktir. Özkültürün tarihsel süreç içerisindeki noksanlarını görmezden gelmek veya bireyi ve toplumu geliştirici yönlerini abartmak uzun dönemde hiçbir kültüre yararlı olamaz. İmaj araştırması özkültürün eleştiri yeteneğini,

olumsuz yönlerini aşma ve çağdaşlaşma isteğine katkıda bulunduğu ölçüde önem ve anlam kazanır.

e. İlk Önemli Belge: Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un Mektubu

Ben bu çerçevede Türklerin konu edildiği yazılı ve yazınsal belgeleri belli bir zaman sırası içerisinde ve salt imaj yönünden önemlerini gözönünde tutarak tartışmayı amaçlıyorum. Bulabildiğim ve daha sonraki belgeler üzerinde dolaysız etkisi olduğunu düşündüğüm ilk belge, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un 1088'de dönemin Avrupa'sında en etkin kişilerden biri olan Flandreli kont Robert'e yazdığı mektup. Mektubun Latince özgün adı "Epistula Alexii I Komneni imperatoris ad Robertum I comitem Flandresem" dir.

İmparator, sözkonusu mektup ile Avrupalı Hıristiyanları Bizans'a yardıma çağırır; Türklerin ilerlemesi sonucu başgösteren olayları ve olası gelişmeleri konulaştırır.

Sözkonusu mektupta yeralan savlar ve bildirimlerin Hıristiyan dünyasında büyük yankı uyandırdığı anlaşılıyor. Yankının büyüklüğüne en büyük kanıt Robertus Monachus'un *Historia Hierosolymitana* adlı yapıtı. Birçok kez birkaç dile çevrilmiş olan bu yapıt, yazı dizisi içerisinde incelenecektir.

Heinrich Hagenmeyer tarafından 1901 yılında Innsbruck'ta (Avusturya) *Kreuzzugsbriefen aus den jahren 1088-1100 Eine Quellensammlung zur Geschichte des ersten Kreuzzuges* (1088-1100 Tarihleri Arasında Yazılmış Haçlı Seferi'ne İlişkin Mektuplar. I. Haçlı Seferi'nin Tarihine İlişkin Kaynaklar) adı ile yayımlanan yapıtta mektubun Latince özgün metni verilmiştir. Belirtilen kitapta yer alan özgün metne dayanarak mektubun özet Türkçe çevirisini sunuyorum:

Bizans İmparatoru, Flandreli kont Robert'e ve onun egemenlik alanı içerisinde yaşayan din adamlarına ve halka iyi duygularını iletir. Peçenekler ve Türklerin ilerlemesinden dolayı ülkenin içine düştüğü anlatılmaz sıkıntılı durumu anlatır. Türk ve Peçenek sözcüklerinin kullanıldığı tümce şöyle: "...O inclitissime comes et maxime Christianae fidei consolator! notificave prudentiae uestrae uola, quantum sanctissimum imperium Christianorum Graecorum angustitatur fortiter a Pincinatis et Turcis et cottidie depraedatur et adquiritur sine intermissione et fiunt ibi caedes diuersae et inenarrabiles Christianorum interfectiones et derisiones..."

İmparator şu görüşlere yer verir:

Peçenek ve Türklerden kaynaklanan öldürme girişimleri ve eylemleri gibi korkunç günlük olaylar yaşamın bir parçası durumuna gelmiştir.

Hıristiyan çocuk ve gençler vaftiz taşları üzerinde sünnet edilmekte ve bu taşların üzerine işemeye zorlanmakta; Tanrı'nın adı kirletilmektedir. Karşı gelenler acımasızca öldürülmektedir. Namuslu kız ve kadınlar soyundurulmakta yaş vb. gözetilmeksizin kirletilmekte; bir kadının ırzına geçilirken, öbür kadınlar cinsel isteği artırıcı açık saçık sözler söylemeye zorlanmakta ve böylece bedensel ve ruhsal yönden çökmeleri istenmekte.

Burada kısa bir açıklama gerekli. Şöyle ki:

İmparator, Zebur'da yer alan "hymnum cantate nobis canticis Sion" (Sion ilahileri okuyun bize!) sözlerini aktararak, Doğulu Hıristiyan kadınların durumunun Babil'de tutsak olan Musevi kadınlardan daha kötü olduğunu duyumsatır; Hıristiyan kadınların acısının Rahel'in acısından daha büyük olduğunu belirterek, mektubun duygusal etkisini yükseltmek ister.

Burada adı geçen Rahel, Yakup'un karısı, Bünyamin'in annesidir. Rahel, Musevilerin Babil'de tutsak edilmesi sonucu oğluna miras olarak verilen toprakların insandan arındırılmasından tarifsiz üzüntü ve acı duyar.

Mektup şöyle devam eder:

Peçenekler ve Türkler sodomik günahı (ters ilişki, Hıristiyanlıkta en büyük günahlardan biridir) her kesim ve insanlar üzerinde işlemekle yetinmeyip, bir piskoposu da aynı şekilde kirletmişlerdir.

Kutsal yerler anlatımı olanaksız bir tarzda kirletilmektedir.

Peçenekler ve Türklerin etki alanı hızla genişlemektedir. Başkent Konstantinopolis büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Tanrı ve Latin Hıristiyan Kilisesi, Yunanlıların yardımına koşmaz ise Konstantinopolis Türklerin eline geçecektir.

Bu Tanrı-tanımaz soyun (Türklerin) neden olduğu kötü olay ve gelişmelerin sadece küçük bir bölümünü anlattım.

Bütün Hıristiyanları benim ve egemenliğim altındaki Yunanlıların yardımına çağırıyorum.

Mektubu yazdığım sırada Türklerden ve Peçeneklerden kaçmak zorunda kaldım.

Dinsizlerin zulmü altında yaşamaktansa Latin egemenliği altına girmeyi yeğ tutarım.

Hıristiyanlar için en değerli şey olan İsa'nın ve öbür kutsal kişilerin kutsal emanetlerinin bulunduğu kent olan Konstantinopolis'in Latinlerin hükmü altında olması daha iyidir.

Eğer Hıristiyanlar kutsal emanetler uğruna çarpışmak niyetinde değil de, parayı önemli görüyorlar ise, herkesin bildiği ve uzun bir süre içerisinde Konstantinopolis'te birikmiş olan büyük zenginliğin Türklerin ve Peçeneklerin eline geçmesi durumunda kendileri için doğabilecek zararları ve olumsuz gelişmeleri göz önünde tutsunlar.

İmparator, mektubunu şöyle bitiriyor:

"..ne talis thesaurus in manus Turcorum et Pincinatorum Cadat, quia dum sint infiniti, adhuc LX milia exspecfantur cottidie, et timeo ne per illum thesaurum paulatim nostros seducant cupidos milites, quemadmodum Iulius Caesar olim fecit qui regnum Francorum cupiditate inuasit, et quomodo Antichristus, capturus totum mun dum. in fine mundi est acturus. agite ergo, dum tempus habe tis, ne Christianorum regnum et, quod maius est, Domini perdatis Sepulcrum, et inde non iudicium sed mercedem habeatis in caelum, amen

Eplicit epistula"

Bu alıntının içeriksel çevirisi şöyle:

Korkarım ki, Türkler ve Peçenekler Konstantinopolis'te birikmiş bu zenginlikleri ellerine geçirirler, bizim para düşkünü askerlerimizin zamanla aklını çelerler. Türkler ve Peçenekler uzun zaman içerisinde oluşturulmuş bu zenginliklerin sahibi olduklarında, askerlerimize pay vererek onları giderek bizden koparır, kendi saflarına çekerler.

Ve yine korkarım ki, onlar da Julius Caesar'ın bir zamanlar yaptığı gibi yaparlar. Julius Caesar para düşkünlüğünden dolayı Frank İmparatorluğuna saldırmış; üst ve alt kesimden insanların gönlünü görmek ve onları kendine bağlamak için savaştan elde ettiği ganimetten onlara armağanlar dağıtmıştı.

Henüz zaman ve olanak varken, Doğu'da Hıristiyan egemenliğinin sürmesini ve daha da önemlisi Hıristiyanlığın Tanrısının mezarının korunması suretiyle girilecek sevab düşünülmelidir."

Yukarıda özet çevirisi sunulan mektubun iki ayrı yazımı bulunmaktadır. Mektubun tarihçiler tarafından en çok kabul gören yazımını, Robertus Monachus von Reim *Historia Hierosolymitana* adlı eserin giriş bölümüne koymuş ve günümüze ulaşmıştır.

Mektubun öbür yazımı Guibert'in *Gesta Dei per Francos* adlı yapıtında yer almaktadır.

Guibert'inki ile Robert'in mektubu arasında bazı farklılıklar var. Guibert, Robert'in yazımında yer almayan üç savı;

1. Türklerin kiliseleri ahıra dönüştürdükleri,
2. Mektubun yazarı Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un, güzel Yunan kız ve kadınlarını duyumsatarak Avrupalıları Doğu'ya bir sefer konusunda isteklendirdiğini,
3. Türklerin Süryanilere zulmettikleri savlarını öne sürer.

Bu üç noktada Guibert'in, Raimond de Aguilers'in yazdığı mektuptan esinlendiği sanılmakta. Konuya açıklık getirmesi düşüncesi ve Türklerin ismen anılması bakımından Aguilers'in mektubunun giriş bölümünü aşağıya alıntılıyorum:

["Insurgentibus per Dei judicium Saracenis atque Turcis, in tanta oppressione seruitutis isti Suriani fuerunt per CCCC et eo amplius annos, ut multi eorum compellerentur patriam et Christianam deserere legem."]

Mektup şu tümcelerle son buluyor:

"...conjurauerat certe gens illa contra sanctum sanctorum et eius hereditatem."

Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos mektubu 1088 yılında yazmış. O dönemde Avrupa ülkelerinde kilisenin kullandığı ortak dil Latince. O nedenle mektuba konu olan olay ve gelişmeler kilise yoluyla Alman halkına da sunulmuştur. Kiliseler bir anlamda "çarpan" işlevi görmüş, mektupta öne sürülen savların yayılmasını sağlamıştır. Çoğu Avrupa halkları gibi Almanlar da Doğu'dan gelen tehlike, yani Türklere ilişkin ilk bilgi ve izlenimleri Haçlı Seferlerinden önce kilise üzerinden edinmiştir. Hıristiyan kilisesi kendi egemenlik alanını tehdit eden yayılmacı güç Türklere karşı tutumunu belirlemiştir: Kilise, Hıristiyan halkı bu potansiyel tehlikeye karşı duyarlı duruma getirmek ister. Dikkatleri ve alışılmış dönemin ülkelerinin sınırlarını zorlayan Türklere karşı yoğunlaştırmaya çalışır. Bunun için düşünce ve duygulara seslenir; maddi ve manevi çıkar kaynakları gösterir. Geniş kapsamlı etkinlikler düzenlenerek Hıristiyan ahali yukarıdaki mektupta yer alan haber ve savlar temelinde güdülenmeye çalışılır.

Daha sonra incelenecek olan Robertus Monachus'un *Historia Hiersolymitana* adlı yapıtının giriş bölümünde Papa II. Urban'ın Clermont konsilinde mektuptaki savlara geniş yer verdiği görülür.

Türkler, ulusal kökenlerinden çok, yeni bir dinin hızla yayılmasını sağlayan güç olarak gösterilir. Bu belirleme daha sonra da etkisini gösterir ve Türkler çoğu kez Araplar ve Farslarla özdeşleştirilir.

Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Türkleri, dinsiz ve insanî yönden hoşgörüsüz, kaba, hoyrat, yıkıcı, vicdansız, acımasız, ahlâk kurallarını gözetmez, iğrenç eylemleri sonucu en korkunç günahı işlemeye yatkın kişiler olarak nitelendirir. Ve mektup propaganda yoluyla yandaş kazanmaya yönelik olduğu için iyi-kötü Türk ayrımı yapılmaz. Kolayca klişeleşebilecek noktalarda genellemelere yer verilir.

Burada ele alınan mektubun tarihsel yönü bilinçli olarak gözardı edilmiştir. Yazının başlıca amacı, özet Türkçe çevirisi sunulan mektubun Türk imajının oluşumu bakımından taşıdığı önemi belirginleştirmek; mektubun Türklerin, Alman kültür tarihine girmesi yönünden sahip olduğu işlevi vurgulamaktır.

Gelecek yazıda Türklerin ilerlemesi ve ilerlemenin yol açtığı gelişmeleri konulaştıran mektuplar incelenecek; 1. mektupta yer verilen "nitelemelerin' hangisinin, hangi sıklıkta kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

Tarık Zafer Tunaya ve Cumhuriyet'i Savunmak

ZAFER TOPRAK

Türkiye'nin yakın tarihi aydınından somut çözümler beklemiş: Kimi Doğu'yu savunmuş, kimi Batı'yı. İslam'ı öneren olmuş, Çağdaşlaşma'yı öveni. Kimi Türkçü olmuş, öteki hilafetçi. İslâmcısı, Batıcısı, Türkçüsü yeni bir toplum yapılmasında fikir üretmiş, gereğinde savaşmış; ta ki Cumhuriyet kurulana değin.

Cumhuriyet sonrası düşüncesi yeni bir toplumsal yapıyı yansıtırken devraldığı mirastan, Osmanlı'dan esinlenmiş. II. Meşrutiyet aydını Cumhuriyet'te de etkin olmuş, fikir yelpazesini belirlemiş. Uluslaşmanın tüm sancıları Türk aydınını arayış içerisinde sürekli savurmuş. Ancak Tek-Parti döneminin üniter devlet anlayışı tartışmaları giderek siyaset arenasının dışına itmiş; Fikir düzeyinde, çoğunlukla dergi köşelerinde, tartışmalar boy göstermiş; devletçisi, liberali, İslamcısı, Türkçüsü, demokratı, sosyalisti Cumhuriyet'e yani yorumlar, yeni boyutlar getirmişler.

Çok-Partili dönemle birlikte köşe bucak tartışmalar siyaset arenasına çıkmış. Siyasal partiler anayasanın çizdiği çerçeve dahilinde gündemlerini belirlemişler. Çoğulculuk ve 61 sonrası özgürlük ortamı Türkiye'de aydına yeni misyonlar yüklemiş.

12 Eylül sonrası Türkiyesi'nde ise kimi düşünür devleti savunuyor, kimi demokrasiyi. Devlete arka çıkanlar geleneği savunuyor, yeniden doğuş misali "Atatürkçülük" e sığınıyor, demokrasiden yana olanlar ise sivil topluma. Çağın devletçi liberal ikilemi Türkiye'yi de yörüngesine almış. Ancak zaman demokrasiden yana...

Bu evrim sürecinde demokrat-eleştirici kişiliğiyle Tarık Zafer Tunaya Cumhuriyetçi kalmış. Tüm yaşamı boyunca Cumhuriyet'i savunmuş, Cumhuriyet'e sahip çıkmış... Cumhuriyet ile demokrasi arasındaki bağı yakalamış, Cumhuriyetçi demokratikleşmenin çağdaş topluma açılan yol olduğunu görmüş...

Tarık Zafer'i Cumhuriyetçi kılan nedir? Neden tüm yaşamı boyunca Cumhuriyet'ten yanadır? Cumhuriyet'i neden bu denli benimsemiştir?

Tarık Zafer Cumhuriyet'in ilk nesline mensup... Cumhuriyet kuruculuğunu, bir yeni ulus-devletin doğuşunu yaşamış, duymuş, özümsemiş bir aydın. Yeni bir toplum düzeninin kurulduğu yıllarda hukuk okumak Cumhuriyet'e sahip çıkmanın en kestirme yolu olsa gerek.

Yeni toplum hukuk düzenini de beraberinde getirmiş. Cumhuriyet hukuku önce Ankara Hukuk Mektebi, ardından 1933 Üniversite reformuyla geleneğe üstün gelmiş. Seküler bir toplum anlayışı laik düzenlemelerle pekiştirilmiş...

Kimileri bu yapılanmayı "ters" bir gelişim olarak görmüşler. Toplumda ekonomik yapılanmada dönüşüm olmaksızın değişimin olamayacağını savunmuşlar. Oysa Cumhuriyet bu birlikteliği kanıtlamış. Dünya buhranının kol gezdiği bir dönemde, ekonomik yapılanmayla toplumsal dönüşümün karşılıklı etkileşimin göz ardı etmeksizin, "iradi" bir tavırla çağdaş toplum yapısını kurgulamış. Bu kurgulamada hukuka yaslanan "laik devlet" motor işlevi görmüş.

Hukuk ve Ulus-Devlet

Cumhuriyet'in ilk nesil hukukçuları yeni kurulan ulus-devleti belki de en iyi çözümleyen kuşak. İki dünya savaşı arasında güç koşullarında toplumu hukuk normları ile hızlı bir dönüşüme sokma girişimi hukukçuya ayrı bir görev yüklemiş. Ona hukukun değişkenliğini göstermiş; Cumhuriyet bireyini eşitçi bir toplumla savun-

mayı amaçlamış, özgürlükleri pahasına dahi olsa. Çağdaş devletin hukuk devleti olduğu, Cumhuriyet'in, meşruiyetin ancak hukukun eşitçi potasında yeşereceği hukukçuların ödün vermedikleri bir gerçek olmuş.

Üniter devletin ne denli güç koşullarda kurulduğu, farklı bir insan dokusunun kader birliğinin ancak ortak değerlerle, ülkülerle sağlanabileceği Cumhuriyetçi neslin düşüncesi. Bu nedenle Cumhuriyetçiler Atatürk'ten yana, laik bir düzenden yana olmuşlar; üniter devleti, Kemalizm'i savunmuşlar...

Üniter devlet kaygısı Cumhuriyet'i seküler, dünyevi bir topluma dönüştürmüş. Bu nedenle Cumhuriyet'in ana ekseni laik bir yapılanmayı gerekli kılmış. Hukuk silbaştan ele alınmış; gelenekten farklı yeni bir toplum kurulmuş.

Siyaset bilimlerin ve tarihçilerin gözünden kaçan en önemli noktalardan biri çağdaşlaşmanın, uluslaşmanın, ulus-devlet kuruculuğunun hukuk boyutu. Çağdaş Cumhuriyet'in kurulması, meşruiyet kazanması ancak güçlü bir hukuk temeli üzerinde gerçekleşebilmiş. Bu nedenle Türkiye'de siyaset bilimine soyunanlar da hukuktan esinlenmişler.

Cumhuriyetçiler yolun başında devletçi olmuşlar, devleti savunmuşlar. Ancak zamanla Cumhuriyet'i savunmakla devletten yana olmak farklı anlamlar kazanmış. Cumhuriyeti savunanlar topluma dinamik bir açılımla yaklaşırken Devlet'e öncelik tanıyanlar statik kalmışlar. Diğer bir deyişle Cumhuriyetçiler demokratikleşmeyi çağdaş devletin gereği olarak görmüşler; çoğulcuğu, parlamenter düzeni, hukuk devletini, kişi hak ve özgürlüklerini savunmuşlar; devletin beka'sından yana olanlar ise bilfiil devletin varlığını amaç edinmişler; toplumu ve bireyi göz ardı etmişler.

Ulus-Devlet Versus Kutsal Devlet

Tarık Zafer'in Cumhuriyetçi kişiliği okuruna sürekli ulus-devletin önemini telkin etmiş, ama devleti kutsallaştırmadan, fetişleştirmeden. Yapıtlarında ana ögeler uluslaşmanın ne denli inişli çıkışlı bir yol çizdiği, ulus-devletin Cumhuriyet'le olan bağlantısı, çağdaş Türkiye'nin ancak Cumhuriyetçi bir yapılanmayla gerçekleşebileceği...

Orta ve yüksek eğitim kurumları öğrencilerine zorunlu kılınan İnkılap Tarihi derslerinin belki de en büyük açığı bu engebeli yolu görmezlikten gelişi...Devleti mutlaklaştıran; vatandaşın, kişinin ve kişiliğin yok edildiği bir "inkılap" anlayışı, Cumhuriyet'in yerine Devlet'in konduğu bir bakış...

Yıllardır uluslaşma salt cephede kazanılan bir savaş, bir cengaverlik olarak gösterilmiş genç nesillere... Cephe gerisi ve ötesi görmezlikten gelinmiş, tarih zafer ve yenilgi öyküsü olmuş. Oysa uluslaşma bir başkalaşım, bir dönüşüm, bir "metamorfoz" olayı... On yılları, belki de yüzyılı kapsayan, insanıyla, kurumuyla, yasal düzenlemeleriyle değişen, uzun soluk gerektiren bir yapı...

Tarih yazıcılığı, hele yakın döneme yönelikse, eleştirel, serinkanlı bir açılım ister. Oysa devleti savunmak pahasına romantik gözlemler tarihin sembolik boyutlarını yüceltmiş, ulusu gerçekdışı bir özleme dönüştürmüş. Simgeler katı gerçeklermişcesine sunulmuş, tarih mitolojileşmiş...Gerçek toplum-birey ilişkisi yok olmuş, fiktif bir dünya kurgulanmış...

Tarık Zafer'in biliminin ana özelliği "inkılap tarihi"mizin bu romantik yapısını serinkanlılıkla sorgulaması. Türk toplumsal bilimlerine, siyasetine, tarihine yaptığı en büyük katkı bu kısır döngüyü aşması. Araştırıcı bir kimlikle düne eğilmesi ve uluslaşmayı, ulusal-devleti insancıl, hümanist bir açıdan çözümlemesi... Cumhuriyet'i var gücüyle savunurken dünle bugünün ilintisini kurması, bağlantılandırması, bireyi Cumhuriyet rejimine oturtması... Sürekli olanı görmesi, dönüşümü zamanlaması, gerçekle kurguyu ayırdetmesi...

Tarık Zafer Cumhuriyet'i savunmuş; ama dünü görerek, dünden esinlenerek... Ana uğraşı zamana akışkanlık kazandırmak olmuş...

II. Meşrutiyet'e Bakmak

Türk siyasal yaşamının en hareketli bir dönemini, Cumhuriyet öncesi siyasal ve toplumsal dönüşümleri, fikir hareketlerini, kurumsal düzenlemeleri genç nesil Tarık Zafer'in rehberliğinde öğrendi... II. Meşrutiyet Türk siyasal tarihinde en iyi bilinen dönemi. Bu büyük ölçüde Tarık Zafer'in çabalarıyla gerçekleşmiş...

II. Meşrutiyet Tarık Zafer için, kendi deyişiyle bir "laboratuvar", "İkinci Meşrutiyet bugünün kapılarını açan anahtarları verecek özlü bir devre... Türkleri İmparatorluk formülünden demokratik bir Cumhuriyet formülüne iletmiş olan köprü".

Tarık Zafer kırk yılı aşkın II. Meşrutiyet'le uğraşmış. Bu konuyu meslek yaşamının dönüm noktasında doçentlik tezi olarak işlemiş. "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları" Tarık Zafer'in 1948'de savunduğu tezin başlığı.

Tarık Zafer 1952'de yayımlanan *Türkiye'de Siyasi Partiler* kitabıyla Türkiye'de siyaset bilimine yeni bir soluk getirmiş. 1984 ertesi üç cilt olarak yeniden yayımlanmış. "İkinci Meşrutiyet Dönemi", "Mütareke Dönemi" ve "İttihat ve Terakki" bu üç cildin alt başlıkları.

Her ne kadar 1930'larda Mülkiye Mektebi'ne Siyasal Bilgiler Okulu denmişse de siyaset bilimi Türk akademik yaşamına II. Dünya Savaşı ertesi girmiş. Türkiye'de çok partili yaşama geçiş ve serbest seçimler siyaset bilimine yepyeni bir alan açmış. 50'lerin başında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ders programına basın, kamuoyu, siyasal partiler mevzuatı gibi konuları almış. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyasi İlimler şubesini açmış. Aynı fakülteye bağlı Gaze-

tecilik Enstitüsü'nde de benzer girişmeler izlenmiş.

Türkiye'de Siyasi Partiler işte böyle bir ortamda yayımlanıyor. 73 sayfalık giriş kitabın kavramsal boyutunu çevreliyor. Siyasal partinin tanımı, özellikleri, tarihi, toplumsal gelişimi Eski Yunan ve Roma'dan günümüze özgün bir dille anlatılıyor. Duverger'den esinlenerek parti türleri ele alınıyor, siyasal parti sayılarına göre değişik sistemlere değiniliyor.

Tunaya, yetiştirdiği öğretim üyeleri Zafer Toprak (solda) ve Şükrü Hanioğlu (sağda) ile birlikte.

Tarık Zafer *Türkiyede Siyasi Partiler*'in gereğini şu satırlarla vurguluyor:

"Siyasi partilerin dünyada ve memleketimizde geçirdikleri inkişaf ve gelişmelerin, siyasi hayatta oynadıkları fevkalade mühim rolün tebarüz ettirilmesi ve programlarındaki farkların mukayeseli ve sentetik olarak bilinmesi herşeyden evvel türlü program ve

Tarık Zafer Tunaya İçin

AYDIN AYBAY

Bir bilim adamı için en büyük mutluluk bilim üretmek ve ürünün yayıldığını görmektir. Önce emek ve zahmetle, sabır ve çile ile bilim üretebilmek, hele bu ürünün değerini bilenlerce benimsendiğini görebilmek, bir bilim adamının en büyük ödülüdür. *"Ürettim , yaydım ve benimsendi"* diyebilen bir bilim adamı, amacına ulaşmış, mutlu olmuş bir insan demektir.

Tarık Zafer Hocamız bu ödülü almış, bunun mutluluğunu tatmış bir insandı. Yıllarca, bıkmadan, usanmadan, gecesini gündüze katarak bu yolda çalıştı, didindi, emek verdi. Kendisini kutsal bir işe adamıştı, yaşamının hedefi ve amacı bu idi. Bugün, Türk siyaset bilimi tarihinin temel taşlarını oluşturan yapıtları, işte bu adak'tan doğmuştur.

Onun yakınları, öğrencileri, dostları olarak, çabasının, çilesinin, sevincinin ve mutluluğunun en yakın tanıklarıyız. Hepimize dostça, ağabeyce, babaca tavrı ile, herşeyden önce şunu öğretti: Bilimsel gerçeği aramak ve bulmak çabası, hertürlü zahmete ve çileye katlanmaya değecek soylu bir çabadır. Yaşamında kendisine rehber ettiği de bu idi. Doğru olan yaşam biçiminin bu olduğunu kabul etmiş ve bunu seçmişti; hep bu inancına göre yaşadı. Bize de öğütlediği budur. Kolayından iki, üç kaynağı elden geçirerek kuramlar icadına kalkanlara karşı zaman zaman tanık olduğumuz kibar öfkesi'nin nedeni de herhalde bu idi. Bu tepkisi ile bilimsel "tecessüs"ün hiçbir hafiflik kaldırmayacak kadar ciddi bir iş olduğunu anlatırdı. Kendi "kariyerleri"nin Tarık Zafer Hocayla başladığını söyleyen sonraki kuşak siyaset bilimcileri, bu sözleri ile, sanırım, özellikle bunu vurgulamak istiyorlar.

Türk siyaset biliminin tarihsel *"başlangıç evresinin"* mimarı olan Tunaya'nın çilesi sadece bilimsel zahmet ve emekten kaynaklanmamıştı. Doğruyu bulmak ve açıklamak çabası yüzünden, bir kışlada "hapis yatmak", bir dış yolculuk için gemiye binmek üzereyken "rıhtımdan geri çevrilmek", üniversitedeki görevinden "çıkarılmak", yazdığı ders kitabı nedeniyle "idari soruşturmaya maruz kalmak" gibi türlü talihsizliklere de uğramıştı. Bunların onu ne kadar üzdüğünü çok yakından görenlerden biri de benim. Ama bu üzüntü Tunaya'yı doğru bildiği yoldan ayırmamıştı. Türkiye'nin yakın siyasal tarihinin aydınlanması ve bilimsel olarak açıklanması gerekiyordu ve bu görevi yerine getirmeyi kendisi için bir "yazgı" kabul etmişti. Hep bu yazgı'nın gönüllü hükümlüsü ve izleyicisi oldu. Üretti, yazdı, açıkladı, anlattı ve yaydı. Onu bu yaşamsal hedefinde yürürken en çok mutlu eden olaylardan biri de, kendisini anlayan, ne yapmak istediğini kavrayan ve sonuçta onun yolundan gitmeyi seçen yakınları ve öğrencileri oldu. Bugün Türk Siyaset Biliminin yeni kuşağının ona, çok şey borçlu olduğunu sanıyorum. Gelecek kuşaklara da yapıtları ve örnek bilim yaşamı ve anlayışıyla ışık tutacaktır. Nur içinde yatsın.

ideoloji karşısında bulunan insanın vatandaşlık vazifesini yapması bakımından mühimdir.Ve nihayet ferdden ziyade derneklerin hâkim bulundukları bir devirde yaşadığımız hatırlanırsa bu bilginin bir zaruret olduğu da ortaya çıkacaktır. Fakat bu tertip hükümlere varabilmek için memleketimizde bu teşekküllerin geçirdikleri istihaleleri, istibdat, Meşrutiyet, ihtilâl devrelerinde ve Cumhuriyet rejimi içinde aldıkları şekilleri ve hiç olmazsa kaç tane olduklarını, kimler tarafından ve ne zaman kurulduklarını bilmek yani en iptidai bilgilere sahip olmak birinci şarttır. Biz, sözü geçen sentezi yapmak isteğiyle ve bir hukukçu olarak işe başladığımız zaman bu bilgilerin hemen hiçbirinin toplanmamış ve yazılmamış olduğunu gördük. Şu halde evvel be evvel bu bilgileri toplamalıydık."

Gerçi siyasal parti sorunu yazınımızda ilk kez ele alınmıyor. Daha önce Niyazi Berkesin *Siyasi Partiler*'i ve N.C. Akkerman'ın *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*'ı yayınlanmış. Bu arada Emniyet Genel Müdürlüğü 1950 genel seçimleri öncesi *Türkiye'de Siyasi Dernekler* adlı eserin ikinci cildini çıkarmış. Lütfi Eroğlu (Erişçi)'nin *Aylık Ansiklopedi*'de "Bizde Siyasi Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği" adlı makalesi var. Ancak Tarık Zafer'in 800 sayfalık eseri salt siyaset bilimi açısından değil, diğer tüm toplum bilimler açısından o günlerin koşullarıyla erişilmesi güç bir doruğu simgeliyor. Dipnotu geleneğinin bile oluşmadığı bir ülkede dipnotları, belgeleri, kaynakçası ve indeksiyle kitap yayınlamak yayıncılık yaşamımız açısından da bir dönüm noktası. Öte yandan dedektifçesine kaynak izi sürmek, bunları derlemek, bir bütüne oturtmak Türkiye'de belki de ilk kez bu denli sistematik bir uğraşla gerçekleştiriliyor.

Bu kitap, yeni baskısının da kanıtladığı gibi bir klasik; 40 yıldır aşılamamış bir "opus magnum". Türk siyasal yaşamına değinen tüm siyaset bilimcilerin, tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin başucu kitabı. Birçok geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri araştırmacıların esin kaynağı. Tarihte çok az bilim adamı bu denli uzun bir süre gönderme yapılan esere sahip.

Büyük Misyon

Tarık Zafer yapıtlarıyla yakın tarihimizin geniş bir perspektifle topyekün bir muhasebesini üstlenmiş. Ve bu görevini başarıyla yerine getirmiş.

50'lerin sonu 60'ların başlarında güç bir uğraşı hedeflemiş Tarık Zafer. "Siyaset İlmi Serisi" başlığı altında bir dizi kitabı bizzat yazmaya koyulmuş. "İkinci Meşrutiyet'in siyasi düşünce akımlarını birer birer, küçük kitaplardan mürekkep bir seri halinde umumi efkâra sunmaya hazırlanıyoruz" diyor 1959'da.

Bu dizinin ilk kitabı *Hürriyetin İlânı* (1959) çıkarken bu eserini "İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatına, fikir ceryanlarına ve Jön Türkler'e tahsis edilmiş" altı kitabın izleyeceğini okurlarına duyuruyor. Bunlar sırasıyla: "Garpçılık Ceryanı", "İslâmcılık Cereyanı", "Türkçülük Cereyanı", "Mesleki İçtimai Ceryanı", "Sosyalizm Cereyanı" ve "Jön Türkler".

Bütün bu konuları doçentlik tezi sırasında ele almış, *Türkiye'de Siyasi Partiler*'de geliştirme olanağı bulmuş. Ancak kişi bilgilendikçe ufkunun açıldığını görüyor; bilgi bilgilenmeyi özendiriyor, bilinmeyeni açığa vuruyor.

Hürriyetin İlânı'nın son sayfasında yer alan yukarıdaki listenin altında kitapların sıra numarasına göre yayınlanmayacakları; hazır olanların daha önce baskıya verileceği kaydediliyor.

Bir yıl sonra Tarık Zafer "Siyaset İlmi Serisi" ne yeni bir dizi, kendi deyişiyle "İkinci seri"yi ekliyor. Bu dizi önce altı kitap olarak düşünülmüş, 1964'te *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*'le bir yedincisi eklenmiş. Böylece ilk iki "seri" 14 kitaptan oluşmuş.

İkinci serinin kitapları şu sırayı izliyor:

8. "Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri"
9. "Siyaset İlmine Giriş"
10. "Siyaset İlmi Denemeleri (Makaleler)"
11. "Türk Devrim Tarihinin Anahatları (1. cilt)
12. "Türk Devrim Tarihinin Anahatları (2. cilt)
13. "Türkiye'nin Siyasi Hayatı"
14. "Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük"

Yine 1960'da "Siyaset İlmi Serisi" başlığı altında önerdiği üçüncü seri yerli ve yabancı yazarların siyaset ilmiyle ilgili eserlerini kapsıyor.

Bu liste Tarık Zafer'in üstlendiği "misyon"un ne denli kapsamlı olduğunun kanıtı. Siyaset biliminin emekleme aşamasında olduğu bir ülkede bu kapsamda bir açılım yürek ister... Yüreğin ötesinde emek ister..

1960 sonrası otuz yıl içinde Tarık Zafer hedeflediğinin de ötesine geçmiş. Monografiler yayınlamış, birçok baskı yapan ders kitaplar çıkarmış, sayısı kimbilir yüzleri aşan makaleler yazmış. Bugün elimizde çok az yazara nasib olan bir Tarık Zafer Tunaya külliyatı var. Her baskısı ayrı zenginlikte, farklı içerikte düzineyi aşkın kitap, yüzlerce makale, söyleşi vb...

Türk Devrimi ve Atatürk

Tarık Zafer Türk Devrimi'ni yörüngesine oturtan ender kişilerden biri. Cumhuriyet'le birlikte gündeme gelen siyasi yapıdaki dönüşümü iki baskı yapan *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* başlıklı yapıtı (özellikle TBMM ile ilgili makalelerle takviye görmüş ikinci baskısı) güçlü bir uslupla dile getiriyor. Kendi açısından Atatürk'ü yorumlayarak. Belki de son yıllarda moda olmuş özünden kaparılmış "Atatürkçülük"e meydan okurcasına...

Tarık Zafer, bu yapıtının ikinci

baskısına yazdığı önsözde, tüm karizmatik tutkulara karşı bir bilim adamına özgü sağduyuyu simgeleyen şu satırlara yer veriyor:

"Meslek hayatım boyunca, konuya pek az kimsenin eğildiği zamanlarda, Türk Devrimi ve odağındaki büyük Atatürk'ü incelemeye, öğrenmeye ve de öğretmeye çalıştım. Tek başıma, yıllarca, akla gelmeyen güçlüklerle ve engellerle savaştım. Sorunlara geniş bir açıdan bakmak gerekliliğine inancım beni yakın tarihimize, Türk Devrimi'ni çevreleyen yurt ve dünya olaylarının incelenmesine götürdü. Atatürk'ün söylediklerinden olaylara değil, olaylardan Atatürk'e geldim. O'na zamanı içinde, kendisini yaratan tarihsel koşullar içinde yaklaştım."

Tarık Zafer her ne kadar anayasa hukukunda ihtisas görmüş ve bu alanda ders vermişse de, tarihçi gözüyle yaşadığı dönemi yazmaya pek hevesli davranmamış. Güncel sorunlara köşe yazılarıyla değinmeyi yeğlemiş. Ama her zaman tarih esin kaynağı olmuş. Tarihin yönlendiriciliğini benimsemiş. Onun için tarih belki de bir ifade biçimi. Türk siyasal yaşamının zor günlerinde tarihten örnekler vermiş, tarihi kanıt olarak kullanmış, tarihi güncelleştirmiş. Tarihi bilfiil yaşatmış.

Tarihte kalmayı yeğleyişinin bir diğer nedeni Türk Devrimi'ne olan tutkusu. Günümüz Türkiyesi'nin yüzyılımızın ilk çeğreğinde biçimlendiği görüşünde. Cumhuriyetçiliği işte bu yapılanmadan kaynaklanmış.

Tarihte siyasal-toplumsal dönüşümleri, devrimleri, inkîlapları, ihtilalleri betimleyen yazarlar vardır. Konunun çekiciliğine tutsak olurlar; tüm yaşamlarını, yapıtlarını dönemle özdeştirirler. İşte Tarık Zafer'in tutkusu da Türk Devrimi. Yirmi otuz yıllık bir süreç tüm yaşamını doldurmuş. Ana sorunsalı Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluşu, bir ulus-devletin doğuşu. Ulus-devletin siyasal yapılanmasını zamana yayıyor; Abdülhamit'ten 1950'lere Türk siyasal yaşamını ayrıntılandırıyor.

Tarık Zafer ne günümüz siyaset bilimcisinin, Batı'da da giderek terkedilen, dar davranışçı kalıplarına sıkışıp kalmış, ne de tarihçiliğin vak'anüvis tavrına...Türk siyaset hayatını bütünüyle görmüş: bütünüyle algılamış. Siyaseti yaşamış, yazmış, yorunlamış...Tarihi kurgulamış, siyasetle bütünlemiş...

Cumhuriyetçi ve Demokrat

Tarık Zafer'in Cumhuriyetçi kişiliğiyle Türk Devrimi'ne bakışı onun tarihe yönelik tüm eserlerinde izleniyor. *Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyetin siyasi hayatına bakışlar* (1959), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (1960), *İslâmcılık Cereyanı* (1962), *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri* (1970) ve ana eseri, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (1984-1989) Cumhuriyet'e açılan bir yol izliyor. Ancak Tarık Zafer'in ders kitaplarına ve gazete sütunlarına sıkışmış ikinci bir kişiliği var: Demokratlığı...

Beş kez basılan *Siyasi Müesseseler ve Anayasa hukuku* (1966), ürkütücü başlığıyla *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa* (1979) ve son yayınlanan derlemesi *Medeniyetin Bekleme Odası'nda* (1989) bu demokrat kimliği yansıtan eserler... Tarık Zafer her ne kadar Tek-Parti döneminde eğitim görmüşse de, eserlerini çok-parti döneminde vermiş... Demokrat kişiliğinde geçiş döneminden kaynaklanan güdülerin de etkisi olsa gerek... Ancak bu kişiliğin en belirgin özelliği demokratlığı yakalaması, çağın dönüşümlerine uyum sağlaması. Çoğulcu, uzlaştırıcı, hoşgörülü kişiliği demokratlığının kanıtları..

Demokratlığın bir diğer uzantısı eleştiri. Tarık Zafer kimliğinin üçüncü boyutu eleştiriden yana oluşu... Her zaman eleştiriye açık, hoşgörülü oluşu çevresinde farklı görüşlerin yeşermesine olanak sağlamış... Biliminde eleştiriye yer ayırmış, kuşkucu tavrı benimsemiş. Nitekim Meşrutiyet'e yönelik yorumlarında İttihatçı üslubuna karşın, bu kadroyu eleştirmekten çekinmemiş; savunduğu kadar yargılamış.

Türkiye'de Siyasal Partiler adlı üç ciltlik çalışmasının son cildini İttihatçılara ayırmış. Bu cilt, kendi deyişiyle "bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi". Bu denli farklı insan hamulesini bir araya getiren, aynı hedefte odaklaştıran, amaca ulaşmak için her türlü yöntemi mubah kıldıran; Türkiye'de parlamenter yaşama arka çıkıp, sonradan temelini dinamitleyen; insan haklarını, "hürriyet, musavat, uhuvvet"i benimseyip, sokak ortasında gazeteci vurdurtan; Mısırlı prensinden Haliç bıçkınına, ordu komutanından esnaf fedaisine, Şeyhülislam'ından Selanik masonuna, Müslüman'ından gayr-ı müslimine Osmanlı'yı peşinden sürükleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti onun tüm çalışmalarında bir ölçek, bir kıstas oluşturmuş. Kimi zaman övmüş, kimi zaman yermiş... Ama bu kadroların Cumhuriyet'e açılımını benimsemiş, savunmuş... Tarık Zafer'in Cumhuriyetçiliği belki de bu zengin mirastan kaynaklanıyor.

Tarık Zafer'i okumak bir anlamda dünü yaşamak, çağı duymak. Bilginin özümlenmesi, yazarla bütünleşmesi, soyut yazının gerçeği yansıtması, yaşaması; tüm bu vasıfları Tarık Zafer'in üslubunda egemen.

Tarih bilinci olmaksızın Cumhuriyeti savunmak güç. Cumhuriyet'i savunmadan demokrat olmak ise Türkiye koşullarında olanaksız. Osmanlı mirasını ölçüp biçmeden, eleştirmeden Cumhuriyet'in getirdiği, ve varsa götürdüğünü, bilmek zor. Tarık Zafer'i işte diğer Atatürkçülerden farklılıkılan nokta bu... Cumhuriyetçi, demokrat, eleştiriden yana bir kişilik. Sağduyulu, hoşgörülü, uzlaştırıcı bir bakış...

Tarih bilinciyle düne bakabilen, bugünü anlayan ve yarını gören bir bilge kişi; bir bilim adamı Tarık Zafer Tunaya...

Süleymaniye Külliyesi Konusunda Bilinenlere Bir Katkı

UĞUR TANYELİ

Üzerinde oldukça geniş bir yayın birikiminin odaklanmasına karşın, Süleymaniye Külliyesi konusunda hâlâ bazı bilgi boşlukları vardır. Hattâ, külliyenin içerdiği yapıların tam bir mimari dökümü bile henüz yapılamamıştır. Örneğin, bugün mevcut olan yapılar Süleymaniye Vakfiyesi'nde adları geçenlerden daha az sayıdadır ve yapımlarından bu yana geçen dört yüzyılı aşkın süre içinde külliyenin bazı bileşenlerinin ortadan kalktığı düşünülebilir. Vakfiyenin varlığını haber verdiği en önemli yapılar, özgün tasarımı pek bilinmeyen tıp medresesi haricinde ayaktadır; ama, külliyenin gelir getirici nitelikteki kimi ikincil ögeleri henüz meçhuldür.

Vakfiye ile mevcut durum arasındaki çelişkiye ilk olarak Z. Nayır (Ahunbay) dikkat çekmiş ve külliyenin saptanamayan ögelerini şöyle sıralamıştı[1]:

a. Suyolunun altındaki dükkânlar,

b. Suyolunun üzerindeki odalar,

c. Eski Saray'dan alınan arazi üzerindeki dükkânlar ve odalar,

d. Hamamın yakınındaki odalar,

e. Darüşşifanın köşesindeki odalar,

f. Tıp Medresesinin yakınındaki odalar.

Z. Nayır (Ahunbay)'ın 1981'de yaptığı saptamada dile getirdiği belirsizlikler bugüne dek aydınlatılabilmiş değil. Kaldı ki, bunlardan çoğu veri yetersizliği nedeniyle hiçbir zaman aydınlatılamayacak gibi gözükmektedir. Olsa olsa, e ve f gruplarında yeralan ve herhangi bir gözlemlenebilir kalıntılarına rastlanamayan odaları harita üzerine çok kaba biçimde yerleştirmek olanaklıdır: Darüşşifanın köşesindeki odalar[2] diye tanımlanan yapı topluluğu, herhalde, adıgeçen yapıyı batıdan ve güneydoğudan sınırlayan iki sokağın kesişmesiyle oluşan üçgenin içinde bulunmaktaydı. Ne var ki, böyle bir sav doğrulanamamaktadır. Tıp medresesinin yakınındaki ("kurbundaki") odalar[3] ise, sözkonusu medresenin içinde konumlandığı adanın güneybatısındaki kesimde yapılmış olabilirler. Çünkü, içinde yalnızca sekiz öğrencinin öğrenimi gördüğü tıp medresesinin[4] bu adadaki boşluğu dolduracak genişlikte olamayacağı rahatça söylenebilir. Fakat, bu kesimde de yine gözlemlenebilir bir kalıntıyla karşılaşılmadığı belirtilmelidir.

Külliyenin yukarıda sözleri edilen ve bugün mevcut olmayan bileşenleri üzerinde ancak doğrulanamayan varsayımlar öne sürülebilir ya da hiçbir şey söylenemezken, Süleymaniye Külliyesi'ne ait olduğu halde bugüne dek tanımlanıp tanıtılmamış bir yapı henüz kısmen ayakta durmaktadır. Bu yapıyı vakfiye suyolunun altında dükkânlar[5] ve üzerinde odalar biçiminde tanımlamaktadır; ve

de zaten bilindiği gerekçesiyle, ne daha ayrıntılı bir yer betimlemesine gerek duyulmuştur, ne de sayı belirtilmiştir.[6] Ama vakfiye yazarı daha titiz bir betimleme yapmadığı için mazur görülebilir. O dönemde Süleymaniye Külliyesi'ne suyun nereden getirildiğini herkesin bildiğini varsaymıştır. Ne var ki, son yüzyılda bu suyolu işlevsiz kalınca, onunla bağlantılı olarak tanımlanan oda ve dükkânların külliyeyle ilişkisi de unutulmuştur.

Oysa bugün artık Süleymaniye Külliyesi'nde kullanılan suyun Bozdoğan (Valens) Kemeri'nden alındığı bilinmektedir. K. Çeçen Süleymaniye'ye su veren isale hattının Esnaf Hastanesi'nin güneybatısından Süleymaniye Caddesi'ne paralel olarak uzandığını saptamıştır.[7] Fakat, Çeçen'in çalışması Süleymaniye suyollarının genel bir değerlendirmesi olduğundan ötürü, doğal olarak bu küçük isale hattına kısıtlı bir yer ayırmaktadır. Ancak, sözkonusu isale hattının güzergâhı külliyenin bilinmeyen bazı bileşenleriyle ilgili bilgiler verebileceği için daha ayrıntılı incelenmelidir. Bu amaç doğrultusunda yaptığımız çalışma sonucunda, suyolunu, onun Bozdoğan Kemeri ile olan ilişkisini ve dolayısıyla da bu suyoluyla birlikte inşa edildiği açık olan dükkân ve odaların durumunu aydınlatabilecek verileri derleyebildik.[8] Derlenen verilerin incelenmesi sayesinde, Süleymaniye Vakfiyesi'nde suyoluyla bağlantılı olarak zikredilen oda ve dükkânların bugün bile "Taşodalar" diye adlandırılan dizi olduğu kanısına varılabiliyor.

Taşodalar Kemeraltı Caddesi ile Süleymaniye Caddesi'nin kesişme noktasında bir kırılma gösteren ve her iki yol boyunca uzanan ve özgün durumunda yaklaşık uzunluğu 150 m. kadar olan bir dizi-yapıdır. Yapı güneyde Bozdoğan Kemeri'nin toprak üstünde görüldüğü son noktadan başlamakta ve kuzeye doğru bir şerit biçiminde ilerlemektedir. Yüzyıllar boyu süren kullanıcı müdahaleleri, Esnaf Hastanesi'nin yapımı ve son yıllarda da İstanbul Üniversitesi'nce gerçekleştirilen istimlakler ve yeni yapı inşaatları nedeniyle sözkonusu dizi-yapının önemlice bir kesimi tahrip edilmiştir. Özellikle yapının üst katı özgün durum konusunda fikir verebilecek olan izleri saptamayı neredeyse olanaksız kılacak oranda haraptır. Hatta, yapıyı doğu yönde sınırlayan ve 16. yüzyıldaki ilk yapım sırasında ortaya çıktığı düşünülebilen Taşodaları Sokağı bile yok edilmiştir.[9]

İlk bakışta ilginç bile gözükmeyen ve yoğun değişiklikler geçirdiğinden dolayı, özgün tasarımı ve hatta yapım tarihi konusunda kolay tanınabilir ipuçları da vermeyen bu dizi-yapı, kanımızca, hem kendi özgül nitelikleri açısından, hem de Süleymaniye Külliyesi'nin kapsam ve planlamasına ilişkin bilgiler vermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Mimari önemi Osmanlı Türkiyesi'nde dört ayrı işlevi biraraya getiren bu tür bir başka yapının bulunmayışından kaynaklanıyor. Gerçekten de, maksem, dükkânlar, konutlar ve suyolundan oluşan bir işlev bileşiminin tek örneği Taşodalar'dır. Bunun yanısıra yine Taşodalar sayesinde, ileride

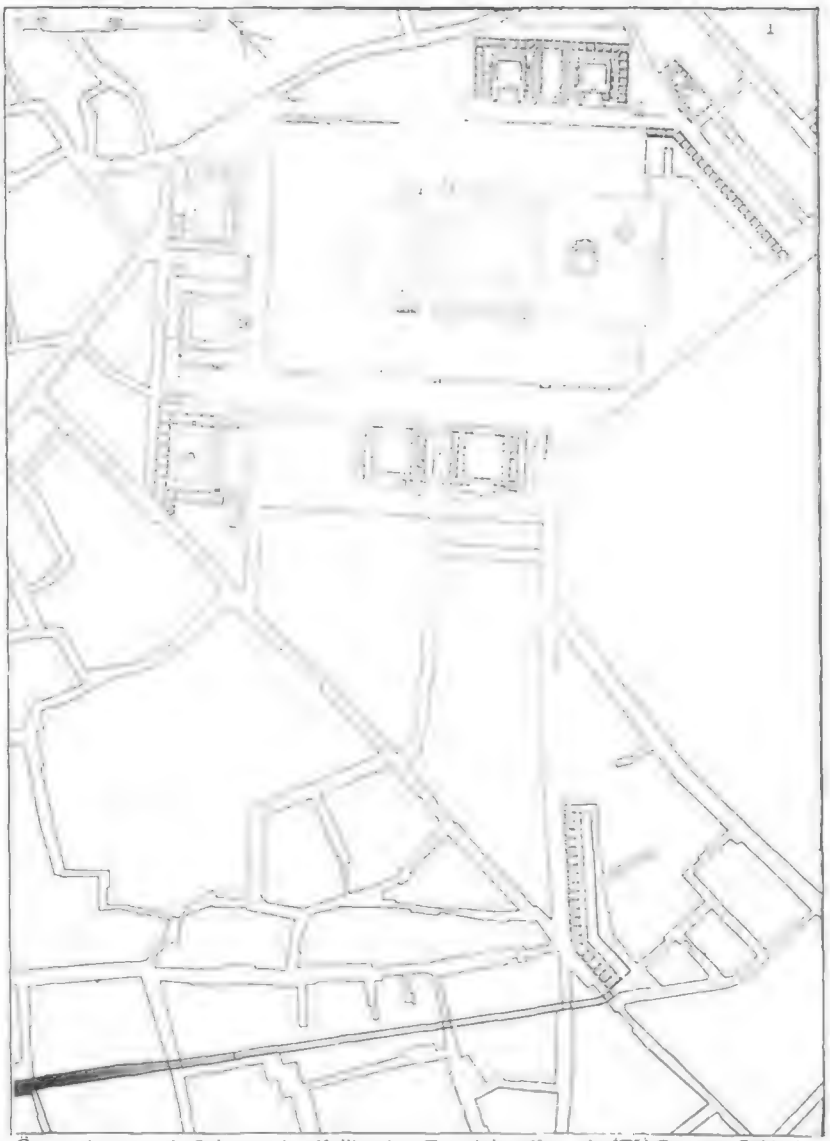

Özgün durumunda Süleymaniye Külliyesi ve Taşodalar. Kaynak: İTÜ Çevre ve Şehircilik UYG-AR Merkezi Arşivi'ndeki plan esas alınarak düzeltme, değişiklik ve eklemeler. U. Tanyeli.

Eski kapı yeri. Kapı dış kemerinin üzengi taşının oturacağı oyuntu ve tuğladan yapılmış iç kemerin başlangıcı görülebilmektedir.

gösterileceği gibi, Süleymaniye Külliyesi'nin genel Osmanlı külliye planlama anlayışının bir ölçüde de olsa dışında kaldığı söylenebilmektedir. Öyle ki, adıgeçen külliyenin planlanmış bir yapı topluluğu olmaktan fazla, planlı bir kent parçası olarak biçimlendirildiği ancak Taşodalar örneği gözönüne alınarak iddia edilebilecektir.

Taşodalar'ı önemli kıldığını düşündüğümüz bazı özellikler, en başta da dörtlü işlev bileşimi, bazı teknolojik zorunlulukların sonucu olarak belirmiştir. Şöyle ki, kente Bozdoğan Kemeri aracılığıyla gelen suyun Süleymaniye Külliyesi'ne ulaştırılması gerekmektedir, ama, suyu doğrudan doğruya yeraltına döşenen borularla iletme olanağı henüz yoktur. Çünkü, kentsel su şebekesini kurşun borularla da gerçekleştirebilen Roma teknolojisinin aksine, Osmanlılar yalnızca toprak künkler kullanmaktadır ve bunlarsa yüksek basınca dayanıksızdır[10] Dolayısıyla, arazinin eğimine paralel konumda döşenemezler; aksi halde künklerin kotun düşük olduğu her noktada patlaması kaçınılmazdır. Bundan ötürü suyolunu hafif bir eğimle topografyanın üzerinden aşırmak gerekir ve bu gereklilikse sukemeri yapımını bir zorunluluğa dönüştürür.

Osmanlı pragmatizmi Süleymaniye'de bu zorunlulukla yüzyüze gelince "ekonomik" bir çözüm arayışına yönelmiş gibi gözüküyor. Madem ki en az ikiyüz metre uzunluğunda bir strüktürün yapımı için masraf edilecektir; bu strüktür aynı zamanda başka işlere de yarayarak ucuza getirilmelidir. Sukemeri ile dükkân ve odalardan oluşan bir kombinasyon yapmanın gerekçesi herhalde budur. Ayrıca, bölgenin topografik yapısı da böylesi bir bileşik çözümü zorunlu kılmaktadır. Çünkü çevrenin engebeliliğinden ötürü, yapılacak sukemeri bir istinat duvarı işlevi de görmek zorundadır. Ardında toprak ağırlığı bulunduğu için, yatay yüklere karşı zayıf kalan düz bir duvar olarak biçimlendirilemez; bu zafiyetini giderecek nitelikte berkitilmelidir. Dükkân ve odalar sukemerini berkiterek onun iki boyutlu bir "delikli duvar" değil de, üç boyutlu bir bina olmasını sağlamaktadırlar.

Yukarıdaki karmaşık gerekçelere dayanan mimari çözümün anahtarı Bozdoğan Kemeri'nin toprak üstündeki son noktasına gelen suyolunun yaklaşık olarak (deniz düzeyine göre) 56.49 m. kotunda oluşudur. Yeni yapılacak suyolu suyunu bu kottan alacaktır. Ancak, isale hattı böylesine düşük bir kottan başlarsa, buradan külliyenin Evvel Medresesi'nin köşesindeki sıbyan mektebinin güneydoğu duvarında bulunan makseme kadar ulaşacak bir eğim elde edilemeyeceğinden sistem çalışmayacaktır. Demek ki, isale hattının başlangıcındaki kot hem Bozdoğan Kemeri'nin son noktasındaki kottan, hem de Süleymaniye Maksemi kotundan daha yüksek olmak zorundadır. Bu amaçla isale hattı ile Bozdoğan Kemeri'nin birleşme noktasında suterazisi işlevi de gören bir başka maksem yapılmıştır. Sözkonusu maksem-suterazisi Bozdoğan Kemeri'nden gelen suyu bileşik kaplar yasası uyarınca yaklaşık üç metre kadar yükseğe (deniz düzeyine göre 59.41 m. kotuna) çıkarmaktadır. Bu yükselme nedeniyle isale hattını taşıyan altyapı da iyice yükselmekte, buysa mimara iki katlı bir yapı yapmak için gerekli cephe yüksekliğini vermektedir. Çözüm, bu ön-belirleyiciyi dikkate alarak adeta kendiliğinden bulunmuştur: 59.41 m. kotundaki suyolu aynı zamanda da yaklaşık olarak yapının saçak kotunu oluşturmaktadır; onun hemen altında 21 adet kiralık vakıf odası dizilmiş, onların altında

da zemin kotunun en düşük olduğu bölgede 10 tane dükkân yerleştirilmiştir.

Yukarıda kısaca özetlenen tasarımın ayrıntılı betimlemesi şöyledir: Taşodalar diye bilinen sukemeri-dükkân-kiralık oda kompleksinin başlangıcı olan Bozdoğan Kemeri'nin bitim noktasındaki maksem, muhtemelen Valens Sukemeri'yle çağdaş bir eski maksemin üzerinde yeralmaktadır. Eski maksem de yenisi gibi iki katlıdır ve alt katına Taşodalar yapılırken yenilenen demir kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Geç Antik maksem donatısından geriye yalnızca üst katta bulunan ve Klasik Osmanlı makseminin kısmen altında duran bir dağıtım taşı kalmıştır. Bu taşın sonraları Türkler'ce de aynı amaçla, ama değiştirilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fakat, bu kullanım Süleymaniye Külliyesi'ne verilen suyla bağlantılı değildir. Külliyenin suyu daha önce de sözü edilen suterazisi olarak da işlevlendirilmiş sistemden gelmektedir ki, bu ögenin yapısal özellikleri 16. yüzyıla ait olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ancak, iç düzeni değiştirilmiştir. Yine de üç havuzcuklu bir suterazisi gibi çalıştığı anlaşılmaktadır. Yani, su önce kendi basıncıyla Bozdoğan Kemeri'nden bu kota kadar çıkmakta, buradan ikiye ayrılarak bir kolu külliyeye, diğeriyse alt kattaki makseme gitmekte ve oradan başka yerlere dağıtılmaktadır. Maksemin suterazisi işlevi gören ikinci katının üstü açıktır. Burası, 18. yüzyıldan erken 20. yüzyıla dek sürekli değişiklikler görmüş, yeni borular geçirilip bir ikinci suterazisi yapılarak iyice tahrip edilmiştir. Alt kat ise kapalı bir mekândır. İçine girilemediğinden yapısı üzerinde daha ayrıntılı olarak konuşulamıyor. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilen bir suyolu haritasında bu maksem şematik bir kesit halinde gösterilmiş ve üzerine "kemerin boru başına olan câmi-i şerife ayrılan su kubbedendir" sözleri yazılmıştır.[11] Ne var ki, bu sözlerin gerçek durumu tam anlamıyla yansıtmadığı açıktır. Çünkü, caminin suyu üst kattan alınmaktadır ve orası da kubbeli değildir. Kubbeli kısım olsa olsa alt kattaki maksem olabilir.

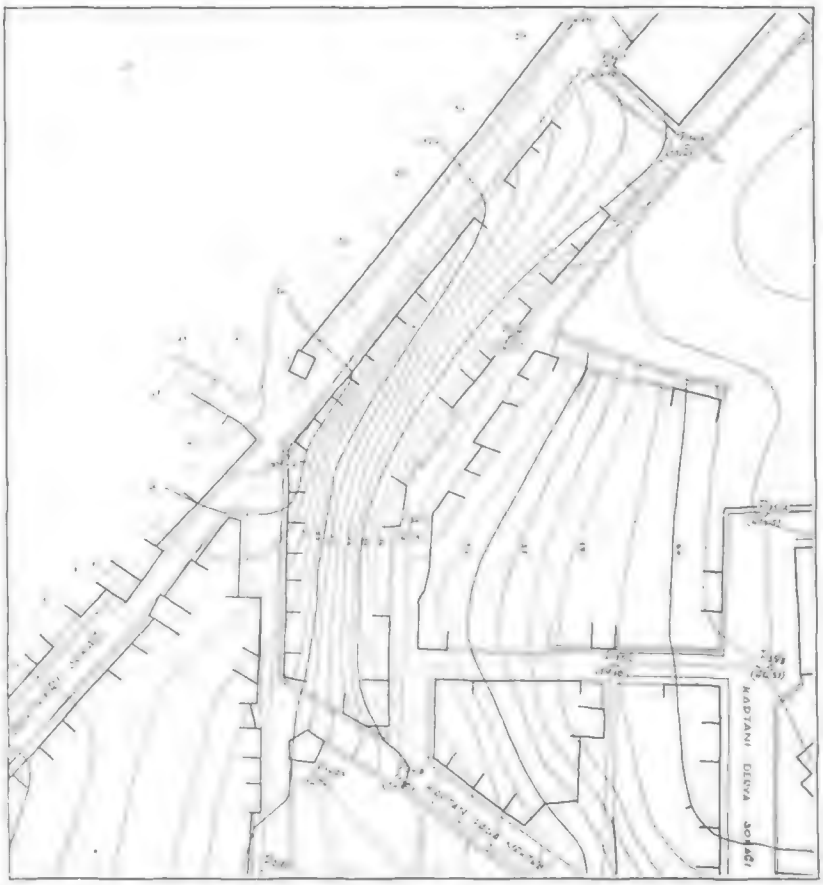

İstanbul Üniversitesi'nce gerçekleştirilen istimlakler öncesinde Taşodalar'ın oluşturduğu yapı adasının durumu. Kaynak: Özel arşivimizdeki 1/500 ölçekli eski harita.

Suterazisi gibi işlev gören düzenek aracılığıyla 59.41 m. kotuna çıkarılan su, iç çapı ortalama 21, dış çapı 30 cm. kadar olan pişmiş topraktan yapılmış özel geçmeli künklerle camiye ulaştırılmaktadır. Bu hattın eğiminin yaklaşık yüzde 0.6 olduğu saptanabilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, suyolu kotu aynı zamanda yapının saçak kotudur. Bu kesimin tuğlayla kirpi saçak biçiminde yapıldığı kalıntılarından anlaşılmaktaysa da, epeyi yıkık durumdadır. Taşodalar'ın tuğladan inşa edilmiş tek parçası burasıdır. Tuğlanın suyolunun sık sık onarım görmesi gerekeceği düşünülerek yeğlendiği varsayılabilir. Yapının çok-işlevli niteliği yapımda uygulanan diğer örgü tekniklerine de yansıış gibi gözükmektedir. Örneğin, en alttaki dükkânlar kotu yanaşık derzli normal bir Osmanlı küfeki kesme taş örgüsüyle gerçekleştirilmişken, odaların duvarları derzleri yer yer tuğla kırıklarıyla sıkılanmış kaba yonu taşla yapılmıştır.

Bozdoğan Kemeri'nden başlayan suyolu sokağa paralel olarak kuzeybatı doğrultusunda 36 m., daha sonra da kuzeye doğru 113 m. kadar ilerlemekte ve bugün mevcut olmayan bir kapının üzerinden geçmektedir. Bu noktadan sonraki tüm izler Esnaf Hastanesi'nin yapımından ötürü silinmiştir; ancak, suyolunun kesildiği kot dikkate alınınca, yapının en az 70-80 m. daha devam etmesi gerektiği anlaşılıyor. Antik Roma mühendislerinin "substructio" dediği böyle bir kesim olmazsa, sukemerinin üzerinden gelen su-

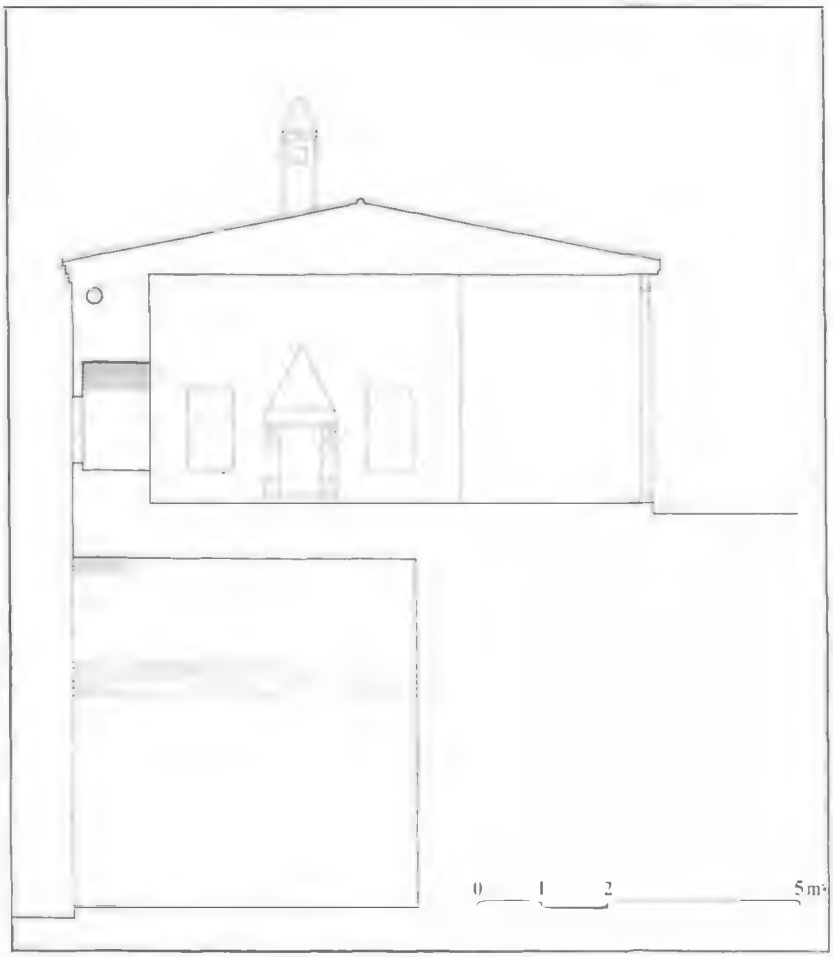

Taşodalar. Restitüsyon kesidi. Kaynak: U. Tanyeli.

yolu aynı eğimi koruyarak yeraltına girememektedir. Fakat, sözü edilen son 70-80 metrelik mevcut olmayan parçanın mimarisi konusunda hiçbir veri bulunamadığından, tümüyle yalın bir duvar mı, yoksa en azından kısmen Taşodalar gibi bir bina mı olduğu belirlenememektedir. Varlığı kesin olan tek şey, yokolan parça ile bugün ayakta duran kalıntı arasında bir kapı bulunduğu ve bu kapı aracılığıya Taşodalar'ın üst katına ulaşmayı sağlayan sokağa (yokedilmiş olan Taşodaları Sokağı'na) girildiğidir. Eski haritalarda görülen bu sokağın Süleymaniye Caddesi'ne birleşme noktası ile kapının ölçülerek saptanan yeri birbirine denk düşmektedir. Zaten, kapının hem tuğladan yapılmış sivri iç kemerinin başlangıcı, hem de taştan yapılmış basık dış kemerinin üzengisi mevcut duvar üzerinde görülebildiği için, eski sokağın caddeye bir kapıyla açıldığı kesinlik kazanmaktadır.

Süleymaniye Vakfiyesi'nde suyolunun altında dükkânlar diye kaydedilen birimler zemin kotunun en düşük olduğu bölgeye yerleştirilmişlerdir. Yapının özgün durumunda da bugünkü gibi on adet dükkân bulunması gerektiği kesindir. Bunlar sivri beşik tonozlarla örtülü yalın dikdörtgen mekânlardır ve benzerlerinden hiçbir farkları bulunmaz. Yapının en ilginç kesimini üst kattaki odalar oluşturmaktadır. Sözkonusu odaların herbiri ön cephede bulunan ve suyolunu taşıyan duvara dik konumda saplanan yan duvarlarla iki yönden sınırlanmıştır ve U biçiminde bir plan düzenine sahiptir. 4×4.80 boyutlarındaki odaların ön cepheye açılan, üstü tuğla bir kemerle berkitilmiş ve düşen sövelerinin izleri sayesinde açıklığı dikdörtgen biçiminde olduğu anlaşılan birer pencereleri vardır. Odalar arasında kalan duvarlar üzerindeyse iki yanında birer nişin yeraldığı ocak bulunmaktadır. Bu mekân düzeninin şaşırtıcı yanı odaların geniş cephelerinin bir duvarla kapatılmaksızın açık bırakılmış oluşudur. Dükkânlarda uygulanan bu sistemin bir kiralık konutlar dizisinde neden uygulandığı belirsizdir. Yapım masrafını azaltmak amacıyla giriş cephesinin ahşaptan yapıldığı varsayılabilir. Ama, hangi malzemeden olursa olsun girişin bir biçimde örtülmesi gerektiği ve odaların birer eyvan gibi önü açık bırakılamayacağı kesindir. Oda dizisinin önünde bir revak bulunduğu düşünülebilirse de, belki küçük bir kazı yapılarak doğrulanabilecek bu sav üzerinde epeyi temkinli konuşulması gerekiyor. Odaların mevcut kesimlerinde yapılan araştırma sonucunda üstlerinin ahşap bir çatıyla örtülü olduğu sonucuna varılmıştır; ve şayet varsa, önde yeraldığını sandığımız revağın da ahşap olması gerektiği açıktır.

Kısa bir betimlemesi yapılan Taşodalar'ın mimari düzeni çok yalın olmakla birlikte, az bilinen bir yapı tipi konusunda yararlı bilgiler verebilecek niteliktedir. Şöyle ki, varlığı pekçok belgeden anlaşılan, ancak elde tam bir örneği -özellikle de bağımsız örneği- bulunmayan Osmanlı kiralık oda dizilerinin bir restitüsyona olanak verebilen belki de tek temsilcisi Taşodalar'dır. Gerçekten de, pekçok vakıf kaydında gelir getirmesi amacıyla yapılmış ve konut olarak kiralanan odalardan sözedilmektedir.[12] Fakat, böyle bir sağlam yapıya rastlanılmaması nedeniyle Osmanlı barınma kültürü konusunda önemli bir bilgi boşluğu doğmaktadır. Taşodalar'ın incelenmesi sayesinde barınma eylemini adeta minimize eden bir Osmanlı kiralık odası tipinin varolduğu anlaşılmakta, onunsa bir anlamda sosyal konut

gibi düşünülmesi olanaklı hale gelmektedir. Gerçi kiralık odaların kullanımı konusunda aydınlatıcı sayılabilecek hiçbir veriye rastlanmamıştır; ama, bu yapıların bekârlara kiralanmadığı, ailelerce iskân edildiği kesin gibidir. Klasik Osmanlı dünyası ailesinden bağımsız, yalnız yaşayan bir bekâr erkek tipini yadsımaktadır. Taşradan İstanbul'a gelen böyle gençlerin memleketlerine zorla gönderildiğine ilişkin belgeler vardır. Dolayısıyla, çok katı kısıtlamalara katlanarak yaşayanlar haricinde neredeyse "yasadışı" sayılan bekârlar için özel konutlar inşa edilmesi beklenemez. O halde, kiralık odaların öncelikli olarak aile konutu sayıldığını söylemek yanlış olur. Evli olmayan erkekler kendilerine tahsis edilen "bekâr odaları"nda barınmışlardır ki, bu yapı tipi konusunda da hiçbir şey bilinmemektedir.

Ne mutfağı, ne de helası bulunmayan bir odada barınan bir aile kavramı çok şaşırtıcı gibi gözüküyorsa da, bunun 16. yüzyıl Türkiyesi için hiç yadırganası olmadığı öne sürülebilir. Bu yüzyılda İstanbul'daki barınma koşullarının iç açıcı olmadığı tahmin edilmektedir.[13] Kaldı ki, Türk ev geleneği çok-işlevli oda anlayışı nedeniyle tek odada barınmayı bir anlamda kolaylaştırmaktadır. Ancak, tek odada yaşama sorununu yalnızca Osmanlı barınma kültürünün doğal bir uzantısı saymak ya da bir mimari tercih gibi görmek zordur.

Az bilinen bir yapı tipinin bütünsel tek örneği olan Süleymaniye Taşodaları kendi yalın mimari düzeninden fazlası üzerinde düşünme olanağı yaratmaktadır. Örneğin, çıkış noktası ve savı hayırseverlik olan vakıf kurumunun bile barınma eylemini böylesine minimize etmekten çekinmeyişi, 16. yüzyılda büyük Osmanlı kentlerindeki genel yaşam standardı konusunda, kanımızca, çok aydınlatıcı bir veridir. Üstelik, kiralık oda tipinin belgelerde gözlemlenen yaygınlığı düşünülürse, bu standardın epeyi düşük olduğu da anlaşılır. Fakat, barınma

Süleymaniye Caddesi'ne bakan cephe.

standartlarındaki düşüklüğün 16. yüzyılda Osmanlı dünyasına özgü olmadığı ve neredeyse evrensel bir yaygınlık gösterdiği bilinmektedir. Dolayısıyla, kiralık vakıf odaları barınma eylemini minimuma indirgedikleri için ilginç değillerdir. Onları bugün yadırgatan asıl özellikleri bu tür bir yapı içinde geçen, aile yaşamının alışılmamışlığından kaynaklanıyor. Şöyle ki, kiralık odada yaşayan bir ailenin özel yaşamının çok kısıtlı olduğu sonucuna varılabilmektedir. Böyle bir mimari çevrede barınan bir ailenin Osmanlı ailesinin epeyi idealize edilerek kurgulanan içe dönük yaşam biçimini sürdürmesi ve kendi mikrokozmosuna kapanmış bir toplumsal birim gibi yorumlanması zordur. Aile yaşamının "kapalılığı", her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da gelir düzeyindeki ve statüdeki yüksek düzey sayesinde elde edilebilecek bir "lüks"tür. Bir kiralık oda dizisini paylaşacak kadar yoksul olan aileler, içinde barındıkları yapının mekân düzeninin olanak verdiği biçimde, yani büyük oranda ortak yaşamak zorundadırlar.

Süleymaniye Taşodaları az incelenmiş bir Osmanlı konut tipi konusunda gözlemler yapma fırsatı vermenin yanı sıra, Süleymaniye Külliyesi hakkında bilinenlere de bazı katkılar getirmektedir. Osmanlı külliye planlama anlayışı genellikle bir yapı topluluğunu çevresindeki kentsel dokudan bağımsız olarak tasarlamaya eğilimlidir. Başka bir anlatımla, Osmanlı külliyesi bir kent planlama uğraşının ürünü değildir; çünkü onun getirdiği düzen külliyenin içerdiği yapılar yıkılsa da sürebilen soyut bir ön-belirleyici çerçeve sayılamaz. Düzeni vareden sadece yapılar arasındaki ilişkilerdir. Süleymaniye Külliyesi de cami ve çevresindeki birincil yapı kuşağı gözönüne alınırsa bu anlayışın sınırları içinde kalır. Ne var ki, Taşodalar sayesinde belki de Osmanlı dünyasında ilk kez olarak bir külliye içerdiği yapılar arasında bir düzen bağıntıları sistemi olmaktan öteye giderek, çevresindeki kent parçasının hiç değilse bir kesimi için bir önbelirleyici, bir regülatör işlevi yapmaktadır. Burada regülatör işlevi gören ana öge bugün Süleymaniye Caddesi diye anılan ulaşım eksenidir. Taşodalar'ın ve suyolunun restitüsyonu açıkça göstermektedir ki, bu eksen külliyeyle birlikte planlanıp inşa edilmiştir; eski kentsel dokunun bir parçası olarak açıklanamaz. Çünkü, caminin kıble doğrultusuna dik yönde uzanan ve eski doku için-

Süleymaniye suyolunu oluşturan künklerin kalıntıları ve kirpi saçak parçası.

de tek bir paraleli bile varolmayan bir yolun külliyeden önce burada bulunduğunu ve onunla kendiliğinden bu denli rahat biçimde bütünleştiğini düşünmek olanaksız gibidir. Süleymaniye Caddesi, Bozdoğan Kemeri ile külliye arasındaki isale hattını geçirebilmek için açıldığı izlenimini vermektedir. Aksi halde, Taşodalar ile suyolunun bugün yıkılmış olan "substructio" kesimi ve sıbyan mektebinin maksemi içeren duvarının oluşturduğu düzenli çizgiyi de çok büyük bir rastlantı saymak gerekecektir. Daha açık bir deyişle, suyolunun buradan kentin mevcut ulaşım ağına hiçbir müdahalede bulunulmadan geçirilebildiğine inanmak epeyi zordur. Kanımızca, bu cadde suyolunu geçirebilmek için açılmış ya da en azından esaslı biçimde düzenlenmiştir. Sözkonusu caddeden ötürü, Süleymaniye diğer külliyelerin aksine kentin ulaşım ağının kendine göre ve eşzamanlı olarak planlandığı ya da uyarlandığı ilk Osmanlı yapı topluluğu haline gelmektedir. Diğer külliyeler de sonuçta ulaşım ağını etkileyebilmektedirler; ama, bu değişim zaman içinde ve Süleymaniye'dekinin aksine önceden amaçlanıp planlanmamış biçimde kendiliğinden gerçekleşmektedir.

Özetle, Taşodalar Süleymaniye Külliyesi'nin özgün bileşenlerinden biri olmanın yanı sıra, İstanbul'un kentsel-tarihsel topografyasının en ilginç ögelerinden biri olduğunu düşündüğümüz Süleymaniye Caddesi'nden bugüne ulaşan ender parçalardan biri oluşundan ötürü de önemlidir. Suyolu gibi bir altyapı sistemiyle birlikte ve planlı olarak açılmış bu ilk Osmanlı kent yolu, mimari açıdan ne denli mütevazi olursa olsun, Osmanlı mimarlığının tarihsel serüveninde bir kilometre taşı sayılmalıdır.

[1] Z.Nayır (Ahunbay), "The Contribution of the Historical Sources to the Cognizance of Süleymaniye Complex in Istanbul", *I. Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14-18 Eylül 1981, Bildiriler*, III, s.323.

[2] K.E. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara, 1962, s.27.

[3] A.e., a.y.

[4] A.e., s.33.

[5] A.e., s.27.

[6] "Odalar ki... tahdîd ü ta'yin ve ta'did ü tebyînden müstagnidür." a.e., a.y.

[7] K.Çeçen, *Süleymaniye Suyolları*, ITU Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, Istanbul, 1986, s.73-77.

[8] Bu yöredeki alan çalışmaları ve ölçümlerde Y.Mim Kâni Kuzucular, Y.Mim. Yegân Kâhyâ, Y.Mim. Ahmet Bulut ve Y.Mim. Gülsün Tanyeli yardımlarını esirgemediler; onlara teşekkür borçluyum.

[9] Bu sokağı gerek Pervitich haritalarında, gerekse de Belediye'nin 1950'lerin sonlarında hazırlanan 1/1000 paftalarında görme olanağı vardır.

[10] Osmanlılar kurşun boruları yalnızca yapı bünyesi içinde, yani, kısıtlı miktarda kullanmaktadırlar. Oysa, Roma teknolojisi kentsel su şebekesini *pişmiş toprak* boruların yanısıra tümüyle kurşun borularda da gerçekleştirebilmektedir. Bkz. J.G. Landels, *Engineering in the Ancient World*, Londra, 1978, s.42-44 vd.

[11] Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 3337 numaralı harita. K. Çeçen, *a.g.e.*, s.20-43'te bu haritanın yazıları yayınlanmıştır; aynı kitabın en arkasındaki haritalar arasında H.5 koduyla numaralanmış bir tıpkıbasımı yeralmaktadır.

[12] Örneğin, M.T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, 1952'de yapılan hızlı bir taramada, yalnızca 15. yüzyıl Edirne'sinde bile böyle pekçok oda (ya da hücre) bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. s.32, 35, 194, 212, 227-228, 230, 253.

[13] Kentin 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın sonu arasında bir endüstri-öncesi dönem kenti için inanılmaz hızda bir büyüme süreci yaşadığı biliniyor. Bu hız nedeniyle bir konut sıkıntısının belirdiğine kesin gözüyle bakılabilir. Örneğin, İstanbul'un nüfusu 1478 tahririnde (1 hane = 5 kişi hesabıyla) 16. 326 hane = 80.000 kişi dolaylarındayken, 16. yüzyılın sonlarına doğru 700.000'e varmıştı. Bkz. Ö.L. Barkan, "Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes Ottomanes des XVI_e et XVII_e siècles", *Recueils de la Société Jean Bodin, VII, la ville*, part 2, Brüksel, 1955, s.292, 295.

Türk Sosyal Tarihi İçin Kaynak Olarak 1912-1932 Arasında Çıkan 78'lik Sözlü Taş Plaklar III

Yeni Türkçe'ye Heves

ROBERT ANHEGGER - CEMAL ÜNLÜ

Plaklar[1] önce tek taraflı iken Odeon firması 1904 yılında ilk kez çift taraflı plaklar yayınladı. İlk Türkçe plaklar Almanya'da The Gramophne Ltd. namına basılmıştır.[2] Die Deutsche Grammophongesellschaft, çizelgede (daha önceki sayıya bknz.) gösterildiği gibi 1901'de İngiliz şirketine hukuken bağlanmış bulunuyorsa da 1900 yılında İngiliz şirketi namına plaklar üretiliyordu. 19 Temmuz 1900 tarihinde Berlin'den Londra'daki merkezine gönderilmiş olan bir mektupta Sırpça, Grekçe, ve bunun yanında Türkçe plaklardan (Turkish Air) söz ediliyor. Alman şirketinin Nisan 1905 tarihli bir katoloğunda 360 adet Türkçe plak adı geçiyor.[3] Bunlardan 25 adedi sözlü plaktır. Ne yazık ki bunlardan şimdiye kadar ele geçirmemiz mümkün olmadı. Bildiğimiz en eski müzik plakları 1903 tarihlidir ve Hugo Strötbaum'la Melih Özaltıner'in kolleksiyonlarında bulunmaktadır. H. Strötbaum kendisinde bulunan müzikli plaklarla ilgili şu bilgiyi gönderdi:[4]

Etiketlerinde şöyle yazılıdır:

Gramophone Concert Record (Manufactured by the Gramophone and Typewriter LTD and Sister Companies)

1. Taghi Taximi (Gheurdu), Chanet Out (guitare turque) Nassib, - Arap harfleriyle: Dağı Kürdi-Taksim-Nassib Konstantinople G.C.

12479/544 - A.Z. (1. Katalog, 2. imal numarası)

(DAĞİ: Türk Musikisi Ansiklopedisi *I. C. 149 s. da Yılmaz Öztuna Dağı'yi "Uzunhava karakteri taşıyan klasik ve halk musikileri arasında sözlü eser" olarak tanımlıyor.)*

Aynı eserde Nasib(e) hakkında bilgi bulunuyor. Odeon firmasının kataloglarında Nasibe hanımın yirmiden fazla plağı ilan ediliyor.

2. Kiaghid Hane Havassi (Zourna) Iacoumi, Konstantinople G.C. -16105/484 z.-A-2 Iacoumi adı Mesud Cemil, Tanburi Cemil'in Hayatı *adlı eserinde (İstanbul 1947 s.95) Yokomi olarak geçiyor.*

O yıllarda yabancı plak şirketleri teknik elemanlarını taşınabilir el aletleriyle ses kaydı yapmak için çeşitli yerlere gönderiyorlardı. Örneğin, The Gramophone Company 1903-1910 yıllarında İstanbul'da uzman teknisyenler bulunduruyordu.

İsmini bilmediğimiz bir firmanın teknik elemanının 1900 yıllarında Konstantinopel'e dair oldukça ilginç anıları vardır.[5] Plak doldurmak için Avrupa'dan uzman da getiriliyordu. Kısa bir süre için kendi namına plak çıkartan Hafız Aşir de bu yolu denemiştir. İstanbul'da plak fabrikaları kuruluncaya dek burada hazırlanan kalıplar Almanya'ya, İngiltere'ye ve de başka ülkelere iletiliyordu; orada plak haline getirildikten sonra İstanbul'da ve de başka yerlerde piyasaya sürülüyordu. Mesela The Gramophone Company İstanbul'da alınmış kalıpları Berlin'deki Deutsche Grammophongesellschaft yoluyla Emile Berliner'in kardeşi Joseph Berliner'in fabrikasına gönderiyordu.

Sahibinin sesi şirketinin amblemindeki kopek resminin Muslüman ülkelerde sakıncalı olacağı düşünülerek gramafonun önüne çocuk resmi konmuştu.

Öte yandan Avrupa'ya giden sanatçıların orada, daha iyi donanımlı stüdyolarda kayıtları yapılıyordu.[6] Polydor plaklarını örnek olarak gösterebiliriz. (bknz. Çerçeve yazı "Taş Plaklarda Sanatsal Kaygular"

Burada ele aldığımız plakların yapıldığı 1912-1932 yıllarında harplerden sonra Osmanlı devletinin yıkılması ve başarılı İstiklal savaşından sonra Cumhuriyetin kurulması Türk halkının köklü siyasi, toplumsal ve kültürel değişiklikler yaşamasına yol açtı. Müzik ve eğlence alanlarında bu gelişmeyi plaklarda izleyebiliriz. Plak endüstrisi de halkın bu değişmekte olan zevkine yanıt veren plaklar üretmek zorunda kalıyordu. Aynı zamanda müşterilerinin zevklerine de bu piyasaya sürülen plakların etkisi oldu.

Plakların çoğu müzik plaklarıdır. Türk müziğinin çeşitli türleri (klasikten hafif müziğe kadar) Dans müziğinin benimsenmesinin ve yaygınlaşmasının Münir Nurettin'in Ayrılık ve Senden Uzak tangosu (S.Sesi FE 81), Ilık Yaz Geceleri (S.Sesi Fe 66), Fikriye Hanım'ın Rast Fokstrot Keklik (S.Sesi AX 1116) plağı gibi.

Sözlü (çoğu kez sözlü ve müzikli) plaklara gelince, bu plaklarla dinleyicilerin hoş vakit geçirmeleri ve eğlenmeleri amaçlanıyordu. Karagöz, ortaoyunu, Meddahlık gibi geleneksel eğlencelerden 3-4 dakikalık plaklarda nasıl ve ne gibi yeni şekillerde yararlanıldığının

"TAŞ PLAKLARDA SANATSAL KAYGULAR"

Yüzyılın başından itibaren İstanbul'da kayıt yapıldığını, plak fabrikalarının açıldığını, bu iş kolunun epeyce canlı ve hareketli olduğunu tarihçe içinde kolayca görebiliyoruz. Ticari kurallara ve piyasa isteklerine göre gelişen tüm bu çabaların içinde Polydor firmasının yerini ayırmak ve bir saptama yaparak hakkını teslim etmek gerek. Bugün taş plak kolleksiyonlarında ender raslanan ve gerek sanatçıları gerek toplulukları ve gerekse repertuarıyla hemen baş köşeyi tutan plaklardır Polydor plaklar. Piyasaya diğer firmalar kadar egemen olamadığını plakların az bulunur olmasından anlamak mümkün. Buna bağlı olarak ticari bir başarı sağlayamamış olduğu tahminini yürütebiliriz. Zaten firmanın tutumunda bir farklılık olduğu repertuarından hemen anlaşılıyor. Daha çok sanatsal kaygular güdülmüş olmalı ki, Darül-Talim Musiki Heyeti, bu heyetin solistleri (Ferit Alnar, Fahri Kopuz, Hafız Zeki vb.) plak yapmışlar. Çoğu yenilik sayılabilecek çalışmalar ciddi ve klasik saz eserleri, besteler belirli bir anlayış içinde (en önemli yanı, piyasa çalış tavrının çok dışında) yayınlanmış. Polydor aynı zamanda teknik bakımdan da mükemmel olan bu plakların kayıtlarını Almanya'da Berlin'de gerçekleştirmiş. Diğer firmaların aksinde bir tutumla. 1927-32 yılları arasında Almanya'ya turneye giden bu sanatçılar (aralarında Deniz Kızı Eftalya, Münir Nurettin, Safiye Ayla, Muhlis Sabahattin Bey ve Operet toplulukları, Suzan Lütfullah Hanım da bulunmaktadır, ve hemen hemen ilk plaklarıdır) Berlin'de stüdyolara girmiş, belki de en ciddi ve sanatsal repertuarı oluşturmuşlardır.

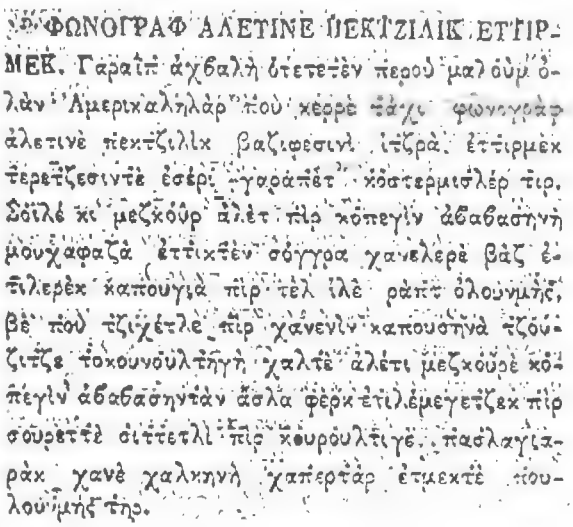

"Fonograf aletine bekçilik ettirmek"

Garaib ahvali öteden berü malum olan Amerikalılar bu kere dahi fonograf aletine bekçilik vazifesini icra ettirmek derecesinde eseri garabet göstermişlerdir. Şöyle ki mézkûr alet bir köpeğin avavasını (havlama?) muhafaza ettikten sonra hanelere vaz edilerek kapuya bir tel ile rabt olunmuş, ve bu cihetle bir hanenin kapusuna cüzice dokunulduğu halde aleti mezkûre köpeğin avavasından asla farkedilemeyecek suretle şiddetli bir gürültüye başlayarak hane halkını haberdar etmekte bulunmuştur."

Angeliaforos (Yunan harfleriyle Türkçe) Haftalık gazete, 15.11.1890, sayı 40, s.365.

"İSTANBUL'DA İLK KAYITLARINDAN BİRİNİ GERÇEKLEŞTİREN BİR ALMAN TEKNİSYENİN ANILARI"

Türkiye'de sözlü ve müzikli plakların kalıplarını alıp kayıtlarını gerçekleştiren, hangi firma namına çalıştığını bilmediğimiz Tantrix isminde biridir. Tam ve gerçek ismini de öğrenemedik. İstanbul'a ne zaman geldiği anılarında net olarak geçmiyorsa da anlattıklarından bu yüzyılın ilk seneleri olduğu anlaşılıyor. Çevirisini okuyacağınız satırlar Berlin'de çıkan *Phonographische Zeitschrift*, c. 14 (1914) s. 284 vd. yayınlanmıştır.

Doğuya yaptığım ilk geziydi. Doğunun tüm şiiri, Binbir Gece Masallarının tüm ihtişamı beni öylesine etkiledi ki, şimdi anlatmak istediğim yaşantılar belki de hayal gücüyle karışıp iç içe geçmiş olabilir. Bu öykü, "Konuşan Makineler"in satışı ve dağıtımının günümüze oranla çok daha güç olduğu bir döneme kısa da olsa şöyle bir ışık tutacağı için anlatılmaya değer. ...

İstanbul'da birkaç gün ilk Türkçe gramofon kaydı için hazırlık yapmıştım. O zamana kadar piyasada bulunan yalnız Batı Avrupa repertuarıydı. Şarkılar Fransızca, orkestra ise Avusturya ağırlıklı. Şimdi ise Türkçe kayıt yapmak istiyorduk. Müzisyen bulmak güç değildi ama gramofon hunisi önünde şarkı söyleyecek sanatçı bulmak kolay iş değildi. Kaç akşam Karagöz oynatılan yerleri dolaştıysam, hatta heriflerden bir kaçı ertesi gün otele geldiyseler de onları huninin önüne dikmek mümkün olmadı. Olaya tümüyle "Gâvur işi", "Dine aykırı" gözüyle bakıyorlardı. Nerdeyse yüksek mevkiden din yetkilileriyle aramızda tatsız olaylar çıkacaktı. Neden sonra oradaki Alman Hastanesinden bir doktorun lütufkâr aracılığı sayesinde amacıma ulaşabildim. Adamlar başlangıçta ne denli garip, ürkek ve ikircikliyse, balmumuna yapılan kaydı dinledikten sonra da o denli çocuklar gibi sevindiler. Habire şarkı söylemeğe can atıyorlardı. Sonunda her sabah seslerini kaydettirmek isteyen bir şarkıcı kalabalığı toplanmaya başladı. Ama kadınlara ulaşmak imkansızdı. Kayıt yapmaya hazır Rum ve Yahudi kadınlar yeterince vardı ama tek bir Türk kadınının değil huninin önüne gelmesi, yüzünü bile görmek mümkün değildi. Bu nedenle kadınların şarkı kaydından vazgeçildi. Düz konuşma kayıtları için dairede tanıdığım bir tellâle başvurdum. Tiz sesi Yeni Cami'den Harbiye Nezareti'ne kadar yankılandı (duyuldu). Dualı, ilahili dini bir tören ile arkasından küçük bir tartışmayı içeren "Cami Önünde Bir Sahne" konusunun doyurucu bir kaydını gerçekleştirinceye kadar bir çok kaydın yapılması gerekmişti. Akşam ana caddeden geçerken yol üstünde, uzun bir süreden beri fonograf satışı yapan bir tanıdığın dükkanına uğrayıp, içinde ilk Türkçe plak kayıtlarının bulunduğu paketi gösterdim. Tabii son derece ilgilendi ve kayıtları kendisine dinletmemi rica etti. Ricasını yerine getirmek kolay bir işti benim için. Otele gidip bu tür işler için gittiğim her yere götürdüğüm plak makinesini (gramofonu) aldım. Bu arada fonografçı tanışımın tüm akraba ve ahbabları dükkana dolmuştu. Dükkanda bu kadar insanla karşılaşınca şaşırdım. Kalabalık arasında ilk kez sıkı sıkıya örtünmüş peçeli Türk hanımları görüyordum. Kocaları Paris ve Viyana ile sürekli ilişkileri olan, her yıl Leipzig Fuarına giden, önyargısız, kültürlü adamlardı. Benim de bulunduğum bu yerde karılarının loş bir köşeye çekilmiş olmalarında hiç bir sakınca görmüyorlardı. Kadınların yalnızca hayretle açılmış kocaman gözlerini görebiliyordum. Gösterime başladım. Orda hazır bulunanların hepsi gözlerini benden çevirip başlarını eğerek dua ve ilahileri huşu içinde dinlediler. Ama kaydın mizahi bölümü başlayınca tüm dinleyicileri bir neşe, bir coşku sardı. Dükkan kahkahalarla çınladı. Özellikle kadınlar benim varlığımı tamamen unuttular ve kikirdeşip sevinçten çığlıklar atarak gülmekten katıldılar. Ama bu taşkınlık yalnız ilk kaydın dinlenmesinde oldu. Daha sonra yine önceki çekingen tavırlarını aldılar. Bu, Türk kadınlarını canlı olarak görüp seslerini işittiğim ilk ve son fırsattı. Şenlik ve şetaretin cansız etiket ve protokolü kendiliğinden yıkıp aştığı bir coşkuydu.

üzerinde durmakta yarar olacaktır. Zamanla konuların ve plaklarda geçen kişilerin nasıl değiştiğini izlemek de mümkündür. (bknz. "Taş Plaklarda Tipler", -Tarih ve Toplum, *Sayı, 85, Ocak 1991, s.8).*

Metinlerini sunduğumuz plakları dolduran iki ana tipi ayırt edebiliriz.

1) Meddah geleneğinden gelenler. Meddah Sururi ve Meddah Mazlum gibi.

2) Meddahlıktan gelmeyenler. Hazım Körmükçü gibi, 'Taş plaklarda Tipler' (s.10, birinci kolon) anlatılanlara şunu da eklemek istiyoruz. Geleneksel meddah hikayesini anlatırken dinleyicilerle yüz yüze kalıyordu ve onların durumuna ve havasına göre sözlerini değiştirebiliyordu. kendisi belli bir metne bağlı bulunmuyordu.

Plaklarımızdan no.1/A ve 1/B Ali Askar güreşlerde ve no.8... 'Karamanlı bakkallar Londra konferansında'yı örnek olarak gösterebiliriz. Meddahlar değişiklik olsun diye hikayelerini Taklit ile süslüyorlardı. 'Taklit, belli bir konusu olmayan, olaylar ve kişiler açısından hiçbir gelişim göstermeyen, yalnızca şive ve tavır özelliklerini gösteren bir mizah türüdür. Burada hikaye anlatımındaki derinlik ve ustalık yoktur.. Hikaye anlatımında öngörülen eleştiri ve 'kıssadan hisse' özelliği taklit'te çok zayıftır ya da hiç yoktur. (Özdemir Nutku, Meddahlık, *s.157). Yazarın olumsuz gördüğü taklit'in -sıralama yöntemi de diyebiliriz- plaklarda gerçekten önemli ve olumlu bir*

ödevi vardır dinleyicileri güldürmede. Sözlü plak dolduranlara da sebepsiz komik denilmiyordu. 'Bir Hastanede Sabah Muayenesi' plağın etiketinde 'Komik Monolog Mazlum bey' denilmektedir. Monolog bu plakta olduğu gibi, içeriği öykü şeklinde olursa kullanılmaktadır. Halbuki takliti bir tek kişi anlatmaktadır. Bu ve 'Aşk olsun Ömer efendi' (no.4) gibi metinlerde eleştiri, hem de esaslı bir eleştiri vardır, ama satıh altında saklıyormuş gibi. Açık bir eleştiriden kaçınılmasının sebeplerinden biri basittir, dinleyicilerin keyfi kaçmasın diyedir. İkincisi ise sansür korkusudur. Mesela II. Abdülhamit zamanının tanınmış Meddahı İsmet'in altmışbeş hikayesi sansür tarafından otuzüçe indirilmiştir. (Özdemir Nutku. s.46) Sansürün bir tek plağı yasaklaması yalnızca maddî bir kayıba değil, firmanın durumunun sarsılmasına da sebep olabilirdi.

İkinci tip olarak Hazım Körmükçü karşımıza çıkıyor. Hayat hikayesinden anlaşıldığı gibi (bknz. Tarih ve Toplum, *Sayı 85, s.11) meddahlık ile doğrudan doğruya ilişkisi yoktu, fakat Karagöz oynattı. Taklit de kullanırdı. (Bknz. no. 12 Kunduracı Doktor) Bellidir ki metinleri plak için hazırlanmış, sıkı işlenmiş, derli topludur. Meddah Sururi'de Karı Koca muhaveresi Meddah hikayelerinden hareket etmeyerek plak için anlatılmıştır...*

Örnek olarak 'Yankesici Monologu'nu (no.8) gösterebiliyoruz. Fakat asıl önemli plaklar 'Karagöz'ün dilenci duası' (no.13) ve 'Yeni Türkçe'ye Heves' (no.15). H. Körmükçü bu metinlerde kesin olarak Atatürk devrimleri tarafını tutuyor ve bilhassa kadınlara verilen eşit hakları müdâfaa ediyor. Meddah Sururi de (bu kez geleneksel hikayelerden hareket etmeyerek Hazım Körmükçü gibi kadınların da kocaları gibi çalışmalarını öneriyor. (no. 14 Karı koca muhaveresi)

Bu girişte ancak kısaca değinilen bazı sorunları ileride esaslı olarak ele almak gerekecektir. Herşeyden önce plakların hangi tarihte basıldığını saptama problemi var. Plaklarda iki numara bulunmaktadır. birincisi kolayca okunabilen katalog numarasıdır ki bu bazen değişebilir. Bir de sanki müşteriden saklanmak istercesine ve ancak dikkatli bakılınca ayrımına varılan bir numara daha bulunur. İşte bu üretim tarihidir.[7]

(The Gramophone Company arşivi bize kadar gelmiştir. Orfeon firmasınınki muhafaza edilmemiştir. Almanya'daki şirketlerin arşivleri savaşlar sırasında tahrib edilmiştir.)

Bu araştırmamızda sunduğumuz plakların ne zaman basıldığını ve piyasaya sunulduğunu kesin olarak anlamak mümkün değildir. İçerik ve biografik bilgilerden faydanarak bu plakların hangi yıllarda yayınlandığını genellikle doğru saptayabildik kanaatındayız.

Son dönem plaklardan olup sosyal değişime iyi örnek teşkil edecek üç, dört yeni plak Cemal Ünlü tarafından önümüzdeki günlerde yayımlanacaktır. (R.A)

O yıllarda plaktan efendisinin sesini dinleyen köpek tasvirinin Müslüman ülkelerde sakıncalar yaratacağını düşünen yabancı şirketler, soruna bir çocuğu gramofon önüne oturtarak çözüm bulmuşlardı.

[1] Fonografisch Museum, Utrecht'te (Centralstation, Hoog Catharijne) Fonograftan Compact disc'e kadar gelişme izlenebilir.

[2] ABD'de Türk plakları da imal ediliyordu. *Bknz. Richard K. Spottswood, Ethnic Music on Records* (A Discography of Illinois Press, 1990, Türkçe plaklar s.2521-2532). İlk plak 1912, son plak 1937 tarihlidir. -The Stamboul Quarttete'nde okunan 16 kanto ve şarkıdan dört tanesi İbranicedir. (Yıl 1925) - Arnavutça ve Grekçe parçalar da vardır. Plak dolduranlar arasında Türkten başka Musevi, Ermeni vb. de bulunmaktadır.

[3] Okuyanlar arasında "Türkischer Synagogenchor" (Türkçe Havra Korosu) da vardır (Nr. 61-64)

[4] Geçen sayımızda (s. 34'te) yayımladığımız çizelge Hugo Strötbaum tarafından hazırlanmış olduğu halde, copyright'ın ona ait olduğu sehven belirtilmemiştir. Değerli araştırıcıdan özür dileriz.

[5] Çerçeve yazı (Tantrix'in anıları)

[6] Hangi şartlarla ve ne münasebetle gittikleri henüz kesin olarak bilinmiyor.

[7] Plak no. 5'te, "baskı" yerine "matrise alınma" ve "piyasaya veriliş" yerine "basılma" olacaktır.

12) Kunduracı Doktor
Hazım Körmükçü
Columbia - 18615

HACİVAT: Efendim siz hiç merak etmeyin, ben şimdi gider bir doktor getiririm.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ah çok teşekkürler ederim efendim. Allah sizden razı olsun Hacivat amcacığım.

H.: Merak etmeyin dedim ya efendim.

D.: 'Tha fiyo kori mu sta ksena, tha makritho dhia pandu[1] (Ben gurbete gidiyorum kızım, her yerde dolaşacağım.)

K.: Aa bu ne yahu?

H.: Buyrunuz efendim işte hastamız bu.

D.: Kala.. Kalispera sas. (Güzel... İyi akşamlar)

K.: O ne olacak öyle? Pırasa ne oluyor?

H.: Efendim pırasa değil, akşam hayır olsun diyor.

D.: (.....)[2]

K.: Ağızını topla.

D.: Ohi vre, Romeika bilirsin (Yahu, sen Yunanca biliyor musun?)

K.: Bende Rumca deneke (?). Sende Türkçe eçe (?). O zaman konuş git.

D.: Ksera Turkika, ama ligo. (Ben Türkçe biliyorum ama az)

K.: Ne hamallığı?

D.: Ohi, bre, ti ehe avtos? (Hayır yahu. Bu adamın nesi var?)

K.: Efendim? Hangi teneke? Ne söylüyor bu herif yavu?

H.: Efendim doktor, rica ederim kendilerinlen Türkçe konuşunuz. Çok rica ederim size, Türkçe konuşunuz.

D.: Ne, malista, kala. (Evet, şüphesiz...İyidir.)

K.: Bak herife bak Hacivat, alay ediyor. Mayısta yala, diyor. Ay fena olucam.

H.: Aman birader, sen de anlamadan cevap veriyorsun. Dinle bakalım. Lütfen bir muayene ediniz.

D.: Anikse[3] (Açsın?).... ağızından.

K.: Ne?

D.: Açsın ağızından.

K.: Nah.

D.: Oh bre, çok kalabaliik.

K.: Çüş ulan, benim ağızım panayır yeri mi, herif?

D.: İyi anladim, sen ne hasta var anladim. Sonra ben ne söyleyeceğim, doğru cevap vereceksin.

K.: Pekala.

D.: Ne zaman sen uyku yapatsaksin, gözlerini kapatiyorsun?

K.: Tabii kapatacağım yahu, tabii değil mi ya?

D.: Kala (iyi). Ne zaman sen sokakta çikacak, yürüyetseksin?

H.: Bravo doktor. Gördün mü, nasıl biliyor.

K.: Hay Allahım, sen bilirsin.

D.: Kala. Ne zaman yemek yiyetseksin, karninda gidiyor.

K.: Öyle ya yahu nereye? Hay Allahım, sen bilirsin.

D.: Kala. Tora (şimdi) ben söyliyetseğim, reçete yapatsaksin.

K.: Yazmıyacak mısın?

D.: Ohi (hayır) istemiyor yazmak, ben söyliyetsegim, yapacaksin.

H.: Aman dikkat et Karagöz.

D.: Eee alatsaksin bir porselen şey tencere. Tencere, tencere... Koyatsaksin içinde yüz dirhem şey, yüz dirhem şey...Yüzelli dirhem de şey.

H.: Aman dikkat et.

K.: Merak etme.

D.: Yüzelli dirhem de şey, haa. Üstüne kapanatsaksin, kaynanatsaksin, kaynanatsaksin bişi (?) kalmayatsaksin.

K.: (GÜLEREK) Doğrusu bu ilaç iyi be. Ne keseye dokunur ne de mideye uğrar. Kuzum ne biçim doktorsun sen be?

D.: (Ohi?)[4] Ben doktor yok bre, ben kunduraci

K.: Ne, kunduracı mı?

D.: Malista (Evet) kunduraci.

K.: Vay canına yandığımın herifi. Defol kerata, defol... Şimdi seni...

D.: Vizitam nerde vizita.?

K.: Lütfen, size layık değil ama, alırsın bunu gidersin kereta. (TOKAT)[5]

[1] Yaygın bir şarkı

[2] Anlaşılamamıştır aşağı yukarı (eşekser osure meta) gibi bir sözdür. Karagöz de yanıt olarak "Ağızını topla" demekte. Uydurma bir dil olmalı.

[3] Anlaşılamayan sözler.

[4] Anlaşılmamıştır. Yaklaşık olarak (kalespero)

[5] Rumca (Yunanca) sözleri Birmingham Üniversitesinden Prof.Dr. Johann Strauss'a büyük ölçüde danışarak çözdük. Ayrıca Dr. Pinelopi Stathi (Atina) ile Marianna Yerasimos'a danışıp, yararlandık. Üçüne de candan teşekkürler.

Karagöz ve Ortaoyununda doktor tipi çoğunlukla Rum'dur. İmparatorluğun son dönemiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında azınlık, özellikle de Rum doktorlar çoğunluktadır. Ortaoyununda[1], Karagözde Rum doktorların yanı sıra Rum eczacı tipine de rastlıyoruz. Salt güldürü özellikleri taşıyan bu yayınladığımız metin, yanlışlıkların peş peşe dizildiği bir tür komedidir ilk bakışta. Kunduracının doktor olmak gibi bir isteği de yok. Yaptığı Karagöz'ün cahilliğini alaya almaktan, ortadaki yanlışlığın zevkini sürmekten öteye geçmiyor. Düğüm noktası diğer muhaverelerde olduğu gibi gelip dil farklılığına ve bu yüzden birbirlerini yanlış anlamalarına dayanıyordu. Onların arasını bulmaya çabalayan Hacivat'ın ısrarla Rum'a Türkçe konuşmasını öğütlemesi, bize "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyalarını çağrıştırıyor. Tüm plaklarında Cumhuriyet devrimlerinin yanında yer alan tutumuyla Körmükçü, Türk dinleyicilerine bu taklitle de bir ibret dersi vermek istiyor.

[1] Ortaoyununda Rum doktor tipine rastlıyoruz Bknz. Cevdet Kudret *Ortaoyunu I* Doktor Balama Kiryakidis s. 133; Bahçe s. 123; Kızlar Ağası II s. 288

13) Karagöz'ün Dilenci Duası[1]

Hazım Körmükçü

Columbia - 18609

KARAGÖZ: Hadi sende artık çok oluyorsun. Yeter, cehennem ol. İstediğin yere git. Almamacasına seni boşadım.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ha ha ha ha, aman kendimi tutamıyorum. Ayol senin dünyadan haberin yok. Şimdi öyle mendil değiştirir gibi kadın değiştirmek yok. Gözünü aç. Asırlardan beri zavallı kadınların çektikleri nihayet buldu. Allah bu kanunu çıkartandan razı olsun.

K.: Hay Allah, çenen tutulsun senin... Ay kan başıma çıkacak şurdan defolup gideyim.

K.KARISI: İnşallah son gidişin olsun.

K.: Çenen tutulsun.

HACİVAT: Ayol Karagöz bu ne hal?

K.: Bırak Allah aşkına, bırak.

H.: Mutlaka gene karınla atıştın.

K.: Öyle ya, ne olacak? Boşa boşayamazsın. Üstüne evlen, evlenemezsin. "Seni boşarım" dediğimde, köpoğlu karı sanki evlenme kanununu o çıkartmış gibi bana madde okumaya kalktı yahu.

H.: Vah vah Karagöz vah. Bana kalırsa, kendine bi nefes ettir.

K.: Hadi canım sende, hâlâ eski kafada mısın be?

H.: Hayır efendim onu demek istemiyorum. Benim tanıdığım malûl bir hoca var. Nefesi bire bir de.

K.: Benim öyle şeylere itikatım yok. Ba husus bu asırda adama gülerler be.

H.: Canım bi tecrübe edelim.

K.: Pekalâ...Bu adamı nerede buluruz

H.: Ben şimdi sana onu gönderirim.

K.: Pekalâ, gönder bakalım.

DİLENCİ HOCA: Es selâmu âleykum.

K.: Ve âleykum selâm.

D.H.: Keyfe halek, tayyıb? (Keyfin nasıl, iyi mi?)

K.: Iı.. Hepsi tayyıbte, keyif tayyıb değil.

D.H.: Ta'rıf arabî? (Arapça bilir misin?)

K.: Mafi. (Hayır).

D.H.: Zuyûfa kumme aleyhi fi avdet al-meydân (Zor günümde misafirimsiniz).

K.: Ulan ne biçim adam bu be? Hacıbaba ben Arapça anlamam.

D.H.: Yaa.

K.: Sen kimsin, ne istiyorsun?

D.H.: Ene fakir. (Ben fakirim)

K.: Fakir mi?

D.H.: Ayva. (Evet)

K.: Fukarasın değil mi?

D.H.: Ayva.

K.: Ayva yok.

D.H.: Ben fakir ve (....) ıksîr ene. Fe nedve'u. (Ellerin duacısı bir fakirim?)

K.: Haa, para istiyorsun, dua okuyacaksın öyle mi?

D.H.: Ayva.

K.: Ayvayı bırak. Hem ayva hem para, o biraz zor.

D.H.: Isımın ne?

K.: Karagöz

D.H.: Kargauyuz.?

K.: Uyuz değil be, Karagöz. Karagöz.

D.H.: [MAKAMLA OKUYARAK] Ya Kargauyuz Efendi.

K.: Amiin.

D.H.: Merdüvenden düşesiin.

K.: Amiin.

D.H.: Parça parça olasın.

K.: Amiin.

D.H.: Et yüzü görmeyesin, kemik yalayasın.

K.: [KENDİNDEN GEÇİP AĞLAYARAK] Amiin.

D.H.: Sinsilenden kimse kalmayasin.

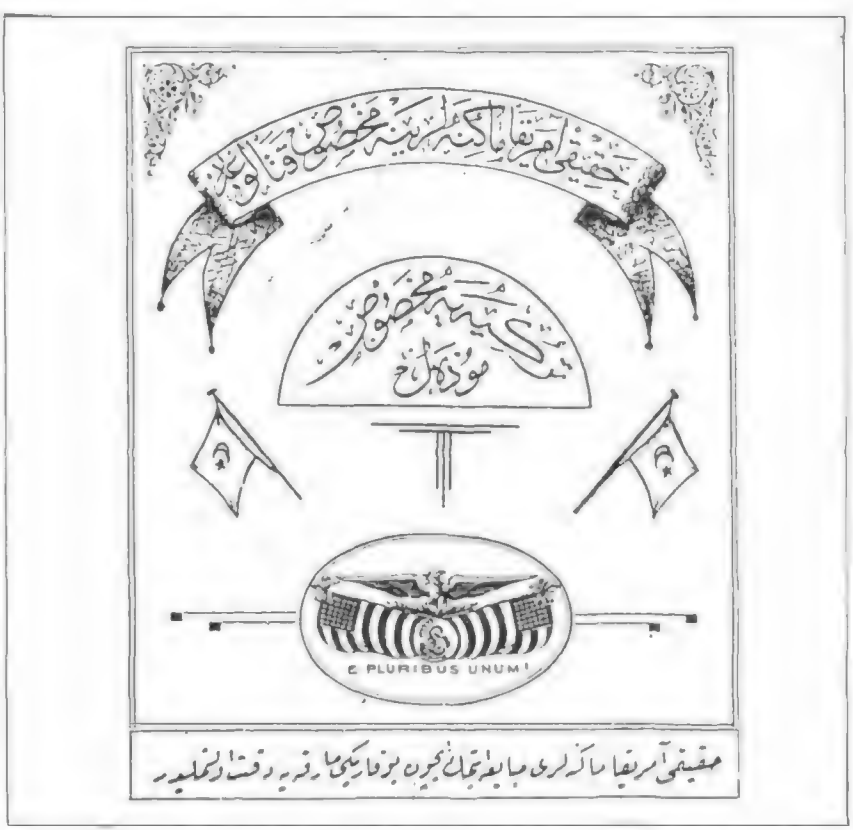

Gramafon ve plak kataloğunun kapağı.

K.: Amiin.

D.H.: Yarın ahırette (?)...yer bulamayasın.

K.: Amin...

D.H.: Ya Kargauyuz Efendi.

K.: [MAKAMLA OKUYARAK] Allah senin belanı vermiş bir belada benden bulasın. [TOKAT ATAR].

[1] Bu plakta etiket ve metin çelişkilidir. Dilenci ve Hoca tanımları çelişir görünmektedir. Asıl sorun, Karagöz'ün kadınların vardıkları yeni durumu kendisine yedirememesidir. Hacivatın önerisi üzerin -pek te istemiyerek- nefesi kuvvetli 'malul hoca' ya başvuruyor. Bu Arap Karagöz'den hem para istiyor hem de onunla alay ediyor.

Hocaları halk ağzında alay ve eleştiri konusu yapanlara 16. yüzyılda fetvalarla yasaklar getirildiğini biliyoruz. Bu alay belki bu gün için de geçerlidir. Bir türküde "İmamın birinin minarede şarap içtiği", bir başkasının bir "Sahte hocanın Almanya'da kadın peşinde koştuğu" anlatılır. Nihayet herkesin bildiği bir sözü anımsatalım "Hocanın anlattığını yap ama yaptığını yapma". Din adamlarını alaya almak hemen her dinde vardır.

Bu plak ve (No 14) te sunacağımız "Karı Koca Muhaveresi" ve (No 15) te ki "Yeni Türkçe'ye Heves" plaklarıyla bütünleşecek bir içerik taşımaktadır. Cumhuriyet Devrimlerine yanında yer alarak katkıda bulunmak isteğini Hazım Körmükçü'de açık açık gözlemliyebiliriz. Cumhuriyet'le değişen "Çok eşli evliliğe" "Kadın Haklarının" yaygınlaştığı günlerde bu değişime, yüzyıllar boyunca "Kör İnanç ve din istismarıyla" yaşayıp duran Osmanlı toplumuna ve onun uzantılarına, alaylı göndermeler yapmaktadır. Eleştirisinin inceliği ve başarısı da akıcı bir biçimde geçip giden konuşmalara bunları ustaca ve sezdirmeden yerleştirmiş olmasıdır. Geleneksel Karagöz uslubunu yöntem olarak seçmiş olan sanatçı İstanbul'un yaygın bir figürü olan Arap Dilenci tipini, değerli bir sesli belge olarak bize sunuyor.

14) Karı Koca Muhaveresi

Meddah Sururi

Parlophon 21079

Meddah Sururi.

KADIN: Baksana herif, artık benim ayağımı çöz. Bağını çöz. Senle oturmaya imkân kalmadı.

ERKEK: Ne var şimdi durup dururken?

K.: Hayır hayır, kızdırma vallahi billahi seni boşarım.

E.: Beni mi boşarsın.?

K.: Evet.

E.: Nasıl?

K.: Pekalâ boşarım. Şimdi yeni kanun var, herkes herkesi boşuyor.

E.: Yanlış anlıyorsun karı, kanunu. Ben sana fenalık eder, seni ihmal eder, seni döver-söver, beslemezsem o vakit gider, kendin boşanırsın. Böyle şeyin, münasebetsizliği yok durup dururken.

K.: Yaa, ben de gencim...Bak âlem... Artık modası geçen şeyleri giydiriyorsun bana. -Çarşafları-...Ben manto isterim.

E.: Söylesene canın istiyorsa, benim de canım istiyor.

K.: Ne canın istiyor.?

E.: Mantı. Yarın un alayım, yoğurt alayım -Kıymalı bolcana yapiçerisine de sarımsak koy. Basalım kaşığı.

K.: İnşallah mantı yerken boğulursun herif.

E.: Yaa sen demedin mi.?

K.: Manto istiyorum yahu. Kostüm tayyör istiyorum diyorum.[1]

E.: Aman karıcığım hakkın var istersin, lâkin bugünlerde elim yufka.

K.: İşin, paran yok mu?

E.: Yok.

K.: Hiç mi yok paran?

E.: Yok.

K.: Onbin liran da yok mu.?

E.: Ulan on liram yok be.

K.: Aaa, onbin liran yoksa -Bi erkek onbinlirası olmazsa- niçin yaşıyor?

E.: Senin beşyüz liran var mı, karı?

K.: Hayır yok.

E.: Niye gebermiyorsun, körolasıca?

K.: Aman sen de. Ben gramafon isterim, yeni plaklar var. Bak alem çalıyor. Hafız Ahmet beyin falan. Mutlaka onlardan isterim.

E.: Ee gramafon yok mu evde? Sandık doluları plaklar aldım ben sana.?

K.: Yaa öyle modası geçmiş plakları, öyle sessiz gramafonları istemiyorum ben

E.: Ne istiyorsun?

K.: Ben, Odeon makinalarını is-

tiyorum. Parlophon plaklarından, Odeon plaklarından istiyorum. Mutlaka alacaksın. Almazsan, herif akşama eve gelme.

E.: Karıcığım ben de biliyorum. Onlar iyi, elbette. Duyuyorum dükkânlarda sesleri fevkalade, ama -hem de gayet ucuz ötekilerden, onlar. -Ne dersin hanımcığım hem iyi hem ucuz.

K.: Ya öyle. Zerhanım da almış. Her akşam çalıyor da, sesi buraya kadar geliyor. İsterim kocacığım.

E.: Merak etme karıcığım. İnşallah elime bir para geçerse, ilk önce sana Odeon ve Parlophon plaklarından ve makinalarından alırım, müsterih ol.

K.: Bana bak hu. Artık barışalım.

E.: Barışalım.

K.: Gidim (Gideyim) ben de çalışayım.

E.: Çalış hanım. Bak hanımlar postanelerde, kişelerde (gişelerde) -efendim- kasiyerlik ediyorlar. Mağazalarda müşteriye mal çıkarıyorlar. Ne güzel.

K.: Ben sıkılırım, öyle şey yapamam.

E.: Öyleyse tahtaya, çamaşıra git.

K.: Onu da yapamam.

E.: Sen gayet güzel iş işlersin. Git -efendim- ince beyaz işler işle. Konuya komşuya yardım et. Ecnebiler avuç dolusu paramızı alıyorlar. O paralar bize kalır, biz kazanırız.

K.: Kocacığım bana bak.

E.: Efendim.

K.: Sen bana Odeon makinesinden Parlophon plaklarını - efendim- Odeon plaklarını almayı vaadet.

E.: Ee?

K.: Ben de gider ikimiz için çalışırım, para da kazanırım. Beraber geçiniriz, olmaz mı?

E.: Ben de sana Odeon ve Parlophone plaklarını almaya söz veriyorum, karışmam ha.

[1] *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri* kitabının 383-385'nci sayfalarında Özdemir Nutku hangi plaktan alındığı belirtilmeden Sururi'den aldığı Karı-Koca Muhaveresi adı altında bir metni yayınlamış. Bizim verdiğimizden önemli farklılıklar gösteriyor. Sonunda kadın "barışalım ama ben kostüm, manto isterim" diyerek bizim metindeki motife benzer bir istekte bulunuyor. Karı-koca kavgasını konu eden bir başka plak, Şair Ömer Efendi'nin Odeon X 31772 no'lu plağıdır. "Meddah Aşkî Efendi Karagöz'ün Karısıyla Muhaveresi" adı altında etiketlenmiştir. Burada saptadığımız önemli bir yanlışlık vardır. Plaktaki Meddah Şair Ömer Efendi'dir. Aşkî adı yanlışlıkla yazılmıştır.

15) Yeni Türkçe'ye Heves

Hazım Körmükçü

Columbia - 18609

HACİVAT: Geçmiş olsun Karagöz, ne o yüzün gözün sarılı, dişin mi ağrıyor?

KARAGÖZ: Başıma gelenleri sorma Hacivat.

H.: Hayrola, bir yerden mi düştün yoksa?

K.: Yok canım yok, bizimkinin marifeti.

H.: Anlamadım, söyle bakayım?

K.: Söyledik ya işte, bizim madam cenapları hacamat etti.

H.: Rica ederim alayı bırak.

K.: Yahu ne meraklı şeysin sen be. Anlamasan ne olur sanki. Karı-dan da-yak ye-dimm anladın mı?

H.: Ne, utanmadan bi de söylüyorsun ha.

K.: Neden utanıyor muşum? İnsan karısından dayak yerse ayıp mı be?

H.: Bi de soruyorsun? Bi erkek kadından dayak yer mi?

K.: Öyle ise sen daha kaçıncı asırda olduğumuzu bilmiyorsun. Bundan yarım asır evvel bile kadınlar erkekleri şemşiyeynen döyüyorlardı, unuttun mu? Oğlum, bu asırda karısından dayak yemiyene "münevver değilsin, asrî olamamışsın" diyorlar.

H.: Daha neler.

K.: Yaa. Halbuki -lâf aramızdakarım beni bundan otuz sene evvel asrileştirmiş de haberin yok senin.

H.: Bırak Allah aşkına. Erkeklik namına ben utandım.

K.: Neden utanacaam canım. Yabancı adamlardan dayak yiyeceğime, aile yuvamda, samimi an famiy (en famille) dayak yemek tabiî müreccahtır.

H.: Hadi efendim hadi, böyle şey mi olur.

K.: O halde senin dünyadan haberin yok. Oğlum bu asırda çamaşır yıkamasını, dikiş dikmesini bilmeyen bi erkeğe kız vermiyorlar.

H.: Aman azizim ne söylüyorsun, şimdi çıldıracağım. Desene ki kadınlar aldı yürüdü.

K.: Hakları var, değil mi ya. Bu iş paraynan değil sıraynan. Hatta sana tuhaf bi şey söyleyeyim mi, bizim karı bi haftadır tutturmuş "ille ben avukat olacağın" diyor.

H.: Lâtifeyi bırak canım. Avukat olmak için evvela Yeni Türkçeyi mükemmel bilmek lâzım.

K.: İyi ya işte, bizim hanım bi kaç güne kadar Yeni Türkçe'den şahadetnameyi alacak.

H.: Vay sizin hanım da mektebe gidiyor mu?

K.: Aa herkes gitmeye mecbur değil mi?

H.: Biliyorum efendim, ama sizin hanım maşallah elli yaşını geçkin.

K.: Bunu ben de biliyorum, ama fazla hevesi var. Bir iki günde gazeteyi maşallah sökmeye başladı. "Yahu" dedim. "Bu heves senin, benim için değil, vazgeç" dedimse de, "Aa hiç de değil, ben daha otuzumu yeni bitirdim" dedi.

"Ulan" dedim, "Nüfus kağıdın cebimde duruyor, bak tam ellisindesin". "Sen onu affetmişsin rahmetli -hortlayısıca- babam kız evlâda pek meraklı olduğu için, nüfüs kağıdımı ben doğmadan yirmi sene evvel çıkartmış" dedi. Allah Allah. Ne yaparsın? Mamafih, fena olmadı. Ben de, benim gibi cahil kalanlar da cahaletten kurtuldu.

H.: Demek ki şimdi evde çocuklara filân sen bakıyorsun, öyle mi?

K.: Öyle ya, tabii. Ortalığı süpürüyorum, yemekleri hazırlıyorum, kocam mektepten gelince.

H.: Kocam mı dedin?

K.: Öyle ya, şahadetnameyi alıncaya kadar, karım şimdilik benim kocam sayılıyor.

Cumhuriyet'in iki önemli devrimi, Türk Medenî Kanunu'nun 1926'da İsviçre Zivilgesetzbuch'un bir kaç küçük değişiklikle aynen kabulü ve bu kanunla kazanılan kadın-erkek eşitliği, diğeriyse iki yıl sonra 1928'de Arap elifbe'sinin kaldırılıp yerine Türk Abece'sinin kullanılmaya başlanmasıdır. (No 13'te) Karagöz'ün karısı, yeni esen bu havadan etkilenip kadınların kurtuluşuna övgüler yaparak canü gönülden katılırken, yeni durumu bir türlü kendisine yediremeyen Karagöz'ün üzüntüsünü de görürüz. Ama yine de değişimin etkisindedir. Hacivat'ın kendisini toparlaması için tavsiye ettiği "Nefesi kuvvetli hoca"yı kuşkuyla karşılayıp "Hadi canım sende, hâlâ eski kafada mısın be?" diyerek geri çevirmek ister. Karı-Koca muhaveresinde (No 14) ise iki önemli nokta bulunmaktadır. Kadın artık geleneksel giysisi çarşafı giymek istemiyor, manto, kostüm istiyor. (Ayrıca modern Odeon gramofonu ve Odeon-Parlophon plaklarını alması hususunda kocasını zorluyor. Plağın metnine gizli bir reklam sıkıştırılmış. Belki de ilk sesli reklam örneklerinden biri.) İkinci önemli olgu da, kadının züğürt kocasının gidip çalışması konusundaki önerisini hemen benimsemese de giderek ikna olu-

şudur. Değişen toplum yapısına ve kadınların gündelik hayata usul usul ve temkinli girişlerinin bir örneğini bu plakta bulabilmekteyiz.

Son örnek "YeniTürkçeye Heves" (No 15) belki de inceleme kapsamına aldığımız plakların en olgun, en sanatlı olanıdır. Körmükçü, geleneksel Karagöz muhaverelerine başarılı bir güncellik getiriyor. Karagöz'ün karısı avukat olabilmek için (Yeni Türk harfleriyle yazılmış) Yeni Türkçeyi öğreniyor. Karısı okuldayken de bütün ev işlerini Karagöz görüyor. Baştan sona ince bir alay hatta hiciv gibi görünen muhaverede, sanatçı süregelmekte olan toplumsal gelişmeyi, devrimlerin yanında yer alan tavrıyla dinleyiciye hatırlatmak istiyor.

Bu son örneklerin anlamları ve önemi Cumhuriyetin ilk yıllarında esen "yenilenme" akımları çerçevesinde irdelendiğinde bütünlük kazanıp, anlaşılır oluyor. Mustafa Kemal Atatürk her yeni devrimi uygulamadan önce halkla temas edip görüştüğü gibi amacına yardımcı olabilecek her vasıtaya başvuruyordu. Yapılan yenilikleri halka tanıtıp benimsetmenin en etkin ve işlevli araçlarından biri de kuşku yok ki müzik olmuş. Bu amaçla bestelenen marşlardan, türkülerden yararlanılma yoluna gidilmiş. Harf devrimini, yeni Türk harflerini öven marşlar bestelenmiş. Doğdun ânî güneş gibi/Sen ey şirin Türk harfleri. (Bestecisi ve güfte yazarı bilinmiyor)[1].

Ve Âşık Vahap Suzâni sesleniyor: "Açıldı mektepler yükseldi irfan/Kolayca okunur yazımız bizim." Bir başka Âşık, Ali Gürbüz şöyle ilave ediyor: "Türk'e Türkçe oku açtın/Cehalet ile savaştın." Kadınlar ile eşit haklar tanıyan medenikanun, Âşıkların deyişlerinde de izler bırakmıştır: "Eski kanun kadınları boşadan/Yeni kanun kadına hür yaşadan." 1927 yılında bir kadının ağzından derlenmiş bir mani kadınların hislerini şöyle dile getiriyordu: "Ocak başında maşa/Kalk herif beni boşa/Boşamazsan boşama/Var olsun Kemal Paşa."

Karagöz'ün karısı (no.13'te) aynı duyguları açığa vuruyor: "Allah bu kanunu çıkartandan razı olsun!" İktisadi ilerleme olmadan: memleketin özgürlüğü sağlanmız. Kul Semâda-i endüstrileşme üze ine ne diyor: "Anadolu dediğimiz bu yurda/Fabrikalar kurun dedi Atatürk."[2]

"Türk Yılmaz" marşını besteleyen Kazım Karabekir şahsen okullara giderek öğrencilere marşlar öğretiyordu. "Haydin arkadaşlar, şirket kuralım/İktisadi hücumlara karşı koyalım.[3] Aynı ruhu Meddah Sururi'nin Karı-koca muhaveresinde (no.14) açıkça buluyoruz. Koca, karısına çalışmasını önerirken şunları söylüyor.

"Ecnebiler avuç dolusu paramızı alıyorlar. O paralar bize kalır, biz kazanırız."

[1] Etem Ruhi Üngör, *Millî Marşlarımız* (Ankara, 1988), s.67. "Yeni Harfler Marşı" (Doğdun âni güneş gibi/sen ey şirin Türk harfleri). Marşın bestesi bilinmiyor.

[2] Ankara Üniversitesi, *SBF dergisi*, Atatürk özel sayısı, c.36, no.1-4, s.135, s.134, s.131, s.133, s.135.

[3] Kâzım Karabekir, *Memleketimin Evlâtlarına Şarkılı İbret*, İstanbul, 1340 (1924), s.14: Türk yılmaz ve s.36: Tayyareci marşı, 3'üncü beyit. - Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973) Trabzon ortaokulunda öğrenciyken günün birinde Kâzım Karabekir sınıfa girmiş ve öğrencilere Tayyare Marşını öğretmiş ve Sabahattin'in belleğinde 3'üncü beyit şu şekilde kalmıştır: 'Haydin arkadaşlar, şirket kuralım / İktisadî hücumlara karşı koyalım.' Pazartesi akşam sohbetlerine katılan bizler bu beyiti duya duya ezberlemiştik. ("İbret" adlı yayınında melodiler de bulunmaktadır.)

Bu araştırmada kullanılan plak ve bantlar Niyazi Sayın (2, 7, 11), Hügo Strötbaum (3, 6, 9a), Melih Özaltıner (1b, 9b), Gökhan Akçura (5, 10) ve Cemal Ünlü'den (1a, 4, 8, 9c, 12, 13, 14, 15) temin edilmiştir. Bu vesileyle plak ve bantlarını esirgemeyen yukarıdaki dostlarımıza ve bu araştırmayla ilgili yayınları bize bildiren ve okuyabilmemizi sağlayan Turgut Kut, Mete Tunçay, Nedret İçli ve Erik Jan Zürcher'e teşekkürü bir borç biliyoruz. Bu arada *Boom Müzik* dergisinin Şubat 1991 sayısında Gökhan Akçura'nın Hügo Strötbaum'la bir söyleşisinin yayınlandığını belirtelim. Ayrıca Karamanlılar hakkında literatüre şunu da eklemek yerinde olacaktır: Turgut Kut, *Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos Misailidis* (1871/72) als Quelle zur Karamanischen Sprach-und Kulturgeschichte. Türkische Sprachen und Kulturen. IDeutsche Turkologenkonferenz 1987' Verifentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 1991, s.1-36, Wiesbaden.

Madalya'nın Öbür Yüzü

ZEKİ ARIKAN - ERGÜN AYBARS - SALİH ÖZBARAN - ERKAN SERÇE

Güneş Pazar Dergisi'nin 2 Aralık 1990 tarihli sayısında Mete Tunçay'la yapılan bir söyleşi, "İsmet Paşa'ya Osmanlı Madalyası" başlığını taşıyordu. Tunçay, bu söyleşide, İsmet Paşa'ya Sakarya Harbi dolayısıyla verilen altın imtiyaz madalyasını tartışma konusu yapıyordu. İleri sürülen iddialara göre: Bu madalya İsmet Paşa'ya İstanbul Hükümeti tarafından ya da Vahdettin tarafından verilmiş olmalıdır. Aynı madalyanın, Sakarya Savaşı nedeniyle Atatürk'e de verilmiş olması gerekir: *"Mutlaka verilmiştir. Bunu saklamışlar. Yok etmişler. Belki de Atatürk'ün kendisi yaptı". Tarih ve Toplum*'un Aralık (1990) sayısında "İnönü'nün Sakarya Madalyası" başlıklı yazısında ise Tunçay: *"Sakarya Madalyası, İsmet Paşa'ya İstanbul Hükümeti tarafından verilmiş olmalı. O zaman niçin bir eşi de, hakkında koca bir kitap yazılan* 'Atatürk'ün Madalya ve Nişanları' *arasında yoktur?"* iddiasını yineliyordu. Madalyanın T.B.M.M. tarafından verilmiş olabileceği olasılığına karşı da şunları yazıyordu: *"Ankara'nın kendi askerlerini ödüllendirmek için, 'İç savaş' halinde olduğu Osmanlı Devlet Arması'nı taşıyan bir madalya kullanması da çarpıcı değil midir?". Tarih ve Toplum*'un Ocak (1991) sayısında, *Okur Mektupları* köşesinde Hicret Hürkal imzalı bir yazı ise sorunu ve iddiaları bilimsel olarak yanıtlamaktan uzak kalmıştır. Bu bakımdan söz konusu iddia çevresinde yanlış bir kanının yerleşmesini önlemek için aşağıdaki açıklamanın yapılmasını gerekli görüyoruz.

Önce şunu belirtelim ki söz konusu olan imtiyaz madalyası 11 Eylül 1299 (1883) tarihinde II. Abdülhamid tarafından "İhdas" edilmiş, bir yüzünde arma bulunuyor, arka yüzünde de *"Devlet-i Osmaniye uğrunda fevkalâde ibraz-ı sadakat ve şecaat edenlere mahsus madalyadır"* yazısı okunuyor ve altında da 1300 tarihi yer almış bulunuyordu. Hemen şu noktayı belirtelim ki, bu imtiyaz madalyası Mustafa Kemal Paşa'ya 23 Eylül 1917 tarihinde, Anafartalar Muharebesi nedeniyle verilmiş ve *Güneş Pazar* Dergisi'nde ileri sürüldüğü gibi yok edilmemiştir.[1] Nitekim Tunçay'ın daha sonra bu yanlışlığı düzeltmeye çalıştığı görülmektedir.[2]

Söz konusu olan imtiyaz madalyasının, İsmet Paşa'ya T.B.M.M. tarafından verildiğini doğru olarak, fakat kaynak göstermeden, Şevket Süreyya Aydemir yazmaktadır.[3] Şevket Süreyya'yı kaynak gösteren ve Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından yazılıp, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları arasında çıkan bir kitapta da[4] bu görüş yinelenmiş, kitabın sonunda ise bir madalyanın resmine yer verilmiştir. Ancak, burada yer alan madalya, üzerinde tartışılan madalya değildir. Yine Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan Türk İstiklal Savaşı'na katılan komutanların özgeçmişlerine ilişkin bir kitapta[5] komutanların ve bu arada İsmet Paşa'nın aldığı madalyalar gelişigüzel sıralanmış, doyurucu ve sistemli bir bilgi verilmemiştir.

T.B.M.M. açıldığı zaman, savaşta yararlılık gösterenlere vereceği bir madalyası henüz yoktu. Bu boşluk, 29 Kasım 1920 tarihinde kabul edilen ve 4 Nisan 1921 tarihinde yayınlanan *İstiklal Madalyası Kanunu* ile doldurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu Kanunda yer alan İstiklal Madalyası'nın yapılması, 1 Kasım 1922 tarihine kadar gerçekleşemediğinden eski madalya ve nişanların da geçerli olabileceğine karar verilmiştir. Nitekim 24 Nisan 1921 tarihli bir kararnameye göre: *"Harb-i Umumide hüsn-ü hizmet ve fedakârlığı sebk edenlere verilmekte olan kırmızı ve beyaz kurdeleli harb madalyasıyla gümüş ve altın kılıçlı liyakat imtiyaz madalyalarının muharebat-ı âhirede hüsn-ü hizmet ve fedakârlığı görülenlere de itası"* Ankara Hükümeti'nce uygun görülmüştür.[6] Bu kararname, açıkça görüldüğü gibi daha önceki harb ve imtiyaz madalyalarının geçerli olduğunu ve bu tarihten sonra da geçerli olabileceğini göstermektedir. İnönü'ye ve diğer bazı askerlere verilen imtiyaz madalyalarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Sakarya zaferinden hemen sonra, 12 Eylül 1921 tarihinde T.B.M.M. Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkürnamesiyle usul-i taltif hakkında kanun layihası"* Meclis Baş-

kanlığı'na sunulmuştur. Bu layihada *"Muharebatta fevkalade hizmet ifa edenlere bir taltif-i mahsus olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkürnamesi"* verilmesi öneriliyor, bunun *"sahibi için cidden mucib-i iftihar bir nişane-i takdir olacağı gibi fevkalade liyakat ve hizmeti mesbuk olanların mesleklerinde terakki ve tefeyyüzlerine de hizmet ve suhulet temin"* edeceği ifade ediliyordu.[7] Bu layiha 13 Eylül 1921 tarihinde tartışılmaya başlanmış ve bu konudaki görüşmeler aynı gün sonuçlanarak bir yasa haline gelmiştir.[8] Bu kanunda her ne kadar madalya sözcüğü geçmiyorsa da konuyla ilgili tartışmalar incelendiğinde takdirnamenin madalyayı da kapsadığı sonucuna varılabilir.

Söz konusu kanuna dayanılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı'na yazdığı bir tezkerede *"Garp Cephesi'nde muharebatta fedakârlık göstermiş olan 129 zatın Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltif edilmesi"*ni istemiştir. Ayrıca aynı gün İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Vekili ve Müdafaai Milliye Vekili Refet imzasıyla: *"Sakarya Muharebesi'nde ibraz-ı fedakâri eyleyen Garp Cephesi kıtaatına mensup erkân, ümera ve zabitandan 234 zatın İstiklâl Madalyası'yla taltifleri"* hakkında Meclis Başkanlığı'na bir tezkere daha sunulmuştur.

Aralarında Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın da bulunduğu 129 kişinin ellerinde bulunan madalyalarının bir üst (mafevk) madalya ile ödüllendirildiği sonucuna varılabilir. Nitekim İsmet Paşa'nın daha önce gümüş imtiyaz madalyasına sahip olduğu, bu nedenle Sakarya'da bunun üstü olan altın imtiyaz madalyasıyla "taltif" edildiği anlaşılmaktadır. Madalyaların birer beratla verilmesi gerektiği halde Sakarya'dan sonra verilen madalyalarda bu geleneğe uyulmadığı sezilmektedir. İnönü'ye verilen imtiyaz madalyasının beratının bulunmayışını da buna bağlamak gerekir. Bu konuda vereceğimiz bir örnek, olayın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Sakarya Savaşı'na katılan ve "taltif" edilmesi önerilen ilk 129 kişi arasında yer alan Ahmet Cemil(Çolakoğlu)'e (1894-1976) ait gümüş imtiyaz madalyası ve bununla ilgili belgeler durumu oldukça aydınlığa kavuşturmaktadır. Ahmet Cemil Çolakoğlu, Doğu Cephesi Topçu Komutanlığı'nda bulunmuş olan Tümgeneral Mehmet Emin Çolakoğlu'nun kardeşidir.[9] Bu konuda bize gerekli yardımları Ahmet Cemil Çolakoğlu'nun oğlu Avukat Necdet Çolakoğlu sağlamıştır. Kendisine burada teşekkür ederiz.

Bu gün Necdet Çolakoğlu'nun Karşıyaka'daki evinin duvarında İstiklâl Madalyası ve Gümüş Liyakat Madalyası ile beraber bir çerçeve içinde bulunan bu imtiyaz madalyasına ilişkin belgeleri ekte sunuyoruz. Bu belgelerden anlaşıldığına göre, Sakarya Savaşı sonrasında madalya verilmiş olmakla birlikte berat verilmemiş-

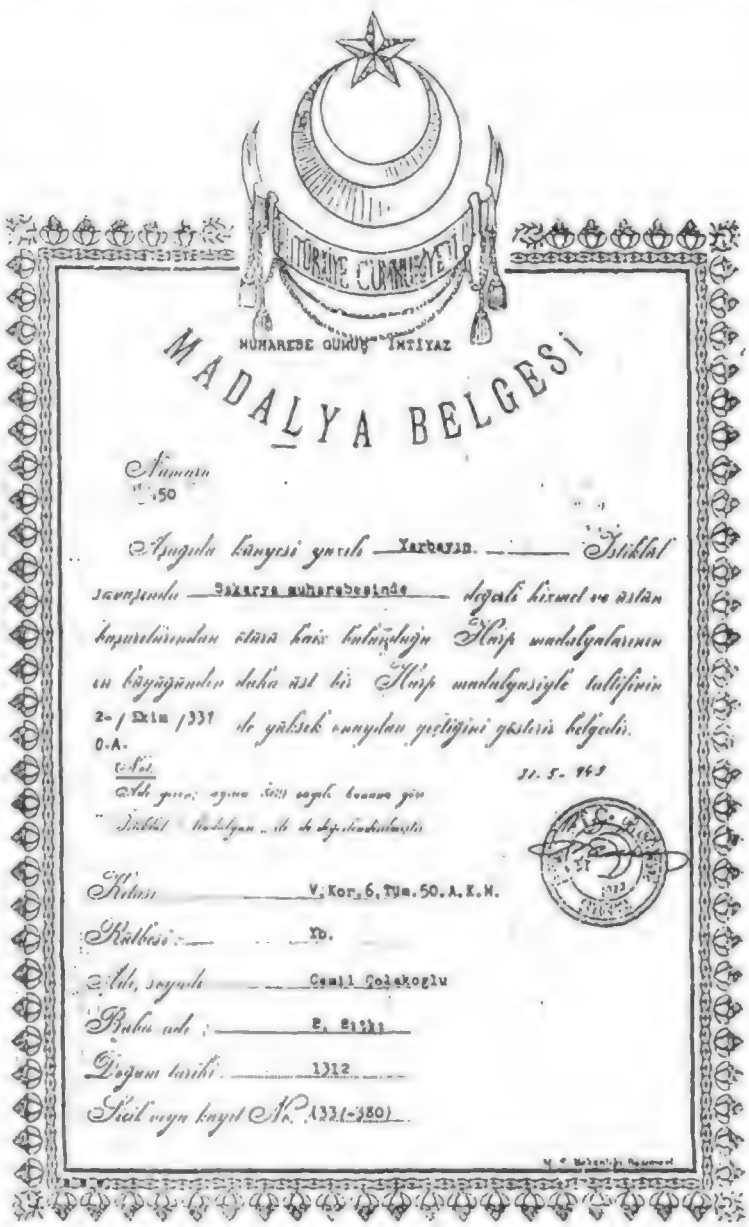

Cemil Çolakoğlu'na verilen gümüş imtiyaz madalyasının belgesi.

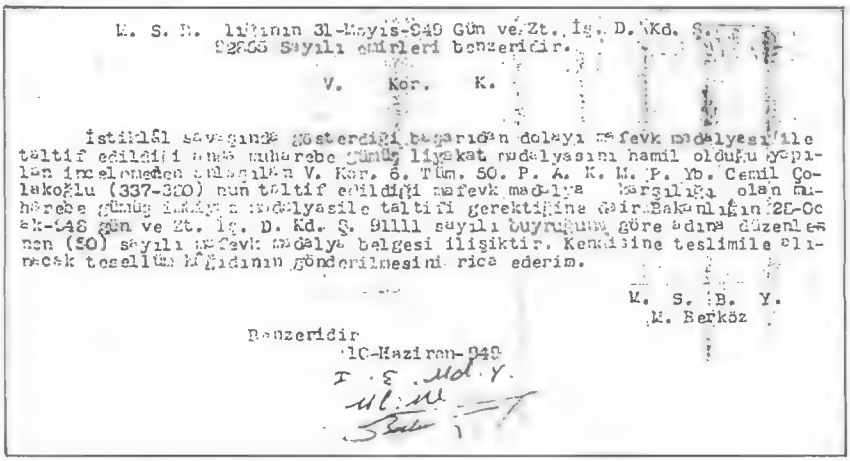

K. S. D. lığının 31-Mayis-949 Gün ve Zt. İş. D. Kd. Ş. 92855 Sayılı emirleri benzeridir.

V. Kor. K.

İstiklâl savaşında gösterdiği başarıdan dolayı mefevk madalyesi ile taltif edildiği anılan muharebe gümüş liyakat madalyasını hamil olduğu yapılan incelemeden anlaşılan V. Kor. ö. Tüm. 50. P. A. K. M. P. Yb. Cemil Çolakoğlu (337-380) nun taltif edildiği mefevk madalya karşılığı olan muharebe gümüş imtiyaz madalyasile taltifi gerektiğine dair Bakanlığın 25-Ocak-948 gün ve Zt. İş. D. Kd. Ş. 91111 sayılı buyruğuna göre adına düzenlenen (50) sayılı mefevk madalya belgesi ilişiktir. Kendisine teslimile alınacak tesellüm kâğıdının gönderilmesini rica ederim.

K. S. B. Y.
K. Berköz

Benzeridir
10-Haziran-949

Çolakoğlu'nun madalyasına ilişkin emir sureti.

tir. 31.5.949 tarihli *Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalya Belgesi*'nden anlaşıldığına göre, ilgilinin taltifi 2 Ekim 1337 (1921) tarihinde yüksek onaydan geçmiş ve madalya almaya hak kazanmıştır.

Öte yandan Tunçay'ın iddia ettiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Madalyası'ndan sonra bütün Osmanlı madalyalarını geçersiz kılmamıştır. 26 Kasım 1934 tarihinde kabul edilen *"Efendi, Bey, Paşa gibi lâkap ve ünvanların kaldırıldığına dair Kanun"*da *"sivil ve rütbe ve resmî nişanlar ve madalyalar kaldırılmış"* ancak *"Harb madalyaları bundan müstesna"* kılınmıştır.

Sonuç olarak kesinlikle şunu söyleyebiliriz ki, Sakarya'da çarpışanlara ve bu arada İsmet Paşa'ya verilen madalya, Vahdettin ve onun hükümeti tarafından değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilmiştir. Madalyanın üzerinde Osmanlı armasının bulunması ve "Devlet-i Osmaniyye" sözcüklerinin geçmesi de o denli önemli değildir. Çünkü bilindiği gibi Cumhuriyet'in ilânına kadar Anadolu'da Osmanlının parası, pulu ve kıymetli evrakı vb. geçerli idi. Bütün bunları 1920'li yılların koşullarında "ceffelkalem" değiştirmeye de olanak yoktu.

İşte *"...İnkılâpçı hocalar suspus olmazlar da işin aslını faslını Tarih ve Toplum*'un bir sonraki sayısından öğreniriz. Bakalım, Merhum İsmet Paşa o madalyayı nasıl almış" şeklinde *Güneş Pazar*'da Mete Tunçay'ın yönelttiği sorunun yanıtı. Bu yanıt, Tunçay'ın dilediği bir sonraki sayıya yetişemedi. Özür dileriz. Doğruları bulmak, ne de olsa, biraz zaman alıyor.

[1] Nusret Baycan, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, s.83-84.
[2] *Tarih ve Toplum*, 85 (Ocak 1991), s.2.
[3] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt 3, s.578.
[4] *İsmet Paşa*, Ankara 1987, s.13.
[5] Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1989, 2. baskı, s.216-219.
[6] *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul 1929, II, s.30.
[7] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, I. Devre, Cilt 12.
[8] *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul 1929, II, s.142.
[9] *Türk İstiklâl Harbine Katılan...*, s.108-109; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, s.1174.

Teşekkür ve Açıklama

Bu açıklamaya çok teşekkür ederim. Yalnız, İzmirli tarihçilerimizin, Güneş Pazar Dergisi*'nde yayımlanan, mizahî bir edayla kaleme alınmış söyleşide bana yakıştırılan sözlerden beni sorumlu tutmalarını haksız buldum. * Benim bu konudaki sorumluluğum,* Tarih ve Toplum*'un son Aralık ve Ocak sayılarında çıkan notlar ve bir okuyucu mektubuna verdiğim kısa yanıtla sınırlıdır. Kaldı ki, gazete ekinde bana atfen yazılan, Atatürk'e altın imtiyaz madalyası verilip verilmediği sorusu, Sakarya savaşına ilişkin olarak ortaya atılmıştır. Yoksa Atatürk'ün 1917 tarihli altın imtiyaz madalyasını ve Atatürk'ün ona ne denli önem verdiğini elbette önceden de biliyordum — yani bu noktada "düzeltmeye çalıştığım bir yanlışlık" söz konusu değildir.*

Yalnız, başka bir ayrıntıda, yapılan eleştiriyi kabul ediyorum. İlk yazımda "(bütün Osmanlı madalyalarını geçersiz kılan) İstiklâl madalyası" demiştim. Bu, yanlış bir ifade! Osmanlıdan kalma unvan ve nişanları vb. kaldıran 1934 tarihli kanun, gerçekten "harp madalyaları"nı istisna etmiştir. Fakat ben, yaşım müsait olduğu halde, Osmanlı'dan Cumhuriyet ordusuna geçmiş hiçbir subayın 1950'lere kadar, İstiklâl Madalyasından başka bir madalya taşıdığını görmedim. Osmanlı harp madalyalarının bir hatıra olarak saklanmasını, ama takılmamasını âmir yasal bir düzenleme olduğunu sanıyorum.

Değerli tarihçilerin ortaya koydukları örnek, benim daha zayıf olasılık saydığım, bu madalyanın İsmet Paşaya Ankara Hükûmetince verilmiş olması şıkkını hiç şüphesiz kuvvetlendiriyor. Ancak, benim doğruysa "çarpıcı" olduğunu yazdığım bu olasılık, "o denli önemli değildir. Çünkü...Cumhuriyet'in ilânına kadar [aslında daha sonra da]...Anadolu'da Osmanlının parası, pulu... geçerli idi" savına katılamıyorum. Kendi yaptıkları katkıdan, TC Hükûmetinin ta 1949 yılında -28 yıl önceki bir karar uyarınca olsa bile- Abdülhamid tuğralı Osmanlı "Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası" verdiğini öğreniyoruz ki, ben bunu

İstanbul'la Ankara, Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki süreklilik ve kesintisizliği göstermesi bakımından daha da "çarpıcı" ve ilginç buldum.

Padişah II.Abdülhamid'in bu madalyayı ihdas eden iradesinin tam metin çevrimyazısını buraya eklemekle, konuya biraz daha aydınlık getirmek umudundayım.

Mete Tunçay

* Nitekim, Güneş Pazar Dergisi'nin o haftaki Işık Alamur imzalı editör sunuşunda, "Tunçay'ın teorisine göre, Ankara hükûmeti kendi askerlerini ödüllendirmek için, 'iç savaş' halinde olduğu Osmanlı devlet armasını taşıyan bir madalya kullanmıştı" denilmektedir. Oysa bu şık, benim "teori"min öngördüğü zayıf olasılıktı. Tekzip ya da tavzih mi gönderseydim?

SADAKAT VE ŞECAAT MADALYASININ NİZAMNAMESİ

Birinci madde Teb'a-i sadıka-i Osmaniyeden ibraz-ı sadakat ve şecaat ve istikamet edenlerin ef'al ve harekât-ı memduhelerini takdiren ve emsalini teşviken bu kere taraf-ı eşref-i cenab-ı şehinşahîden bir madalya ihdas buyurulmuştur.

İkinci madde İşbu madalya iki kısım olup birinci kısmı beş liralık altın-ı Mecidî sıklet ve kıt'asında ve ikinci kısmı dahi kezalik simm-i Mecidî sıklet ve kıt'asında olup gümüşten mamûl olacaktır.

Üçüncü madde Bu madalyanın bir tarafında saltanat-ı seniye arması ve diğer cihetinde "Devlet-i aliye-i Osmaniye uğrunda fevkalâde sadakat ve şecaat ibraz edenlere mahsus madalyadır" ibaresi mahkuk olup bu ibarenin altında bir hilâl mevcut olarak hamil olacak zatın bade'l-ita ismi yazılmak üzere zikr olunan hilâlin ortası boş bulunacaktır.

Dördüncü madde İşbu madalya metbu'-u mufahham ve muazzamlarına karşı dinen ve kanunen mükellef oldukları vezaif-i mukaddese-i ubudiyet ve sadakati bihakkın ifada tecviz-i kusur etmeyenlere ve mülk ve millete nafi' ve terakki-i umran-ı memalik-i şahaneye hâdim olacak yeniden bir şey ihtira' edenlere ve taraf-ı devletten memuren bir mahalle izam olunup da umur-u memurelerinde esbab-ı iktidar ve ehliyet ve ibraz-ı sadakat velhasıl taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyeye calib-i tahsin ve aferin olacak her türlü hidemat-ı makbulede bezl-i ikdamat ve mesâiye gayret edenlere ita olunur.

Beşinci madde Şecaat ve sadakat madalyası ba-berat-ı âli ihsan buyurulup işbu berat-i âlide madalyaya nail olan zatın isim ve şöhret ve memuriyeti ve madalyanın sebeb-i ihrazı derc olunacaktır.

Altıncı madde İşbu madalya için tanzim olunacak olan berat-ı âli(nin) koçan şeklinde iki taraflı olarak tab' ettirilip madalyaya nail olacak zat yedinde kalacak tarafında merkum olacak ibarat hıfz olunacak koçanına dahi bibarteha [aynihâ ?] derc olunacaktır.

Yedinci madde Zikr olunan madalya münhasıran taraf-ı eşref-i cenab-ı şehinşahîden ihsan buyurulur.

Sekizinci madde Memurîn-i mülkiye işbu madalyayı sair nişan-ı âliler misullû elbise-i resmiyeleri üzerine eyyam-ı resmiye ve selâmlık resm-i âlilerinde ve askeriye daima talik edeceklerdir.

Dokuzuncu madde Bu madalya neferat-ı askeriyeye ale'l-infirat verilebileceği gibi işbu madalyanın ihrazına istihkak kesb ettirecek bir hizmet-i memduhe-i sadıkâne ibrazına muvaffak olacak olan bir tabur neferatının hey'eti mecmuasına dahi ihsan ve tevzi olunabilir.

Onuncu madde Nişan-ı âli-i imtiyaza nail olanlar sadakat ve şecaat madalyasının birinci ve ikinci derecelerini ihraza kesb-i istihkak ederek ikisini dahi hamil bulunacakları gibi altından mamûl kısmına nail olanlar gümüşünü dahi hamil olacaklardır şu kadar ki gümüşünü haiz olanların altını ihraz eylemeleri ayrıca kesb-i istihkak etmelerine mütevakkıf olup işbu madalyanın rabt ve talikine mahsus olan kurdele(nin) nişan-ı imtiyazın kurdelesi renginde olacaktır.

Onbirinci madde Nişan-ı imtiyaz madalyasının kâffe-i masarif-i maliye vesairesi hazine-i hassa-i şahaneden tesviye ve ifa kılınacaktır.

İrade-i seniye tarihi 21 Zi'lkade sene 300 - 11 Eylül sene [12] 99

Mehaz yahut Şerhli Kavanin ve Nizamat ve Muharrerat ve Mukarrerat Mecmuası
Birinci Kitap: Umur-u Mülkiyeye Dairdir
Birinci Kısım: Dahiliye ve teferruatına mütedairdir
Mürettipleri: İstanbul Bab Mahkemesi ketebesinden H(alil) Lütfi ve Kale-i Sultaniyeli Türkzade H(afız) M(ehmet) Ziyaeddin
Sahip ve nâşiri: Kitapçı Kasbar (Dersaadet, 1311), s.15-16.
(Bu kaynağa erişmemi sağlayan Prof.Dr. Zafer Toprak'a teşekkür borçluyum.)

Nizamnamenin 10'uncu maddesinde anılan İmtiyaz *nişanı* ise, yine II.Abdülhamid tarafından madalya'dan dört yıl önce ihdas edilmiş olup, tek rütbeli, altından ve murassa bir nişandır. Daha doğrusu, biri "gerdan"a, biri "sine"ye ve biri "kordon"a takılan, ortası çember, sekizer şualı üç ayrı yıldızdır. Göğse takılan "şemse" 140, ötekilerse 11'er taş ile süslüdür. Kurdelesi yeşil ve kırmızıdır. Nişanda yazılı *hamiyet - gayret - şecaat - sadakat* ibarelerinden en az üçünü üstün hizmetleriyle kanıtlayan ilmiye, mülkiye, askeriye üyelerine Padişahca verilir.

Nizamnamesi, aynı derlemenin 12-13'üncü sayfalarındadır. Ayrıca, İbrahim Artuk'un VI.Türk Tarih Kongresine sunduğu "Orta ve Yeni çağa ait sikke ve nişanlar" tebliğinde de anlatılmıştır: kongre kitabında (Ankara, 1967), s.251. Nişanın her üç alâmetinin fotoğrafları da, resimler bölümünde s.68'dedir.

Osmanlı sisteminde, bir nişan ya da madalyanın bir kimseye bir tek kere verilmesi; yeniden ödüllendirilmek gerekenlere ise, daha üst düzeyde bir alâmet takılması, "teamül" olmalı. Ancak böyle bir kural, niçin Mustafa Kemal Paşaya da, Gazi-Mareşal unvan ve rütbesini ibraz ettiği Sakarya savaşı dolayısıyla bir altın imtiyaz madalyası verilmediğini açıklayabilir. Elbette, şimdi sözü edilen murassa imtiyaz nişanı verilebilirdi. Ama o zamanki koşullarda bunca pahalı bir emanetin İstanbul'dan Ankara'ya güvenli bir biçimde gönderilmesi daha zor olur diye düşünülmüştür, herhalde.

Yunanistan'da Azınlık Olarak Nasıl Yaşardık

REŞAT D. TESAL

Geçende Yunanistan'a yaptığım, intibaları Tarih ve Toplum'da yayınlanan kısa seyahat, bana, Mübadele'ye kadar bu ülkenin Makedonya ve Tesalya bölgelerinde geçen çocukluk yıllarımı hatırlattı. Bu anılar içinde, yürek sızlatanları olduğu kadar, hasret uyandıran mutluları da vardır. Bu her iki türden yaşam örneklerini okuyucuya sunmayı, gurbetin, hele yabancı ülkede geçince, ne anlam taşıdığını belirtmek açısından yararlı buldum.

Ben, Sultan Reşad'ın Selânik'i ziyareti sırasında, bu kentte doğmuşum. Bu nedenle adımı Reşat koymuşlar. Pek çok Türk ailesi gibi biz de, o tarihte şehrin (Kulekahveleri) denen semtinde otururduk. Aslında sonradan da bu mahalleden ayrılamadık. Aile yazışmalarından anladığıma göre, babamla annem evlendirilirken kendilerine, Selânik'in sahil şeridindeki şık Yalılar semtinde müstakil ev açılması söz konusu olmuş. Amma, dine fazla bağlı olan yaşlılar, camii bol Müslüman semtlerinden ayrılamamışlar, şehrin yokuşlu, eğri büğrü sokaklı Kulekahveleri mahallesinin, yine de görkemli olan konaklarında kalmayı tercih etmişler.

Mal varlığımızın büyük kısmı, Tesalya'nın Golos (Yunancası Volos) sahil şehrinde bulunduğu için, sık sık oraya da gidilip kalınırdı. Ben, ilk çocukluğumda, hemen de daima vapurla yapılan bu seyahatların bâzılarını ve Volos'ta yaşadığımız semtleri de az buçuk anımsarım. Sonradan daha uzun süre kalacağımız bu kente ilişkin anılarımı ileride anlatacağım.

Selânik'teki yaşamımıza ilişkin en eski hatıram, "Kemal'in Yokuşları" dediğimiz, bayır yukarı, sonu Hisarlara (Rumeli şivesile İsarlar) ulaşan yol üzerindeki doğduğum evin bir odasının penceresinden, karlı yoldan geçenleri seyredişime ilişkindir. Sonraki anılar buradan, mahalle bakkalına izafetle, Ligor Bakkalı semti diye anılan yerde, yine bir yokuş başındaki 3 katlı eve sıçrar. Burada, Balkan Savaşları neticesi, Selânik'e aynı zamanda giren Bulgarlar ile Yunanlılar arasındaki sokak çatışmalarında evimize isabet eden bir merminin yarattığı heyecanı ve sokağa çıkarken Bulgar askerleri tarafından, silâh bahanesiyle üzeri aranan babamın cep saatının aşırılmasını hatırlarım. Aynı evde, alt katta duran bisikleti, aile büyüklerinden bizde misafir Ata dayının sadakor elbisesile merdivenden inişini, babamın dadısının kocası (sütbaba) Süleyman Ağa'nın oğlu ve babamın süt kardeşi Abdürrezzak amcanın beni kucağında havalara sıçrattığını hatırlıyorum. Bu süt amca, Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katılmıştı ve bu yüzden biz onu bir millî kahraman olarak görüyorduk. Sonradan Türkiye'ye göç ederek Manisa'da yerleşen amcayı bir daha görmek nasip olmadı.

Selânik'te ilk sürekli anılarımı yaşadığım ev, semte adını veren kahvehanelerin yakınındaki büyük konaktı. Birbirlerine orta kapılarla bağlı iki bölümden oluşan bu üç katlı, her katında boydan

Reşat Tesal (soldan ikinci) Selanik'te Cemaat-ı İslamiye Ali Paşa Mektebi'nde.

boya uzanan ve renkli camlar ile süslü geniş pencerelerle aydınlanan sofalara açılan geniş, ferah odalardan oluşan evde en az dört beş yıl oturduk. Eski sahibinin adına izafetle Kaymakam Hıfzı Beyin Konakları diye anılan ve arka yokuşa açılan ayrı girişli selâmlık daireleri de bulunan çift bölümlü evin diğer bölümünde Ali Vahit Beyler otururdu. Rahmetli profesör Vahit Turhan'ın babası olan bu zat, babamın çok yakın arkadaşıydı. Eşi Enika Hanım da benim annem ve babaannem ile yakın dosttu. Sonradan bize daha büyük yakınlık gösterecek olan bu müstesna Türk kadını, Selânik'in en asil ailelerinden Müftü Bey Ailesine mensuptu. Bu Hanımefendiyi daima rahmetle anarım.

Selâmlık bölümünde sütbaba otururdu. Ağabeyimle ben buradan hiç ayrılmaz, sütbaba ile haşır neşir yaşardık. Bölümden inilen arka bahçe de bizim oyun yerimizdi. Benim bir zevkim de, orta veya üst kattaki boydan boya sofalarda, türlü oyunlar yaparak, şarkı söyleyerek koşuşmaktı. Ara kapılarla devamlı irtibat halinde olduğumuz Vahit ile de sıkı sıkıya arkadaştık. Ailesi ona, arkadaşlık etsin diye, akran bir çocuk da tutmuştu. Ve biz üçümüz, sacayağı gibi, günün her saatında, beraber oyunlar düzenlerdik. Ancak, uzun yıllar benim çocukluk hayatımın nâzımı, benden 4 yaş büyük olan erkek kardeşim Necip olmuştur. O, daha küçükten, cevval zekâlı, yaratıcı, hareketli bir insandı. Buluşları, yaramazlıkları ile hepimizi peşinden sürüklerdi. Ben, erken kaybı nedenile , yakınlığını fazla tadamadığım annemin yerini alan babaanemle de pek haşırneşir olurdum. Babamın babasına, büyükbabaya gelince, benim hatırladığım zamanlarda kulakları iyice duymaz olmuş bu sert mizaçlı, amma bizlere karşı kadife gibi yumuşak insanla da çok içli dışlıydım. Bir şeyden ürktüm mü, hemen onun boynuna sarılır, para ihtiyacım olunca da kucağına tırmanarak parmaklarımla işaret yapıp (para, para) diye yalvarır, ondan çil paracıklar sağlardım. Büyükbaba bize (bre külhani) diye iltifat eder, kızınca da başını sallayarak (seni pelit seni!) derdi.

Konakta babamla annemin güzel döşeli odaları üst kattaydı. Benim, Viyana işi, yağlıboya resimlerle süslü küçük karyolam da onlarınkine bitişikti. Annemin bu odada, tuvaletin aynası önünde beni giydirdiğini, gezmeğe hazırladığını hatırlarım. Sofanın karşı tarafındaki oda da, yine Viyana mâmulü çok şık ve zengin eşya ile döşeli bir misafir ve oturma odasıydı. Orta katta ise, büyükbaba ve babaannenin odaları ile yemek odası ve misafir salonu bulunuyordu. Üst katta bir koridor, tuvalet ve yıkanma bölümlerine, oradan da selâmlığın üst katına ulaştırıyor, orta katta ise benzer bir ara geçişle mutfak ve kiler bölümüne gidiliyordu. Yatak odalarının yanında, şimdiki yapılarda olduğu gibi, ara kapı ile geçilen hamam ve yüklük ve giyim bölümleri vardı.

Hıfzı Beyin konağında oturduğumuz sıralarda, babam, Drama Türk azınlığı mebusuydu. Bu vesile ile sık sık, Drama ve havalisine, Atina'ya ve mülkümüzün yönetim ve gözetimi için, Volos'a

Tesallerin Volos'taki emlâklerinden biri.

giderdi. Merhum, kendisini hatırladığım ilk günlerde olsun, sonradan olsun, hatta en sıkıntılı zamanlarında bile, daima itinalı giyinir, evde de, dışarda da efendice yaşardı. Zaman zaman ağabeyimle beni, güzel pastahanelerin ve sinemaların bulunduğu Molozboyu'na veya Beyazkule'ye, hatta Yalılar'a götürürdü. Şehrin bir diğer güzel mesire yeri Beş Çınar'a da gittiğimiz olurdu. Annemle kapalı lândo ile çıktığımızı ve sık sık dedemin yakındaki evine gittiğimizi de hiç unutmam. Büyük babamsa, beni elimden tutarak yakındaki Hafız'ın kahvesine götürürdü. Yazın bahçede, çınarların altında, kışın da kahvenin kapalı bölümünde otururduk. Büyükbaba kahvesini höpürdetirken ben de bir lokum yer ve kahvenin duvarlarında asılı tuhaf resimleri hayretle seyrederdim.

İki komşu konakta da yaşam canlıydı. Hele I. Cihan Savaşı'nın başlamasının ardından alınan haberlerin yarattığı heyecan üst dereceye çıkıyordu. Çanakkale'deki başarılı savunmamızı büyükler gazetelerden büyük zevkle okurlar, biz çocuklar da, aklımızın erdiği kadar, sevince katılırdık. Sonra savaş Selânik'e de sıçradı. Venizelos'un Kral hükûmetine indirdiği darbe ile şehir İngiliz ve Fransız kuvvetlerine açıldı. Ardından da Alman hava kuvvetleri burayı bombalamaya başladılar. Hiç unutmam, bir sabah evi sarsan gümbürtülerle uyandım. Herkes kalkmıştı. Yatakta yalnızdım. Can havliyle fırlayarak sedirde oturmuş tespih çekmekte olan büyükbabamın boynuna sarıldım. Yataktan tam zamanında kalkmıştım. Yeni bir patlama ile camlar parçalanıp yatağın üstüne döküldü. Sofadan babaannemin hizmetçilere tâlimat veren sesi duyuluyordu. Ben de odadan çıktım. Herkes, duvarları süsleyen konsol ve masa aynalarını korumaya çalışıyordu. Ağabeyim beni alarak, hava bombardımanını seyrettirmek için sütbabanın balkonuna çıkardı. Gökyüzü görülecek şeydi. Almanların koca Zeplin balonu, etrafında da yardımcı uçaklar, saldırılar yapıyordu. Düşman hava toplarının mermileri de etraflarında patlıyordu. Biz tabii, müttefikimiz Almanların başarısına dua ediyorduk. Amma ne yazık ki, bir süre sonra Zeplin düşürülecek, hücum püskürtülecekti. Büyüklerin konuşmalarından anladığım kadarı ile Alman kuvvetleri, Rupel geçidini yarmaya çalışıyormuş. İşgalciler de şehirde savunma hazırlığı yapıyorlarmış. Bu durumda Selânik'te kalmak tehlikeli bir hal alıyordu. Zaten babam da, mebusluk görevi icabı Atina'da kalmış, Kral idaresi Selânik'teki geçici yönetimi tanımadığı için, buraya dönemez olmuştu. Bu nedenlerle ailenin Volos'a göç etmesine karar verildi.

Selânik'teki evden ve komşulardan nasıl ayrıldığımızı hatırlayamıyorum. Yalnız, yola çıkışımızdan bir süre sonra, vapurun İngiliz kontrol ekiplerince nasıl durdurulup arandığını hiç unutamadım.

Volos'ta bir ev bulup yerleşinceye kadar, burada saatçılıkla geçinen Ata dayıda misafir kaldık. Bu misafirlik aylarca sürdü ve bende epi anılar bıraktı.

Ata dayıların evi, Volos'taki tek tük Türk ailelerinin barındığı Eskiler-Palea semtindeydi. Şehirdeki biricik cami bu mahallede idi ve bizleri buraya toplayan çekicilik de esasen buydu. Şehrin diğer büyük ve gelişmiş semti Yeniler'de ise, bir iki tütün tüccarı Türk oturuyordu ve bunlar bizlerle zaten fazla temas da etmezlerdi.

Dayı'nın evi bir tuhaftı ve merak uyandıracak epi şeyi bir araya getiriyordu. Bir kerre, dayının bir oda dolusu kuşu vardı. Sonra, bahçede köpeği ve bakımlı meyva ağaçları ve çiçekleri bulunuyordu. Dayının eşi Besime yenge de, kalın sesi, altın çerçeveli gözlükleri ve çarşaf yerine giydiği şık yeldirmesi ile dikkati çeken bir hanımdı. Yenge çok güzel yemek ve özel lezzette reçel yapardı. Sofralarında arasıra Yunanistan'ın meşhur Reçina şarabı içilirdi. Ancak, dini bütün büyükbaba ve babaanneden bunu gizlemekte güçlük çekilirdi. Reçinadan biz de tadardık.

Ata dayılardaki misafirlik sırasında ben, ayakkabı vurması sonucu ayağımdan ameliyat olmuştum. Emektar Rum hizmetçi Harikliya, iyileşinceye kadar beni kucağında taşımıştı.

Dayımızın saatçı ustasının dul eşi olan Harikliya, çarşıya pazara

giderken de beni beraber alırdı. Alışveriş dönüşü, pazar yerindeki bakkal Filpa'ya uğrar, ayak üstü susuz iki kadeh rakı içerek beş on lâf ederdi. Filpa bana da bir şeker ikram ederdi. Babaanemle Harikliya, biri Rumca öteki Türkçe bilmemelerine rağmen, çok iyi anlaşırlardı. Ancak, yıllarca çektiği ülser sonucu asabi mizaçlı hale girmiş bulunan babaanne, zaman zaman Harikliya'ya kızar, elindeki oklavayı kaldırarak (seni hınzır gâvur seni) diye azarlardı. Ve, dev cüsseli Rum kadın, ufak tefek İffet Hanımın tehdidi karşısında, ayaklanacak yerde siner, yarı Rumca, yarı Türkçe (yapma Hanumcuğum yapma) diye yalvarırdı!

Babaannemin evde hizmetçiye yaptığı bu saldırıların katkatını İzzet Efendi büyükbaba da dışarda temas ettiği Yunanlılara karşı yapardı. Ve ne tuhaftır, onlar da bu azınlık Efendisinin karşısında, çoğu kez âciz kalırlardı. Karşı koymaya kalkışanları ise babam yatıştırırdı.

Ben, özellikle Türklerin çok az bulunduğu Volos'a geldikten sonra ve yaşım ilerledikçe Yunanlıların bize karşı tutumunu daha iyi kavramaya, değerlendirmeye başlamıştım. Hele Ata dayılardaki misafirlik sona erip, yine o civarda, tek camimizin bulunduğu çınarlı, çeşmeli meydandaki eve taşınmamızdan ve mahallenin akran Rum çocukları ile arkadaşlığa başladıktan sonra, görgü ve kanılarım daha da belirginleşiyordu.

Zagoriti isimli bir Yunanlıya ait olan yeni evimiz de 3 katlı, konforlu bir yapıydı. Salonunda, odalarında güzel avizeler, yemek odasında havagazı lâmbaları vardı. Burada 4 yıldan fazla oturduk. Cihan Savaşının son safhalarını, Mütareke günlerini ve Yunan'ın Anadolu'yu işgale kalkışması üzerine başlayan Kurtuluş Savaşının ilk gelişmelerini biz hep burada yaşadık.

Bu ilk yakın temaslardan hatırası kalan anılarım, Yunanlıların ne tamamen aleyhine, ne de kayıtsız şartsız lehinedir. Bazı gözdönüklerin, başımızdaki fesi yerlere fırlatmaya, hele yaşça küçük olan beni "vre palyo Turko -bre köhne Türk" küfrü ile hırpalamaya kalkıştıkları olmuyor değildi. Benzer tecavüzlerin büyüklere, "Türkçe değil, ana diliniz olan Yunanca konuşun bakalım!" diye ihtara gidildiği de görülürdü. Ancak aklı başında Yunanlılar, özellikle belki mebus olduğu yahut temkinli, efendice yaşadığı için, babama karşı genelde çok saygılıydılar. Hatta, Volos'un tanınmış pek çok aydın kişileri onunla sıkı dostluk bile kurmuşlardı. Hele kiracılarımız, hepimize karşı daima saygı ve yakınlık gösterirlerdi. Örneğin, bir fırıncı kiracı, Savaş yıllarının o vesikalı kıtlık günlerinde bizi, en iyi buğday ununda yapılmış ekmekle beslemişti. Evimize gelen pek çok saygılı Rum misafir olurdu. Akşam üzerleri babamızın bizi, sinema ve pastahanelerin sıralandığı sahildeki Plâtiya-Gezinti rıhtımına her götürüşünde Yunanlı dostlara rastlanır, birlikte vakit geçirilirdi. Mahalli idare olsun, halk olsun, Ramazanlarda, Bayramlarda bize karşı daima saygılıydılar. İbadettmizi rahatça yapar, kurbanımızı dilediğimiz gibi keserdik. Ve, eşdost Yunanlılar, tebrikte, hediyede asla kusur etmezlerdi. Hele kendilerinin Yılbaşı ve Paskalya bayramlarında, çörek ve kırmızı yumurta ikramları sonsuzdu.

یکی عصر
1311
"ΓΕΝΗ-ΑΣΗΡ"
مجلس ملینك دون افشامکی جلسه سنده حکومت حرارتلی مناقشاتدن صکره اعتماد قرارندی

Yeni Asır'ın 21 Mart 1339 tarihli sayısının başlığı.

Ne var ki, özellikle halkın bu içten yakınlığına karşı idarenin, taraf tutma tasarrufları yine de eksik olmuyordu. Böyle çok ağır bir haksızlığa, babamın bütün çabalarına rağmen, bizi de uğramıştık. Babaannemin babası Şeyh Ömer Efendi'den kalma zengin bir meyva bahçemiz vardı. Burayı gözlerine kestiren Yunanlılar, çocukça bir uydurmaya dayanarak, hem de mahkeme kararı ile elimizden aldılar. Bahane şuydu: Güya iki papaz, bu bahçe içinde bir Hıristiyan azizi yattığını rüyalarında görmüşlerdi! Ve mahkeme, sırf bu hayalî şahitliğe dayanarak, küçük bir tazminat karşılığında yerin zoralımına karar vermişti! Sonradan öğrenip anladım. Yunanlıların ülkelerini kurdukları bölgelerin büyük kısmında toprak Türklerin elinde bulunuyordu. Buralarda tutunabilmek için, bu toprakların kendilerine geçmesi şarttı. Ve o gün bu gün Yunanistan, bu toprağın millileştirilmesi politikasını uygulayıp durmaktadır. Kendi açılarından belki de haklı gördükleri bu siyasete şimdi de Batı Trakya'da, hem de yoğun biçimde başvurulmuyor mu?

Volos'taki yaşamımıza ayrı renk katan bir önemli hususta, ağabeyimle benim öğrenim problemimizden de söz etmek yerinde olur. Gerçi ağabeyim daha Selânik'teyken, Türkiye'nin en eski okullarından Feyziye'de ilk öğrenime başlamıştı. Fakat ben, az

buçuk aynı okula gitmiş olmama rağmen, henüz bir şeyler bilmiyordum. Babamız bu problemi, büyük bir cesaretle ve güzelce çözdü. Türkçeyi kendisi okutmaya başladı. Babaanne bu öğretimi dinî terbiye ile pekleştirdi. Tutulan bir öğretmen de bize Fransızca belletti.

Volos'ta sadece savaş sıkıntı ve heyecanını çekmekle kalmadık. Aile büyüklerini de ardı ardına burada kaybettik. Önce büyükbaba, sonra, aynı zamanda onun yeğeni olan dedem Derviş Bey ve sütbaba Süleyman Ağa öldüler. Ardlarından da, bize yıllarca ana yokluğunu duyurmayan, atalarımızın göç öyküsünü bana iyice belleten, aynı zamanda da Vatan şiirleri düzenleyen babaannem vefat etti. Bu son kayıpta babamla ben yalnızdık. Tahsiline devam etmek üzere ağabeyim Selânik'teki Fransız lisesine gönderilmişti. Bu durumda, Volos'ta daha fazla yalnız kalamazdık. Babam, yeniden Selânik'e göç etmemizi kararlaştırdı. Gerçi orada hısım akraba yoktu. Bu açıdan, anne yakınlarının yaşadığı Mora Yenişehir'ine gitmek daha makul görünebilirdi. Ancak, eski komşular Ali Vahit Bey ve Enika Hanım ağır bastılar. Ağabeyimin yakınında olmak ve Türk azınlığı daha yoğun bir büyük şehirde yaşamak gibi avantajlar da etken oldu. Ve biz Selânik'e döndük. Aslında Volos'u terketmenin bir sağlık sebebi de vardı. Çevre bataklıktı ve sıtma beni fena yakalamıştı. Doktorlar babama, şehir ve çevresini bir an evvel terketmeyi tavsiye ediyorlardı.

Selânik'teki bu ikinci yerleşmemiz, Yunanistan'ı, mübadele ile kesin olarak terketmemize kadar sürecek, bana buranın, Osmanlı dönemindeki gücünü yakından öğretecek, azınlık yaşamının ne olduğunu ve hele savaş halinde bulunulan bir memlekette barınmanın ne büyük güçlük ve tehlikeler taşıdığını gösterecekti.

* * *

Volos'u terkederken beni en çok üzen şey, vefakâr Harikliya'dan

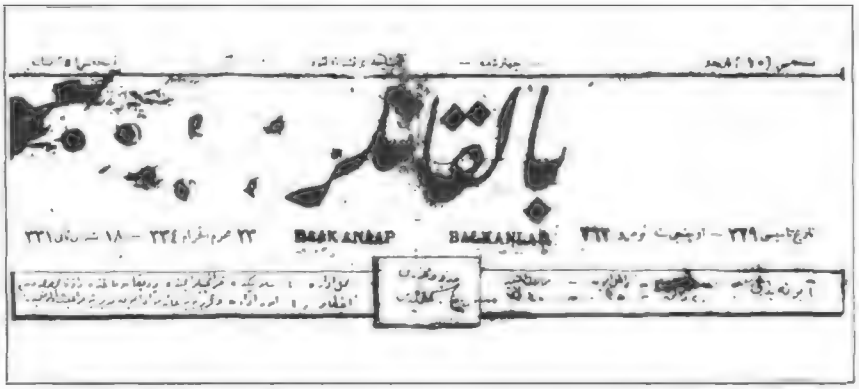

Selanik'te çıkan Balkanlar *gazetesinin 18 Teşrinisani 1331 tarihli sayısının başlığı.*

ve mahallede edindiğim kızlı erkekli Rum çocukluk arkadaşlarından ayrılmak oldu. Onlar da ayrılışa üzüldüler. Hele vapura kadar gelen Harikliya, gözyaşlarını tutamıyordu. Onu bir kere de vapurda, yanımıza verdiği güzel yemekleri yerken andık. Yıllarca sonra, bir seyahat sırasında Volos'a uğradığımda da onu son bir kez görmek nasip oldu. Çok ihtiyarlamıştı, amma büyümesine emek verdiği Reşad'ı hiç unutmamıştı.

Selânik'i pek perişan bulduk. Savaş tahribatı, yokluk, şehrin büyük kısmını harap eden yangın burayı oturulmaz hale sokmuştu. Babamın kalacağı otelin balkonundan bu hali seyrederken kendisine: "İngilizler burayı kendi suratlarına çevirmişler" dedim. Bu lâf onu pek güldürdü.

Ayni gün babam beni, önce Fransız lisesine, ağabeyimi görmeye götürdü. Ayaküstü, pek kısa görüştük, aha doğrusu, fazla konuşmadan muhabbetle bakıştık. Birbirimize hasret çektiğimiz muhakkaktı. Ancak okulun soğuk, disiplinli havası fazla açılmaya imkân vermiyordu.

Ağabeyimden ayrıldıktan sonra, misafir kalacağım Ali Vahit beylerin oturmaya devam ettikleri bize bitişik evlerine gittik. Enika Hanım beni bir anne şefkati ile karşıladı. Epi büyümüş olan Vahit ile de sarmaş dolaş olduk. Az sonra babam ayrıldı. Ve ben, hayatta ilk kez, ne de olsa yabancı bir evde, küçük, ama sımsıkı kenetli ailemden kopmuş olarak kaldım.

Misafirliğin bu ilk gününün akşamını hiç unutmam. Tesadüf, o akşam kandilmiş. O zamanlar, bu mübarek geceler merasimle kutlanır, büyüklere el öpmeye gidilir, ıraktakilere tebrik mektupları yollanırdı. Anne tarafından pek sofu olan Vahit'lerde de, Enika Hanım'ın büyük dayısı Müftü zade Hasan Beylere gitme hazırlığı yapılıyordu. Hazırlıklara tabii beni de kattılar. Üstümüz başımız temizlendi, dizler silindi, saçlar tarandı. Ancak, sıra fesleri giymeye gelince problem çıktı. Çünki, Volos'ta, son zamanlarda artan fanatik saldırılarından korumak için babam bana, rahmetli babaannemin karşı koymasına rağmen, şapkayı andırmayan tüylü ve çok şık bir başlık almıştı. Selânik'e ve Vahitlere de, hiç düşünmeden bu başlıkla gelmiştim. Ve Enika Hanım, o zamanın külfetli hitap dilile, "fesiniz nerede Reşat Bey" deyip de ben de başlığı gösterince kızılca kıyamet koptu. Böyle bir gâvur serpuşuyla, hem de Müftü Bey ailesine gidilmesi imkânsızdı. Bir erkek çocuk yaşı ne olursa olsun, fessiz sokağa çıkamazdı. Vahid'in hatta babasının yedek fesleri denendi. Başımın ardındaki çıkıntı nedenile küçük geldiler. Enika Hanım ev halkı ile konuyu uzun uzun tartıştı. Ve neticede, benim baş açık gitmem ehven ve uygun görüldü. Durum beni de pek perişan etmişti. Kendimi sanki suçlu hissedi-

صلابت

مؤسسی : ع . کمال الدین

— ادارہ خانہ —

SELAMIET

مدیری : ع . کمال الدین

ادارہ خانہ

SELABET

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Selanik'te yayınlanan Salabet *gazetesinin başlığı.*

yor, ezilip büzülüyordum. Vaziyet, sokağa çıkınca daha da ağırlık kazandı. Vakit akşamdı. Mahalle halkının hemen de tamamını oluşturan ve evlerine dönmekte olan Türkler, böyle başı açık giden erkek çocuğa kötü kötü bakıyorlardı. Bu sıkıntı, Müftü Bey ailesinin oturduğu, diğer Türk mahallesi Çınarlı'ya kadar böyle sürdü. Neyse ki, Hasan Beyin melek tabiatlı eşi Lütfiye Hanım (ki İttihat ve Terakki erkânından Mithat Şükrü beyin kızkardeşiydi), şapka hikâyeme ve başı açık gelişime hiç değinmedi. Ancak ben, pek içlenmiştim. Ertesi gün babama hikâyeyi yaşlı gözlerle anlattım. Hemen çarşıya indik. Fes satan bir yerden, hem de hasırlı (Şık) bir fes aldık. Onu başıma giyip sokağa çıkınca ve hele Vahitlere dönünce pek rahatladım. Sonra da Vahit'le beraber, benim o çok cici başlığı, hiç acımadan parça parça ederek dama attık. Bugün ulaştığımız olgunlukla o zamanki dar zihniyet arasındaki uçurumun derinliğine bakın!

* * *

Vahit'lerdeki misafirlik epi sürdü. Enika Hanım (artık ona Teyze diyordum) beni öz evlâdından ayırmıyor, onunla birlikte kendi odalarında yatırıyordu. İşin fenası, sıtma nöbetlerinin bir süre daha devam etmesiydi. Ancak Vahit ile ben, beraberlikten pek mutluyduk. Ona gelen erkek çocukla üçümüz güzel oyunlar yaratıyorduk. Sonra aramıza ailenin kız ve erkek diğer çocukları da katıldı. Ne yazık ki bunların çoğu, kimi İstanbul'da, kimi İzmir'de, pek başarılı, amma çok kısa ömür sürebildiler. Allah hiç birini rahmetinden esirgemesin.

Bu tatlı yaşam, babamın bir ev kiralaması ile sona erdi. Bu yer, eski adı Mithat Paşa Caddesi olan geniş caddenin, Kulekahvelerinden inen Ayasofya yolu ile kesiştiği köşedeki binanın birinci katıydı. Biz burada, ev sahipleri ana kız Giritli iki Türk Hanım ve Nüzhet isimli çocukları ile uzunca bir süre bir arada yaşayacaktık. Katın iki odası bize tahsis edilmişti. Odalardan birinde, yatılılıktan çıkan ağabeyimle ben yatıyorduk. Diğer oda, hem babamızın yatak odası, hem de oturma yerimizdi. Evin üst katında, zamanla çok iyi dost olduğumuz bir Rum doktor ailesi oturuyordu. Hastalanınca bize de bakan doktor tuhaf bir kimseydi. Hastalarına atla gider, yaz sıcaklarında damda yatardı. Ben, ev sahiplerinin küçüğü ile kısa zamanda ahbap olmuştum. Sonradan bu yeri değiştirecek, iki katlı müstakil bir eve taşınacaktık.

Babam beni, bize pek yakın olan Cemaat-ı İslâmiye Ali Paşa Mektebi'ne verdi. O tarihte, Selânik'teki, Türkiye'nin en eski okullarından Feyziye ve Yadigâr-ı Terakki okulları kapanmıştı. Sâdece, biri Mithatpaşa caddesindeki bu Ali Paşa mektebi ile, diğer bir Türk mahallesi olan Pazar Tekkesi'ndeki 3 dershaneli okul ve Müftülük binası yanındaki yetim çocuklar okulu (İslâhhane) kalmıştı. Bunlar da ancak ilk öğretim ihtiyacını, o da pek kısıtlı olarak, karşılayabiliyorlardı.

Beni okulun son sınıfı olan 4. sınıfa aldılar. Babam rahmetlinin emekleri boşa gitmemiş, okuma yazmayı, matematik, tarih, coğrafya ve eşya bilgilerini iyi bellemiştim. Yalnız yazım pek kargacık burgacıktı. Sonradan da, bütün işlerliğine rağmen, yine de çirkin kaldı ya! Hele kamış kalemle hiç yazamıyordum.

Okuldaki ilk dersimi hiç unutmam. Okul müdürünün dersiydi. Bu zat, lehçesi bozuk, ters bir adamdı. Sonradan İstanbul'dan değerli bir başöğretmen getirtildi. Ders kitapları da zaten İstanbul'dan gelirdi. Ve, Yunan idaresi bunlarda herhangi bir sansüre gitmezdi. Kuvvetli ve uygulamalı bir din dersi de görürdük. Hiç unutmam, müzik dersinde hocamız bize, Atatürk'ün Millî harekâta başlarken söylediği (Dağ başını duman almış) marşını belletmişti ve biz her vesilede bu marşı bütün gücümüzle söylerdik. İdarenin okullarımızdaki öğretime koyduğu tek kayıt, haftada bir iki saat Yunanca ders görmekti. Sakallı, çok efendi bir *daskalos* bize epi şeyler öğretti. Ne yazık ki tatbikat noksanlığından öğrendiklerimin çoğunu unuttum.

Okulun bitişiğinde kızlar bölümü vardı. Bizim sınıfın penceresinden bu bölümün bahçesi görülüyordu. Ve bizler, uyanmaya başlayan duygularla hemşirelerimizi seyredip dururduk! Okula her yıl bir sınıf eklenerek 6. sınıftan bize mezuniyet şahadetnamesi verildi.

Geçendeki kısa ziyaretim sırasında Selânik'te, Atatürk'ün evine çok yakın olan bu okulun kızlar bölümünün hâlâ okul olarak kullanıldığını gördüm. Zaten, hatta Osmanlı döneminin çok eski tarihlerinden kalma diğer bir çok tesisler ve çeşme ve benzeri hayratlar da, Yunanlılar tarafından bugün dahi kullanılmaktadır.

* * *

Her vesilede dile getirdiğim bir

gerçeği yenilemek isterim. Selânik, Osmanlı yönetimine girdikten sonra, ülkenin Batıya açılmış en önemli penceresi haline gelmiş, devlet, isabetli bir görüşle, buraya ve mülhakatına pek çok emek harcadığı gibi, memleketin kalbur üstü fikir ve bilim adamları da Selânik ve çevresinde girişikleri yoğun çalışmalarla uzun ömürlü bir ilim ve san'at muhiti yaratmışlardır. Ben bu başarılar konusundaki ilk bilgileri, bu çalışmaların önde gelen bir rüknü olan babamdan edinmiştim. Ve, yaşım ilerledikçe kanılarım da gelişti. Gerçekten de, başta Devlet olmak üzere, Türkler tarfından Selânik'e ve onun yanı sıra, Manastır'a ve diğer bölgelere büyük emekler harcanmıştır. Selânik'te, ilk mezunları arasında babamın da yer aldığı bir Hukuk Mektebi açılmış, buradaki öğretim, İstanbul Darülfünunundan gönderilen en değerli müderrisler tarafından yönetilmiştir. Mezunları, Darülfünun mezunlarınınkilere eşit diplomalarını, İstanbul'da yapılan özel merasimle almaktaydılar.

Selânik'te, Hukuk Mektebinin yanısıra, bir Sultani ve yine resmî kimlikli İttihad ve Terakki idadisi açılmıştır. Özel okul alanında da Selânik önde gitmiş, yukarda da belirttiğim gibi, Türkiye'nin en eski okullarından Feyziye ve Yadigâr-ı Terakki okulları, ilk ve orta derecelerle uzun yıllar faaliyette bulunmuşlardır. Sonradan bu iki özel okul İstanbul'a taşınmış olup, bugün dahi, Işık ve Şişli Terakki adları altında ve lise derecesinde, memleketin en ileri, en önemli iki irfan ocağı olarak çalışmaktadırlar.

Öğretim kuruluşları yanında, Türkçe yayın hayatı ve hele gazete ve dergi yayını da Selânik'te pek gelişmiştir. Türkiye'nin en eski gazetelerinden *Yeni Asır*, mübadele ile Türklüğün ilgisi kesilinceye kadar, burada yayınını sürdürmüş, şimdi de İzmir'de aynı yararlı çalışmalarına devam eder olmuştur.

Selânik'te, Osmanlı döneminde, *Yeni Asır*'dan başka, rahmetli Yunus Nadi tarafından çıkarılan diğer bir günlük gazete de vardı. Dergilere gelince, kapak ve ilk sahife örneklerini yazıya eklediğimiz *Bahçe* ve Türk kadınına hitap eden ve onun sesini duyuran ilk yayınlardan olan *Kadın*, bunlardan önemli iki tanesi olup dönemin kalbur üstü düşünür ve yazarlarının katıldığı diğerleri de, Türk yayın hayatında derin izler bırakan neşriyatta bulunmuşlardır.

Kentin Yunanlıların eline geçmesinden sonra da aydınlarımız boş durmamışlar ve, *Yeni Asır*'ın yanısıra, ilk adı *Balkanlar* olan, sonradan *Selâmet* ve *Salâbet* diye ad değiştiren ve haklarımızı yılmadan savunan günlük gazeteyi ve zengin esprili yayınları, anlamlı karikatürleri ile çok yer tutan *Nefir* isimli mizah dergisini yayınlamışlardır. Yunan Devlet adamlarının sakat politik taraflarını olduğu kadar, dünya siyasetini de pek zarif biçimde eleştirmekten, iğnelemekten geri kalmayan bu gazete ve dergiler, bir kısmının sahiplerinin Türk azınlık mebusu olarak saygı gören kişiliği sayesinde, susturulamıyor, kapatılma tehlikesini bir iki kısa sansürle atlatıyorlardı. Bu doyurucu ve cesur yayınlar, hatta Anadolu hezimetiyle çileden çıkan idarecilerin hışmından bile kendilerini korumayı başarmışlardır.

* * *

Yunanistan'ın, bizden aldığı yerlerdeki Türk topraklarını edinme politikasına evvelce değinmiş, azınlığımızın buna nasıl karşı koymaya çalıştığını anlatmıştım. Bu konuda bir iki kelime daha söylemek zorundayım. Yunanlılar, uzun vâdeli ilhak politikası ile bir türlü tamamına eriştiremedikleri bu siyasette, şansın yarattığı güzel bir lütufla daha kolay ulaşma olanağını buldular. Bu da, Lozan Barış andlaşmasının öngördüğü Türk-Yunan Halklarının Mübadelesi işlemidir. Kahır yüzünden bu lütuf sayesinde Yunanlılar, Türklerin bıraktığı pek zengin çiftliklere konarken, biz, buradan giden Rumların daha çok yapıdan oluşan varlıkları ile yetinmek zorunda kaldık. Üstelik andlaşmada yanlışlıkla kullanılan "Müslüman" deyimi nedeniyle yurda, Türk asıllı olmayan bir hayli göçebeyi de sokmak zorunda kalmıştık.

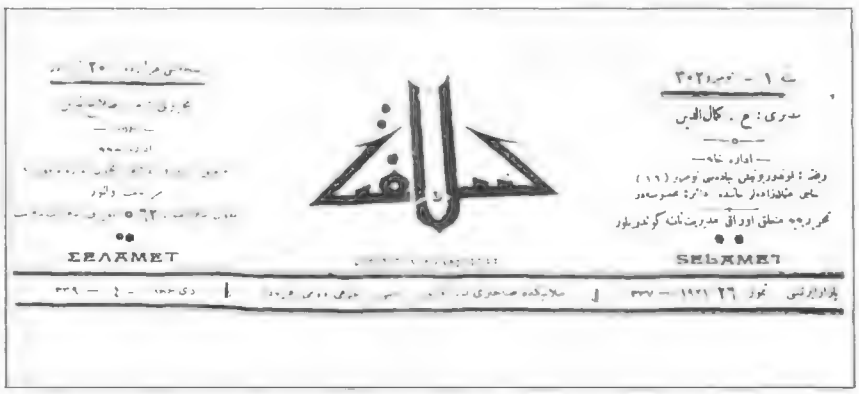
SELAMET

Selamet *gazetesinin 12 Eylül 1921 gün tarihli sayısı.*

Yunanistan'ın toprak siyasetini, mübadeleden önceki dönemde tam bir başarı ile uygulayamamasının başlıca nedenlerinden biri de, sayıları kırka yaklaşan Türk azınlık mebuslarının Parlamentoda oynadıkları çok aktif engelleme taktiğidir. Halkçı olsun, Venizelist olsun, bu temsilciler mücadelelerini cesaretle yürütüyorlar, onların desteğine muhtaç olan yönetim de, eritme politikasında aşırı davranamıyordu. Aslında idarede, belki de eski Yunan'dan gelme bir demokrasi saygısı da

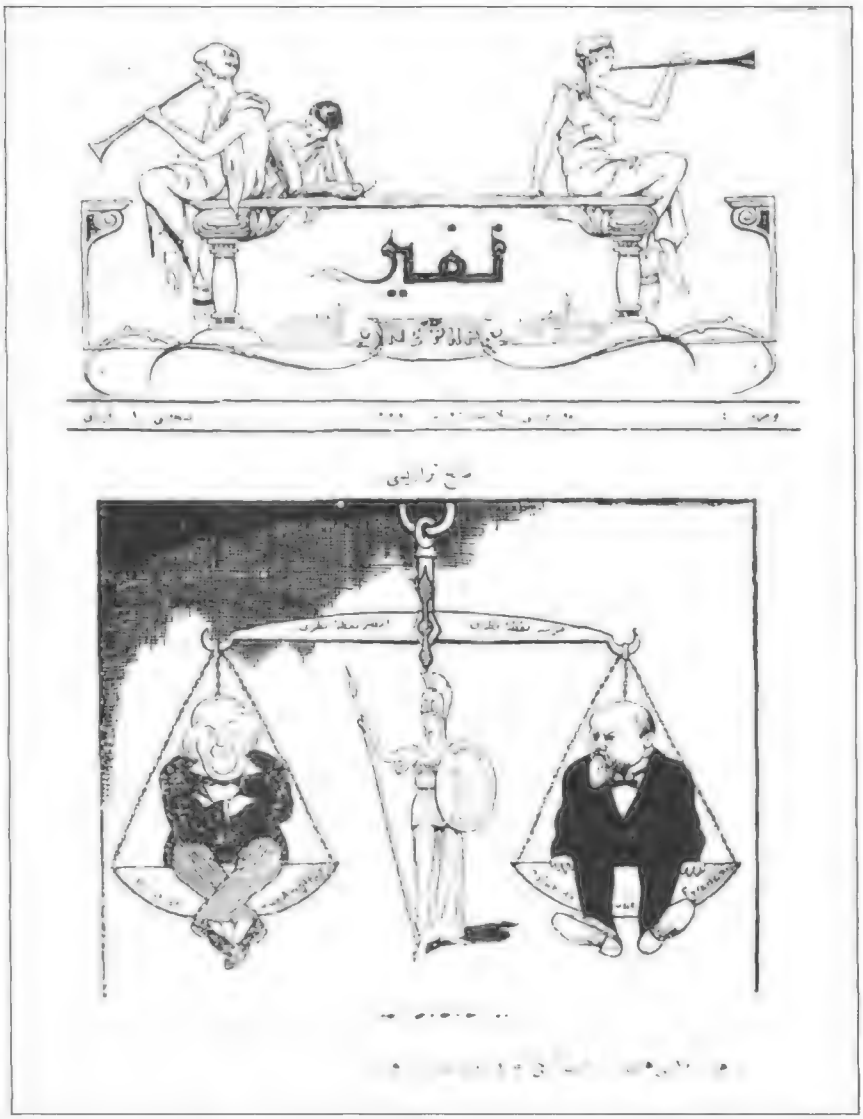

Selanik'te yayımlanan Nefir *dergisinin 26 Mart 1922 tarihli 4. sayısının kapağında yeralan bir karikatür: Üstte "Sulh Terazisi" yazmakta, ortada Yunanistan, kefelerde İngiltere ve Fransa oturmakta, altta ise "Hay aksi hay.. Nihayet iki tarafı da denkleşti, ha.."*

vardı. Bu sayede, azınlık zararına, zaman zaman girişilen hareketler, mebuslarımızın ve bir avuç basınımızın etkin müdahaleleri ile durduruluyordu. Babamdan dinlemiştim, Sarışaban'ın Zırnava köyünde, gözüdönük bir jandarma subayının iskence edip astırdığı Türk köylülerinin bu canavarca âkibetini, kendisinin de binbir tehlike karşılığında katıldığı tahkik heyeti, yerinde saptamış ve temsilcilerimizin yaptığı çok sert müdahale üzerine, suçlular cezalandırılarak şehitlerimizin ailelerine tazminat ödenmişti. Yine babamdan öğrendiğim bir diğer işkence neticesi, Doyranlı bir Türk çiftlik sahibi öldürülmüş, bu hadise de Parlamentoyu karıştırarak Hükümeti müşkil durumlara sokmuştu.

Yunanlılar, bu tür zulümler ve yoksun etme hareketleri yanında, müsamahalı tutumlarda da bulunurlardı. Bilhassa Ramazan ve bayramlarda gösterilen bu hoşgörü, Kurtuluş Savaşının ilk döneminde de devam etmiş, ancak Yönetim, Anadolu'da bir ara sağladıkları geçici başarıların sarhoşluğu ile fanatik halkın giriştiği taşkınlıkları önleyememişti. Hiç unutmam, Eskişehir'e girdikleri günün gecesi sabaha kadar evlerimizin pencereleri altında silâhlar patlatılmış, marşlar söylenmiş, Kahrolsun Türkler diye bağırılıp çağrılmıştı. Zaten başından beri okullarda her sabah çocuklara marş söyletilmesi âdet olmuştu. Bu marşın bestesi, meşhur bir İngiliz savaş şarkısından alınmaydı. Sözleri de "İstanbul'a girecek, Ayasofya'yı alacağız. Türkleri de Kızılelma'ya kovacağız" şeklindeydi. Ne var ki talih onlar için ters tecelli etti ve Dimyat'a giderken pirinçten olanın âkibetine uğradılar.

Yunanistan'ın bu kritik döneminde bir yaz, biz Ali Vahit Beylerin ve Yenişehirli yakınların teşvikiyle ve onlarla birlikte, bu kent yakınındaki bir dağ köyüne sayfiyeye gittik. Bu vesile ile ben, Yunanca adı Lârisa olan Yenişehir'deki anne yakınlarını da tekrar görmüş oldum. Burada, dedem Kermenli İbrahim Ağa'nın çiftlikleri ve şehir içinde muhteşem konağı vardı. Çiftliklerden Kermenli'de birkaç gün geçirdik. Burada ekim, modern usulde, makinayla yapılıyordu.

Dağlık bölgedeki sayfiyeye, kısmen arabayla, kısmen de hayvan sırtında gidildi. Reçani adını taşıyan köy, dağlar arasında şipşirin bir yerdi. Bol akarsuları, temiz yüzlü evleri vardı. Halkı da pek konukseverdi. Ne yazık ki varışımızın tezine, ağabeyim ağır bir mide hummasına tutuldu. Ve biz erken dönmek zorunda kaldık. Zaten köyde "eşkiya basacak" diye korkunç rivayetler de dolaşmaya başlamıştı.

Reçani'den en canlı hatıram, bir akşam, burada yazı geçiren çoğu Türk aşinaların, ellerinde mumlarla evimizin bahçesine dolarak şarkılar söyleyip "Dürrü Bey çok yaşa. Necip Bey'e geçmiş olsun!" diye sevgi tezahüründe bulunmaları olmuştur.

* * *

Anadolu hezimeti üzerine Yunanistan'da askerî darbe yapılarak baştakiler kurşuna dizildi. Selânik'te de Pangalos isimli sert bir

kumandanın başkanlığında sıkıyönetim ilân edildi ve özellikle Türkler için gece sokağa çıkma yasağı kondu. Babamın mebus olması nedenile bizim ev de geceleri, saldırganların nümayişlerine ve pencerelere doğru silâh atışlarına sahne olmaktan kurtulamadı.

Bir süre sonra başka bir felâketle karşılaştık. Anadolu'dan kaçan, asker, sivil, Rum, Ermeni bekaya, Selânik'i istilâ etti. İdare, bunları bakıp gözetmekten, yerleştirmekten âciz kaldı. Bu nedenle, sokaklarda hazin tablolar oluşmaya başladı. Aç, bîilâç, kaldırımlar üzerinde yatıp kalkan gruplar, çoğu Yunanca dahi bilmedikleri için, Türkçe konuşarak ve dertlerini dile getiren şarkılar, mâniler söyleyerek sürünüp durdular. Söyledikleri bir şarkı hâlâ hatırımdadır. Şöyle idi:

Atımı bağladım delikli taşa
On iki kaymakam bir Kemal Paşa
Attılar bizi dağdan taşa...

قادين

Selanik'te çıkan Kadın *dergisinin 13 Teşrinievvel 324 tarihli sayısının 1. sayfası.*

Neticede sıkıyönetim idaresi, bu perişan insanlara, Türk evlerine saldırıp buralarda yerleşme izni verdi. Ve bu suretle kapılar kırılıp evlerimizin istilâsına başlandı. Bizim eve yöneltilen ilk saldırıda belki de elli kişi vardı. Bunlar bütün odalara doluştular. İçlerinden biri, bıçağını yere saplayarak "ben bu odadan çıkmam!" diye bağırdı. Ve biz kendilerine "Peki amma biz nerede oturacağız?" deyince, hepsi de omuz silkerek "bize ne?" cevabını verdiler. İşin fenası, vakit akşam üstüydü. Gece bastırınca bu durumdan nasıl kurtulabilirdik?

Bu hal rahmetli babamı perişan etmişti. Fesini kaparak evden fırladı. Bir saat sonra da, iki payton dolusu süngülü askerle döndü. Bunlar, silâh zoruyla evi boşalttılar. Meğer babam, büyük bir cesaret ve kararlılıkla doğru General Pangalos'a gitmiş, durumu anlatmış, aile hariminin korunmasını istemiş. Öyle tesirli konuşmuş ki, haşin asker, meslek doğruluk ve mertliğine bağlılığını göstererek evin derhal boşaltılmasını emretmiş.

Ancak evi kurtarma sevincimiz çok sürmedi. Ertesi sabah bir saldırı daha oldu. Yalnız bu defa eve tek bir aile girdi ve kapılar hemen kapatılarak içeriye başka kimse alınmadı. Şansımıza da gelenler, çok temiz ve saygılı çıktılar. Malkara'lıydılar. Kaç göçe büyük saygı gösterdiler. Zaten yaşayışları da bizimkine çok benziyordu. Mübadeleye kadar, en ufak bir tatsızlık çıkmadan, hem de evde tek mutfak, tek tuvalet olmasına rağmen, rahat yaşadık.

* * *

Benim Yunanistan'da bundan sonraki ikametim çok kısa olmuştur. İlkokulu bitirmiştim. Tahsile devam için Türkiye'ye, tercihan İstanbul'a gönderilmem düşünülüyordu. Zaten aile de mübadil olarak burada yerleşmeyi kararlaştırmıştı. Babam beni, bazı yakınların da okumakta olduğu İstanbul Lisesine kaydettirmeyi tensip etti. Ve, bir Ağustos sonu, mübadil taşıyan Seyrüsefain'in, şimdiki adı ile Denizyolları'nın, *Giresun* vapuru ile İstanbul'a yollandım. Dört beş ay sonra da babamlar, Volos'taki mal ilişkisini beyannameye bağlayarak geldiler. Rahmetlinin anlattığına göre, kiracılarımızın çoğu, babamın ayrılışına pek üzülmüşler ve anlaşma uyarınca Yunan Hükümetine ödemeleri gereken gelecek ay kiralarının bir kısmını da, "Bey, Türkiye'de mal edininceye kadar sana lâzım olur" diyerek ısrarla kendisine vermişler. Bu da onların bize duydukları yakınlığın bir başka örneğini oluşturmuştur.

Sonradan ben de, babam ve ağabeyim de, bir kaç kez Selânik ve Volos'u ziyaret ettik. Ve her defasında oradaki eski aşinalardan ve çocuklarından yine de sadece ve sadece dostluk gördük. Tıpkı onlardan buraya gelenler gibi. İşte bizim azınlık öykümüz böyle geçmiştir.

mışlardır. Yine de, tarla ve fabrikalarda asker statüsünde çalıştırılan kadın işçi ve amele taburları'na ödenen gündelikler: yevmiyeler, paşalarımızı *"babâ adam"* devleti de *"baba devlet"* illüzyonuna tapşırtan bu uygulamada, ücretleri çok da düşük saymamak gerekiyor.

[2] Bknz.: İst. Amerikan Kız Koleji Mezunları Derneği (ed) 1985, *Who is Who in the* RC-ACG, İstanbul, c. 1 s. 10-25. ayrıca Hıristiyan, özellikle Amerikan misyoner okulları hakkında Uygur Kocabaşoğlu, Seçil [Karal] Akyüz ve İlber Ortaylı'nın çalışmalarına bakılabilir.

[3] Margaret Hanım burada yanılıyor, bizdekiler gibi. Nedeni kısaca şu: "Hemşirelik", sırf ve yalnız 19. yüzyıl sonuna özgü bir Osmanlı Reformizmi örneği değildir. Osmanlı ordusunda, Yeniçerilikten beri, Rumeli (yaşlı) kadınları, Seferlerde birlikte götürülür, kuşatmada, kale fethlerinde fırlatılmış-delici-kırıcı silâhların, özellikle fırlatılmış-dökülmüş yakıcı silâhların açtığı yaralara merhemler hazırlardı. (Bu gerçekliğin bir edebî anlatımı için bknz. İsmail Kaderé, 1975, *K'ështjella,* Tirana, Kadaré'nin bu üçüncü romanının Guiseppe de Siati'nin hârikulâde Almanca çevirisi: *Die Festung*, Neuer Malik Verlag, Kiel, 1988.) Peki ama, profesyonalite, meslek edinmenin kurumlaşması... diyeceksiniz. Dünya Tarihini Avrupa-ben-Merkezci yaklaşımı-yöntemi öyle 1980lerin Avrupa-Pazarı kadar kendini dayatamıyor, dayatamayacak, derim. Daha Osmanlı, Uc-Beylikken, Edebâli'nin kızı Mal Hatun'un (ki Osman Gazi'nin karısı olur) *zamanının doktor* kadınlarından olduğuna bir edebî anlatım daha: Johannes Tralow 1965,Mal Hatun, Berlin-Leipzig. Ya eğitimin lâikliği? Arab, İslâm'ın koyusuyken, Astronomi, Gemi yüzdürümü, Matematik, S(K)imya... bilimlerinde, ama öncelikle *göz* ve eczacılık alanları da içinde olmak üzere, *eğitimi* ve *örgütlenmesiyle Tıb-Sağlık* bilimi-alanında muazzam öncülük-ilerilikleri hayata geçirmiş değil miydi? Osmanlı'nın bir *"İslâm Rönesansı"* oluşu, *toprak-vergi-asker* üçgeni ile sınırlı, *hüsn-ü hatt* ve *mimarlık*'la süslemekle yetinik değildi.

1396'da, Niğbolu Savaşı'nda Osmanlı'ya, sonra 1402'de Timur'a esir düşen *"Alman Marco Polosu"* Hans Schildtberger, 1427'de vatanı Bavyera'ya döndükten sonra anılarının yazımını 1443'te bitiriyor: *"Bursa Hastanesi'nde hastalar, Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman diye inançlarına göre hiç bir ayrım gözetilmeksizin, varsıl yoksul denmeksizin tedavi görüyorlar, aşk olsun."* (Bknz.: Schlidtberger, Hans, 1554, *Eine wunderbarliche und kürtzweylige Histori.* Wie Schidtberger, einer auss der Stat München in Bayern, von denen Türcken gefangen, in die Heydenschaft gefüret unnd wider heym kommen, Frankfurt. Elyazmalar, Nürnberg, Heidelberger Üniversite kitaplıkları ile St. Gallen Vakıf Kitaplığında var.) Osmanlı, Kent'te olduğu kadar Kır-Köy'de de *"Dirlik* Düzeni"ni kurabildikçe, Sağlık alanında da rönesansını yaratabilmişti. Öte yandan Osmanlı'da *Vakıf*lara ve *Tariyat*lara "cinsel açıdan" da yeniden bakmak gerekecek: Vakıflar, sırf ve yalnız, kamu mülkiyetini, özel mülkiyet lehine kemirme mekanizması-örgütü olarak ele alınamazlar. *Yaşayan-uygulanan-din* de, öyle, sırf ve yalnız "kadın düşmanı" damgalı olamaz. Bu iki alanda *sağaltma mesleğinin Örgüt-Edinilme* için de *Kadına Açık* olduğunu söylemekle, burada-şimdilik, yetiniyorum.

[4] Peçenin Kaldırılması için kurulan bu Derneğin asıl adı: *Taarli-Nissvan* olarak geçer. *Ta'arî*, Arabça'da soyunmak, başını açmak, çıplaklaşmak anlamlarına geliyor: *Redhouse* Türkçe-İngilizce Sözlük, 1921 baskısı s.561.

[4-a] Fatma Aliye: 1864-1924 ["Müterci(e)me-i *Meram* Hanım": Georges Ohnet'ten *Volonté* çevirisi dolayısıyle.] Eserleri: *Nisvan-ı İslâm,* Muhadderat, Refet Udî, İstilâ-i İslâm, Tetkîk-i Ecsam, Levayih-i Hayat, *Teracim-i Ahval-i Felâsife*, İslâm Kadınları, Enin, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı,* Mahmut Esat Efendinin Taaddüt-i Zevacatına Zeyl, Kos(o) va muzafferiyeti.

[4-b] Nigâr Hanım: 1856-1918. Macar (Farkas Sandor) Osman Paşa'nın kızıdır, yaşmak ve feracesiyle ünlü, Fransızca-Almanca, Rumca, Arabça, Farsça bilirdi.

[5] *Salih* eki, Halide Hanım'ın, kendisinden özel Matematik dersleri aldığı öğretmeni *Salih* Zeki ile evlenmesinin ürünüdür. *Edib* eki de, II. Abdülhamid'in Ceyb-i Hümayun başkâtibi, sonra Yanya ve Bursa Reji müdürü olan babası Mehmed *Edib* Bey'den yadigârdır.

[6] İki oğlu olmuştu Salih Zeki'den

[7] Dâr'ü'l-Muallimat ve Kız İdadisi'nde pedagoji ve tarih öğretti. Vakıf ve Kız Mektebleri'nde müfettişlik yaptı. 1917'de Dr. Adnan A. Adıvar ile evlendi. Beyrut ve Lübnan'da, sonra Şam'da Kız Mekteblerini ve Ayn-i Tura Dâr'ü'l-Eytâm'ını kurdu.

[8] 1871 yılında *"Home School"* adını taşıyordu. Gedikpaşa'daki binada, kirada, ana okuldan sonra bir orta okul olarak başlayan, İstanbul Amerikan Kız Koleji. 1873'te önce kiralık konağa, sonra kendi kampüsüne kavuşur: 1875. 1890'da da Massachusetts. USA, okula "College Charter"ı verir. Artık okul, *"The American College for Girls"* adıyla B.A. diploması vermeye hak kazanmıştır. (Bk.: *Who is who in the RC-ACG*, c.1. s.22)

[9] Son kaynak, s.24'te Halide Edib Adıvar'ın kolejli resmi vardır.

[10] Bunlar: *Tanin, Vakit* ve *Akşam* günlük gazeteleri ile *Resimli Kitab, Yeni Mecmua, Şehbal* dergileridir.

[11] Saltanat hükûmetince, Kürt Mustafa Divan-ı Harbi tarafından gıyablarında idama mahkûm edilen ve başlarında Mustafa Kemal Paşa bulunan ilk altı kişiden biri de Halide Edib Hanımdı, ancak bu olay savaş sonunda, Mütereke sırasında, Ulusal kurtuluş Savaşı'na öngelen günlerde olmuştur.

[12] Cumhuriyet'te yayınladıklarıyla birlikte bildiğim romanları şunlar: *Raikin Annesi, Seviye Talip, Handan, Harap Mabetler, Yeni Turan, Mev'ut Hüküm, Son Eseri, Dağa Çıkan Kurt, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Kalp Ağrısı, Zeyno'nun Oğlu, Sinekli Bakkal* (The Clown and his Daughter), *Yol Palas Cinayeti, Tatarcık* Romanları, İngilizce dışında, Almanca, Rusça, U(O)rduca, Arabça, Sırbça, İsveççe, Fransızca'ya çevrilmiş, bir kaçının filmi çekilmiş, CHP ödülü gibi ödüller almıştır.

[13] İki cilt yayınladığı *"İngiliz Edebiyatı Tarihi"* olabilir? Seçimle İstanbul Dârülfünûnuna (1918-1919) Edebiyat Fakültesi *Garb Edebiyatı* Müderrisi olmuştu. Bu görevinde de *ilk* Türk kadını idi.

Mütareke'de (1919) Fatih ve Sultanahmet Meydanlarında verdiği heyecanlı bağımsızlıkçı-ulusçu nutuk: söylevler yüzünden 16 Mart'ta aramaya başladığını önceden öğrenip, eşi ile Anadolu'ya geçer. Kemalist millî mücadeleye katılır. Cephededir: Erkânı Harbiye'de, Garb Cephesinde çalışmış, çatışmış; ikinci şube'de Onbaşı, İzmir'in istirdadından (kurtuluşundan) sonra da Çavuş ve Başçavuş olmuştur. 1926-1939 arasını yurdundan ve M.Kemal'den uzak yaşamıştır. 1928-1932'de USA üniversitelerinde Yakın Doğu-Orta Doğu fikir Tarihi; Muasır: çağdaş Türkiye ve fikir edebiyatı (Columbia Üniv.) dersleri verdi. 1935-1938'de Hindistan'da, Delhi Müslüman Üniversitesi, Kalküta Benares Hind Üniv.'de Prof. idi. 1940'da İstanbul'dadır. Mapustaki Nâzım'a önemli miktarlarda para yardımında bulundu.(Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı.*)

Başhoca İshak Efendi

İLBER ORTAYLI

Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi* (Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü) Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989, 139 Sh.

Başhoca İshak Efendi Osmanlı biliminde Batılılaşmanın mübeşşirlerinden, Mühendishane-i Berri-i Humayunu'nun başhocalığına yükselen, matematik bilgisi yanında astronomi ve nihayet kimya gibi deneysel bilimlerin hemen her dalında Osmanlı Türkiyesi'ne asrın görüş ve bilgileri aktaran bilgindir. Hayat hikayesi iyi bilinmiyor: Hem Bursa'lı Mehmet Tahir hem de Fuad Köprülü onu Karlıovalı bir Türk diye tanıtıyorlar. İshak Efendi Galata ve Tersane hahamı diye dahi biliniyor. Bu yan-

geleceğin eşlerinin entellektüel ve moral gelişmelerinin yollarını açacaktır. Pek çok Osmanlı yöneticisi artık kızlarının kolej ve meslek okullarına gitmelerinden yana, İstanbul Amerikan Kız Koleji başkanı Bayan Dr. Mary Mills Parick, 1910 yılında şunları söyledi: Bütün ünlü Türk patriyotları, kızlarının yüksek öğrenim görmelerini artan coşkunluklarla destekliyorlar. 1916'da İstanbul Amerikan Kız Koleji'ne kaydolanların sayısı 290 iken aralarında 63 Türk kızı vardı ve 14'ünün masraflarını hükûmet üstlenmişti. Rahmetli Vezir-i Âzam Kâmil Paşa'nın büyük kızı da aralarındaydı. 1917'de kolejin kız öğrenci mevcudu 400'ü bulmuştu"[2] (s.83-84) Bu alanda son önemli gelişme 1914'te İstanbul Dâr'ü-l Fünûn'una [Üniversitesine-A.T.] kız öğrencilerinin alınmaya başlanmasıdır. Ayrıca Tıbbiye'ye de kız öğrencilerin alınacağı sözü verilmiş, ancak savaş bunu engellemiştir. Yine de, sağlık, sivil savunma-koruma dersleri çapında girişimlerle Üniversitenin kapıları öğleden sonraları için kadınlara açılmış durumdadır." (s.83-84, 90-91) "Doğu kadınının hayatında, ideallerinde oluşan değişmelerin pek çok sebebi içinde kız okullarının etkisi başta gelir" (s.118)

Müslüman ülkelerde kadınların meslek edinmelerine olanak tanınan alanların başında *memurluk* geliyor: öğretmenlik, ebelik, hemşirelik, kadınların erkeklere *yardımcı* olmalarına açılan başlıca meslekler. Balkan savaşından beri hemşirelik, kadınlar için en önde gelen iş konumunda. "(s.150-151) "İlk yardım sınıfları süratle açılmış ve Osmanlı tarihinde *ilk kez* kadınlar, yabancı erkeklere bakmışlardır[3] Bu kadınlar, meslekten hemşirelerin işlerini üstlenemeseler de, olanak tanınsaydı bunu da başaracakları şüphesizdir. Bizim Kızılhaç'ın karşılığı olan Osmanlı *Kızılay*'ında pekçok etkili kadın"(s.152) "en başta Prenses Nimet Hanım (s.174)" bulunmaktadır. Birkaç yıl önce İstanbul Kadırga Hastanesi'nde kadınlar için hemşirelik sınıfının kurulmasını başarmışlardır. Savaş sona ererse, kadınlar için bir hemşire-okulu açmayı planlamaktadırlar. Savaş sonunda kadınların tıb tahsili olanağı da gerçekleştirilmiş olacak." (s.152) "Sanayi-i Nefise, Dârülmuallimat okullarına çoktandır kızlar alınıyor "(s.126, 132-133)

Osmanlı Kadın-Aydın Feministleri Ulviye Mevlâna, Fâtıma Âliye, Nigâr, Hâlide Salih [Edib Adıvar] Hanımlar

"Kimi Osmanlı kadınları *Peçe*'nin *kalkması*'ndan yana olmakla yetinmiyor, *hemen* kalkmasını istiyorlar. Anayasa [1876-A.T.] ilân edilir edilmez binlerce kadın peçelerini atmışlar, kendileri ve kocaları için özgürlük günlerinin geldiğini ummuşlardı. Ne ki, bu ortam ancak bir kaç hafta sürmüş, din ve sokağın hoşgörüsüzlüğü sonucu, zorunlu olarak peçelerini yeniden takmışlardı. Sonra ikinci devrim geldi ve kadınlar yeniden bu eski ve baskıcı yaşamın sembolü peçenin kalkacağını, yeniden umdular. Aralarında beş yüz kadın bakanlık önüne giderek [Bâb-ı Âli'ye-A.T.] peçeye dönülmesini protesto ettiler. Bakanlıktan aldıkları yanıt şuydu: "yüzünüzü açabilirsiniz tabiî. Ancak bunun sonuçlarının sorumluluğunu da üstlenmek zorundasınız. Güvence veremeyiz." Böylece peçenin açıkça kalkması yeniden ertelenmiş oldu. Bununla birlikte kadınlar, pasifce duraksamadılar. Ortadoğu kadınına yeni günler getirmek için, etkin ve enerjik bir çaba, örgütlenme başarıları gösterdiler." (s.85 vd.)

Kadın Haklarını Koruma Derneği'nin [Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan-A.T.] yedi amacından biri, kadınların ev dışı (sokak) giysilerinin değişmesi idi. İlerici örgütün manevî önderlerinden Ulviye Hanım, Kur'an'ın öngörülerine-şartlarına aykırı olmayan yeni giysiler hazırladıklarını-plânladıklarını, ve bunu hükûmetin onaylayacağını umduklarını söyledi. Bu giysilerde peçeye yer olmadığını, çünkü Kur'ân'ın peçe ve şalı öngörmediğini ve yeni giysinin muhakkak geniş kabul göreceğini umuyorlar. Ulviye Hanım "peçeli kadın kişiliğini geliştiremez. Kadının kudretinin olanaklarını ileri sürmesine engel olur. Peçe sadece çağdışı değil, Türk kadınının zekâ ve güvenine değerliliği aşağılayıcı, onur kırıcıdır. Ayrıca erkeklerimizin anlayış ve moralleri üzerinde de onur kırıcı etkileri var. Artık peçe ve şal kalkmalı", diyor. (s.85 vd)"

"Kadınlar için bir diğer kabul edilemez durum da *çokeşlilik* kurumudur. İlerici kadınlar, "peçe köleliğin ve aşağılanmanın belirtisi ise, çok eşlilik bir ahlâkî canavarlıktır" diye seslerini yükseltiyorlar. Ulviye Hanım bu noktada şunları ekliyor: "Çok eşlilik bir gelenek değil, Şeriat'ın bir parçası. Peçe örtünmesi ise bir gelenek sadece. Biz kadınlar çokeşlilikten memnun muyuz? Kesinlikle değil. Bu peçeden daha korkunç. Çokeşlilik kadını aşağılık bir yaratık olarak damgalıyor ve erkeklerimizi hayvan yerine koyuyor. Kadın ve erkeklerimiz Batı'nın kadın ve erkekleri gibi aynı duygu ve heyecan içindedirler. Fakat, dinin bu temel parçası çokeşlilikten kurtulmak, zaman alacaktır" (s.85 vd.)

Yüzyılın başında Türkiye'de fabrikada çalışan çocuklar.

"Kadınların mücadelesi yine de etkisiz değil. Misyoner raporları, çok eşliliğin gittikçe gerilediğini, azaldığını belirtiyor. Düşünceli Müslüman Kadınları, peçe ve çokeşliliğin, protestolarla, bir avuç aydın kadının gürültüleriyle değil, kadın çoğunluğunun akıllı seferberliklerinde kocalarını ve çocuklarını da aktif olarak yanlarına kazanmalarıyla kadınların toplumda ve ulusta hayatını kazanmaya atılmalarıyla kaldırılabileceğinin idraki içindedirler." (s.85-90)

"Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan'ın amaçları: 1- Evdışı giyimi değiştirmek, [peçe ve şal kalksın-A.T.], 2- Evlilik kurallarında kamuoyuna göre kaçınılmaz iyileştirmeleri gerçekleştirmek [çok eşliliğin son bulması-A.T.], 3- Ev içinde kadının durumunun sağlamlaştırılması, 4- Kadınları çocuklarını modern eğitim ilkelerine göre uygun yetiştirmelerinde söz sahibi yapmak, 5- Toplumda kadın girişkenliğini arttırmak, 6- Kadınları kendi hayatlarını kendilerinin çalışmalarıyla kazanmalarına hazırlamak ve iş bulmalarına yardımcı olmak, 7- Kadın ve kızlara okullar açmak, çoğaltmak'tır. *Society for the Elevation of Those Who are Veiled* ["Peçe ile Mücadele Cemiyeti" olarak çevirebiliriz-A.T.] üyeleri İngilizce öğ-

reniyorlar ve çocuk kitapları çevirmeyi planlıyorlar."[4] (s.173) "Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyet'inin haftalık resimli dergisi *Kadınlar Dünyası Mecmuası* editörü Ulviye Hanım, derginin sırf kadınların ortak çabaları ile çıkarıldığını, kadınların yazıda yanlışlarına rağmen, bu kollektif çalışmadan çok memnun olduğunu belirtiyor." (s.173-174)

"Orta Doğu'nun kadın yazarları Hamid'in zâlimâne yönetiminde yazı ve kitaplarını yayınlamakta güvenlikten yoksundular. Meşrutiyet'in ilânından önce yayınladığı yazılarıyla tanınan kadınların başında, Cevdet Paşa'nın kızı Fatima Âliye Hanım[4-a] gelir. Felsefe ve tarih öğrencisiyken yazdığı romanlarıyla, sosyal ve ethik eğitimin öncüleri arasında yer alır. Gazete ve dergilerde de yazar." (s.141-142)

"Bir diğer kadın yazar da Nigâr Hanım'dır[4-b]. Yıllardır şiir kitablarıyla tanınır. Kimi eleştirmenler, modern Türk Şiiri'nde yeni bir çağın başlatıcısı olarak onu gösterirler." (s.142)

"Genç kadın yazarlar arasında en ünlüsü Madam Halide [Edib Adıvar- A.T.] Salih'tir[5] Evlenip iki çocuk sahibi oldu.[6] Fakat Harem'e kapanmak, pratikte entellektüel yoldaşlıktan yalıtlanmak, gördüğü eğitimi kullanmak olanaklarından yoksun kalmak, onun için işkence idi. Yazmak yegâne çıkar yol görünüyordu. Ancak her yazdığını yayınlama olanağı da yoktu. Hemcinslerine de gereğince yardımcı olamıyordu. Sonunda ihtilâl bu olanakları sağladı.[7] İhtilâlde etkinlikleri ağırlıklı olan *Dördüncü Ordu* için yazdıklarıyla, yığınların taparcasına sevdiği bir yazar, *Jön Türkler*'in kesin desteğini kazanmış bir ün oldu." (s.142-143)

Halide Edip Adıvar.

Daha onbeş yaşındayken Sultan'dan nişan aldı. Bin adedi asker eşleri tarafından okunan, Josiah Abbott'un *"The Mother in the Home"*unu başarıyla Türkçe'ye çevirmişti. İngiliz Dilini, Türkçe yazar gibi, mükemmel kullanıyordu. Halide Salih Hanım. 1901'de Sultan'ın izniyle İstanbul Amerikan Kız Koleji'nden[8] mezun olan ilk Türk kızı idi.[9] Yedi gazete ve dergide[10] yazıyordu. Sonra ikinci Devrim geldi: Halide Hanım Sultan için kılıçtan daha tehlikeliydi.[11] Abdülhamid, aralarında Halide Salih'in adının da bulunduğu, öldürülecek sivil ve subayların iki yüz kişilik bir listesini ellerine tutuşturduğu ajanlarını kentin içine saldı. Sultan'ın adamları evini, el yazmalarını, *Tanin* Gazetesi'ni aradığı sırada Halide Hanım, oğullarıyla Amerikan Kız Koleji'ne kaçıp sığındı. Bir kaç gün orada kaldı. Dostları aracılığıyla Mısır'a geçerek, Jön Türkler yeniden iktidara gelinceye değin orada yaşadı. Halide Hanım, Londra ve Amerika ve İstanbul'da yayınlanan sayısız makale dışında, sekiz roman[12] yayınlandı. Eserleri arasında pedagoji ders kitabı da [13] bulunuyor." (s.141-143)

"Halide Hanım'ı sıradan bir yazar sayamayız. Bir kaç yıl önce, İngilizce yayınlanan bir denemesinin önsözünde, *Nation* (Londra) dergisi, onun eğitimci filantrop, politikacı ve mükemmel bir konuşmacı olduğunu bildiriyor. [Ulviye Mevlâna, Fatma Âliye, Nigâr ve Halide Salih Edib Adıvar dışında daha pek çok-A.T.] Türk kadın yazarlarının varlığını biliyoruz: bunu, yayıncısı ve tüm yazarları kadınlardan oluşan *Kadın Dünyası* resimli haftalık dergisi de bildiriyor. *Literary Digest* dergisi, Kadın Dünyası için özel sayısında, *"Türk feminist hareketi* gittikçe ciddileşiyor, artık ciddiye alınıyordu." (s.143-144) "Ayrıca, Amerikan Kız Koleji Profesörleri de bunu doğruluyorlar ve Balkan Savaşı'ndan beri kadınlararasındaki *patriyotik uyanışı* selâmlıyorlar." (s.172)

Prusya Militarizmi Türk Feminizminin Düşmanıdır

"Doğu'nun kadın-kızları geleceğe, geleceklerine sahip çıkmak istiyorlar. Bugünün kadın ve kızları, yarının anne, öğretmen ve önderleri, geleceklerini kendileri belirlemek istiyor. Nasıl gerçekleşebilir bu ülkü? Materyalizm ve bencillikle mi, yoksa İsa ile mi? Doğu'nun uyanan kadınının önünde duran soru budur. Ne biz, ne bizim misyonerlerimiz ve diğer Batı'lı kadınlar, Doğu Kadınlarının bu önderlik sorunlarında onların yerini alabilir. Ancak biz, bu önderlerin doğuşuna yardım edebiliriz. Doğu erkekleri de, Batı'nın kadınları da, Doğu kadınına yol gösteremez. Günümüzde bunu yalnız, eğitilmiş Hıristiyan kadınları yerine getirebilirler. Onları İsa'nın yolu'na çevirebiliriz. Bu görev, savaş içinde daha da kaçınılmaz oluyor. Eğer Prusya [Almanya yani, A.T.] kazanırsa, Savaştan galip çıkarlarsa, dünyanın bazı parçalarında değil, her yerde, *Cehennem Krallığı* kurulmuş olacak. Oysa yeni bir dünya kurulmalı. Bu, ne Avrupa, ne Amerika, ne de Asya olabilir. Yeni Dünya, Yeni bir Dünya'nın kuruluşu başlamıştır. Artık kolları sıvamalıyız." (s.224-228)

- M. Burton'un öteki çalışmaları şunlar: 1- *The Education of Woman in China*.. N.Y., Fleming H. Revell Co, 1917. 2-*Notable Woman of Modern China*, N.Y. Fleming H. Revell, 1918. (Bu künyeleri, tanıttığım kitabın "kısa Okuma Listesi'nden aldım, s. 232.)

[1] I. Dünya Savaşı'nda, özellikle insan kayıpları yüzbinleri bulunca, *işgücü açığı* kendini dayattı. "Maksudu kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne te'min-i maişete alıştırarak himaye etmek" üzere Başkumandan Enver Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, yine Harbiye Nezareti Mektubcusu Ali Rıza, İstanbul meb'usu Salâh Cimcoz, dava vekilleri Mehmet Arif ve M. Selâhattin Beyler tarafından, savaş yıllarında, İstanbul Çarşıkapı'da kurulan *"Osmanlı, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi"*; bu sorunu da "çözecek"ti. Savaş sırasında *gönüllü askere alma*, kadınları da içermiş, *Birinci Ordu*'da *"kadın işçi taburları* yanında, Cemal Paşa'nın girişimiyle *Dördüncü Ordu*'da (Çukurova kapitalizminin kamçısı olarak) derlenen *"kadın amele taburları"* kurulmuştur. Ayrıca, savaşla birlikte Kadın Memur istihdamı, Kadın Mesleği: hastabakıcı-hemşirelik yeniden başladığı gibi, İstanbul ticaret erbabının müennesleri de *Kadın Tüccar Pazarı* açmışlardır. (Bknz. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*; Zafer Toprak'ın *Millî İktisat*; Gündüz Ökçün'ün *Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu*... çalışmaları.) *"Kavgada şamara bakılmaz"* kuralı. I. Dünya Savaşı içinde kapitülasyonların kaldırılması ile yürürken, *millî ve sınıfî şuur* belirtileri *cinsî*leşmeye başladı: Osmanlı kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi'nin *öncü papatyaları* olarak iş bitirmeye girişenler görülür: Damatlara iş bulmak, evliliğe teşvik, çeyiz hazırlığı, yevmiye terakümü, doğum zammı, evlendirme bürosu hizmetleri... ile yetinilmemiş, memur ve işçiler için (kadınlarda 21, erkeklerde 25 yaşa kadar) *zorunlu evlilik* ilkesini geçerli kılmaya çalış-

Misyoner Gözüyle Son Osmanlı Kadınları

ATİLÂ TÜRK

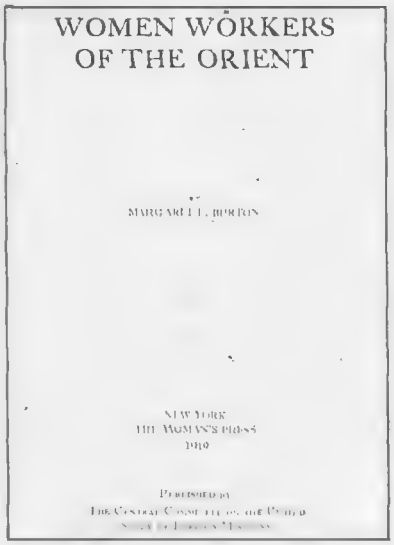

Burton, Margaret, 1919, *Women Workers of the Orient. New York, The Woman's Press, The Central Committee on the United Study of Foreign Missions yayını, 18. cilt, 240 sayfa, 18 resim, index, bibliyografya, ciltli.***

"*Birinci Cumhuriyet*"i değerlendirebilmek için, komşularımıza bakıp ülkemiz Türkiye ile karşılaştırmak yetmiyorsa; büyük-annemiz ile kız kardeşimize, kızımıza bakıp karşılaştırmak yetebilir.

Uğruna türban kavgaları verip "izm"ler hapsine düştüğümüz kadının, Osmanlı yıkılırkenki kadın görüntülerini olsun veren kitab, Amerikalı kadın misyoner yetiştiricisi yazarının demokrat-toleranslı yaklaşımı ile sunduğu ilginç veri ve resimler, bu karşılaştırmalarda yararlı olabilir. Kitab, kadının: ev-iş-göçmen emekçilik-aile-giyim ve örgütlenme-inanç alanlarındaki değişme-gelişmelerini, mücadelelerini de anlatan altı bölümden oluşuyor.

I. Dünya Savaşı içinde-ortasında, Amerikan Misyonerler Birliği Merkez Komitesi, tarihinde ilk kez, Türkiye, Suriye, Mısır, İran, Afganistan, Hindistan, Çin ve Japonya'daki soruşturma, gözlem ve araştırmalara da yaslanarak hazırlanan eseri, misyoner kadın yetiştirmekte bir ders kitabı-programı olarak da kullanmak üzere yayınlamış. Her bölümün sonunda verilen bilgilerin pekiştirilmesi ve amacın belirlenmesine yönelik sorular yer alıyor.

Kadın ve Kız Çocuğu Emeği

"Kentte olsun, köyde olsun, kadın, bütün gün meşgul görünüyor. Temizleyip tozunu alacağı ev eşyası çok az: Gece serilip uyunan yatak-şilteler dürülüp duvar dibine kaldırılınca evin temizliğini bitirmiş sayılır. Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde son dört bin yılda hemen hiç bir şey değişmemiş. Kadın, bulgurundan ununa-ekmeğine, yemeğinden peynir-giyimine... kadar her şeyi *kendisi* ve *evinde* yapmak zorunda. Sonra çocuk bakımı, tarla ve bahçede çalışma. Ortadoğu kadınının pek çoğu hayatını kazanmada "ev sanayii"ni tanımaz." (s.12-15)

"Eli boş, günlerini üretici olarak değil, tüketici olarak geçiren Doğu kadınının bu 'Harem Tembelliği' yanında çiftçi ve zanatkâr kadının emeği erkeğininki kadar saygınlık-değer görür. Kocasına eşitlikte en yakın çalışan kadın Doğu kadınıdır. 20. yüzyılın ilk yıllarıyla Asya'ya yayılan politik, eğitsel ve sosyal değişmeler, kadın tembelliğini de değiştiriyor." (s.33-34) "Urfa'da bir misyoner kadının anlattığına göre, elişleri: mendil-yastık örtü... oya, örgü işleri, kadınların çalışabilecekleri yegâne gerçek sanayii teşkil ediyor. Urfa'da ne fabrika ve ne de dokuma tezgâhı." (s.45) "Doğu'da kadın-kızların çalıştığı tek fabrika, halı/dokumacılıkta. El sanatları alanında pazara yönelik üretim, Hıristiyan kadın misyonerlerinin uğraşları sonucu gerçekleşmiştir. Bir örnek, Urfa'da bayan Corinna Shattuck'un cesur girişimleridir. 1895'te Urfa, çökkün, issiz [Ermeni olayları anılıyor -A.T.], Hıristiyan kadın-kızlarının çalıştığı bir kentti. İlk kez Misyoner Evi'nde, 14-40 yaşlarındaki kadın-kızlarla örgü-iğne-oya çalışmaları başlatıldı. 10 yıllık bir uğraşıdan sonra bu küçük başlangıca rağmen, yılda, 16 bin düzine mendil ihrac edilmeye başlandı. Böylece 1.824 kadın-kız'a iş bulunmuş oluyordu. İş, Urfa'dan Germük, Birecik, Severek, Adıyaman'a taşıp yayıldı.[s.76-77)

"Artık Müslümanların memleketinde de endüstri sorunları başlıyor" (s.45) "Şimdi 1914'te İstanbul'da ilerici Müslüman kadınların yayınladıkları haftalık resimli *The Woman's World* [Kadın Dünyası -A.T.] Dergisi, bu sorunlardan söz ediyor. Okuyucusunun dikkatini, sanayide çalıştırılan kadınlara, düşük ücret ödendiğine, aşırı çalıştırıldıklarına çekiyor. Dergiye göre günde 14 saatlik çalışmaya karşılık ödenen ücret sanayide 15 senttir.[1] (s.44-45)

"Sivas'ta bir tanıdık Ermeni, halıcılıkta çalıştırılan 4-5 bin işçinin pek çoğunun kadın ve kız çocuğu olduğunu anlatmıştı. Kızlardan henüz konuşamayacak kadar küçük olanları varmış. Kışın sabah beşbuçuktan akşam altıbuçuğa kadar, yazınsa sabah üç-üçbuçuktan akşam yedi-sekize kadar çalıştırıldıkları fabrika-atölye odaları havasız ve pis. Hele kışın Sivas'ın korkunç soğuğunda pencere de açılamıyor. Gündelik, götürü iş ödemesi gibi, 2-9 sent, diye anlattı. Güvenlik de yokmuş." (s.45-46) "Çocuklar Çin'de hiç değilse açık havada, temiz, güneş altında çalıştırılıyorlar." (s.53)

Kadın ve Kız Çocuğu Eğitimi

"Amerikalı bir eğitimci 1914'te söyle yazıyordu: II. Meşrutiyet'ten önce de kızların eğitimiyle ilgileniyordu. Maarif Nâzırının son demecine göre Osmanlı hükûmeti şimdi eğitim işlerinin uygulaştırılıp geliştirilmesine sürekli çaba harcamaktadır: Kızlar modern okullara alınacaktır. Yeni öğretmen okulları, lise ve kız okullarının açılmasına karar verilmiştir. Hükûmet Osmanlı annelerinin,

lışlıklar bir yana İhsanoğlu bu monografisinde onun ihtida etmiş bir Musevi olduğunu tekrarlıyor ve bu konudaki nakilleri tutarlıca gözden geçiriyor. İshak Efendi Yanya eyaletinin Narda (bugün Arta) kazasındandır. Gerçi benim araştırmalarıma göre Arta'da Musevi nüfus bu dönemde ve sonrasında henüz yerleşmektedir. (Yakında çıkacak "Preveza during the period of Tanzimat" adlı makalemde) Burada gene İshak Efendi'nin aile muhitinde İbrancayı öğrenmiş olması, bence biraz üstünde durulacak bir hüküm. Vakıa İbranca ev ve sokak dili değildi. Belki İshak Efendi bir Yeshivot benzeri eğitim kurumunda okumuş olabilir. Nitekim sözü edilen Arabçasının mükemmelliğinde de bu ikinci samî dili bilmenin faydası mutlaka olmalıdır.

Hoca İshak Efendi.

İshak Efendi'nin Divan-ı Humayûn tercümanlığı üzerinde durulan bölümün belirgin özelliği Başbakanlık Arşivi'ndeki vesika serileri nedeniyle yeni bilgiler getirilmesidir. Tercüme odası II. Mahmud devrinde tarihinin en temel değişimlerinden birini geçiriyordu. İshak Efendi bu dönemde Divan-ı Humayûn tercümanlığı yanında Mühendishanede de görevlidir. Mühendishane onun kişiliğinde bir müessese olarak ele alınmaktadır. Nihayet bundan sonra Mühendishane'nin tarihi diyebileceğimiz bölüm başlıyor.

Kitab İshak Efendi'nin bilimsel kişiliği üzerindedir. Bu konuda yayınlananların bir değerlendirmesi (miseau point) faslından sonra yeni görüş ve metinler üzerindeki tahliller yapılıyor. Nitekim Tarık Artel'in *Tanzimat I* derlemesindeki, kimya ilmi tarihi üzerine kaleme aldığı makalede İshak Efendi için sarfettiği; "kimya hakkındaki fikri Avrupa'nın kimya hakkındaki telakkilerinden uzaktır. Kitabında ne kimya formülleri ne de ıstılahatı" biçimindeki hükmü, önümüzdeki risalede; o asırda Avrupa'da kimyanın ıstılahat ve formüllerinin ne derecede olduğu ve Lavoisier kimyasının durumu ele alınarak çürütülüyor. Ben İhsanoğlu'nun kitabını ve şu sıralardaki ilim tarihi çalışmalarının, bir de DTCF'deki ilim tarihçilerinin çalışmalarının bu alandaki amatörlük dönemini sona erdirdiğini kıvançla izliyorum. Araştırma ve yazma metodları eskisi gibi değildir. Nitekim IV. bölümdeki Lavoisier kimyası ve terimlerinin, İshak Efendi tarafından nasıl çevrildiğini gösteren bir cetvel; *Mecmua-i Ulûm-u Riyaziye*'nin bu kısmının tahlili başlıbaşına bir monografidir. 18. asır sonu ve 19. yüzyıl başlarında Lavoiser dahil kimyacıların tabii ki bugünkü denklem ve formülleri kullanmadıkları belirtiliyor. Üstelik modern kimya dilini Türkiye'ye aktaran da İshak Efendi'nin talebesi kimyager Derviş Paşa'dır. Eldeki monografi gereksiz sathî yüceltmeler ve yermelerin dışında arşivlere ve diğer kaynaklara dayanan bir değerlendirmedir.

19. yüzyılın başında Şanîzade, giderek 19. yüzyılın sonuna doğru diğer doğabilimcilerle birlikte ele alınırsa bu monografilerle yakın zamanda bilim tarihimizin bir sentezinin ortaya konmaması için hiçbir sebep yoktur. Şu anda toplumbilimler içinde benzer çalışmalar ilerliyor. Eksik olan hukukçuluk tarihimizin üzerindeki monografilerdir.

Nazm-ı Siyer-i Zühdi[1]

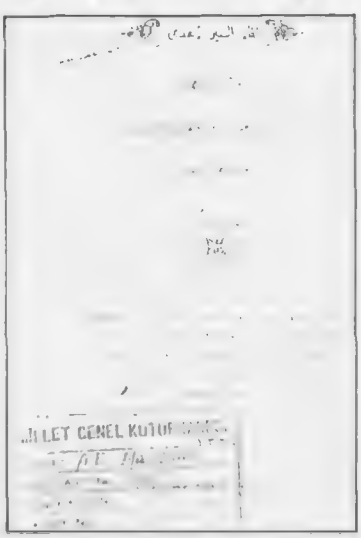

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

Yazarı: Mehmed Zühdi
Basıldığı yer ve matbaa: Trabzon, Serasi Matbaası[2]
Baskı tarihi: 1324 (1908 M.)
Sayfası: 220
Boyutları: 20x14 cm., 16x8.5 cm.[3]
Bulunduğu kütüphane: İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi[4]
Kayıt numarası: A.E[5], Mnz.[6] 1404/639

I- Kitap Hakkında Notlar

Kitabın iç kapağında: "Eser Trabzon Merkez Mukavelât Muharriri[7] Hafuz Mehmet Zühdî-Bâb-ı Vâlâ-i Fetva-i Penahi-de mün'akit tetkik-i Müellefat Komisyon-û Âlisi'-

nin tasvibi ve Maarif Nezaret-i Celilesi'nin fi 27 cemaziülevvel sene 324 ve fi 5 Ağustos sene 322 tarih ve 185 numaralı ruhsatnamesiyle Trabzon'da Serasi Matbaasında tabolunmuştur. -1324- Her hakkı nâzımına aittir." yazılı bulunmaktadır.

II- Kitabın Yazarı

Kaynaklarda, "Tayyipzade Hafuz Zühdî" olarak geçen şair ve yazar Mehmed Zühdi, 1270 (1854 M.) tarihinde, Hoca Tayyip Efendi'nin ikinci oğlu olarak doğmuştur. İlk tahsilini ikmalden sonra hıfza çalışmaya başlamış, Haci Pir Efendi, Sait Efendi, Hoca Derviş Efendi ve Çarşı Müderrisi Hacı Ahmet Efendi gibi dönemin din ulemasından dersler ve feyz ve sonuncu hocasından 1293 (1877 M.) senesinde icazet almıştır. Kırk yıl kadar süren memuriyet hayatına, babasından inhilâl eden İslahhane Mektebi Muallimliği ile başlamış, Maarif'ten Adliye Mesleğine intikalle, Mahkeme Âzâ Mülâzimliği ve Azalığı, daha sonra İcra Memurluğu görevlerinde bulunmuştur. Siyer'ini ve diğer bir eseri olan "Ziynet-i Efadede"yi, Trabzon Merkez Mukavelât Muharrirliği görevinde bulunduğu 1324 (1908 M.) senesinde yayınlamıştır. Hafuz Zühdi, Hamidiye ve Askeri Rüştiye Mekteblerinde farisi ve kavait muallimliği de yapmış, bir süre Trabzon Vilâyet Matbaası Müdürlüğünde bulunmuştur.[8] *Trabzon* Gazetesi'nde[9] bir çok makalelerini yayınlamış, bunlardan bazılarında, Zeytinlik (Cudibey) mektebinin ve Hos camisinin yapılmalarını teşvik ve yapılmalarında katkılarda bulunmuştur. Şiirlerinden bir kısmını "Nevbare"[10] mecmuasında toplayıp yayınlamıştır. Siyer'inden başka, Millet Kütüphanesi'nin Mnz. 816/16 numarasında kayıtlı "Ziynet-il Efadede" ve Şry.[11] 111/12 numarasında kayıtlı "Risale-i Ukud[12]" kitapları bulunmaktadır. Kütüphane fişlerinde Türk harfleriyle bunlardan birincisinde Mehmet Zühdî olarak yazılan şairin ismi, ikinci kitabında "Muhammed Zühdi" biçiminde yazılmıştır.[13] "Ziynet-il Efadede" kitabında yer alan "Hadim-i fukara-i Halveti... Mehmet Zühdî" ifadesinden Halvetî[14] olduğunu öğrendiğimiz Mehmet Zühdi, 1908 Meşrutiyetini izleyen ilk yıllarda bir de *Temkin*[15] isimli gazete çıkarmıştır. Şen, aranükte, edib-i lebib olarak nitelenen[16] Hafuz Zühdî'nin son memuriyeti Trabzon İstinaf Mahkemesi üyeliği olmuştur. 1330 (1914 M.) senesinde İstanbul'a giderken, Kumuşyan vapurunun Vakfıkebir-Giresun arasında batmasıyla boğularak ölmüştür.[16]

III- Kitabın İçeriği

1- Önsöz

"Mukaddeme" veya o anlamda başka bir söz ve başlık taşımamakla birlikte, önsöz niteliğinde olduğu görülen ilk dört sayfada, Hafuz Zühdi, "Bismillahirrahmanirahiym" le başlayarak: "Macebe aliynayı edadan sonra arz-ı fakiranemdir?" demekte ve Siyer'inin yazılış nedeni ile süresini ve özelliklerini aşağıdaki gibi anlatmaktadır: "Vekayi-i Nebeviyyeyi ala sahibina efdalu selavat ve ekmel-i ittahhiyat, pek çok kitaplara yazılmıştır. Bunların mücmeli de mufassalı da var. Fakat lisanımızda nazmen yazılmışına tesadüf etmedim. Caiz ki vardır da ben görmedim.

Mesneviyünist-i Şehr Nahifî'nin[17] gazavat-ı Nebeviyyeyi mübeyyin bin beyitli bir manzumesi olduğu bazı tevarihte görülüyor. Teşekkür olunursa da vekayi-i Nebeviyeyi velev mücmelen olsun muhit sayılamaz.

İhtimal âzâyi sufeha iktiham-ı mesayip ve balala. A'rad-i an masivallah. Edeb-i maallah. İstihkar-ı menafi. Sebt-i azm. Bezl-i mafilyed. İsar. Tevekkül, Kanaat gibi birçok mekarim ve mealide inkida-i zaman ümmet misal-i imtisal olmak için ve bir hüccet-i beliğa, bir kanun-u lâtegayyer olan vekayi-i Nebeviye ki her biri bunca nice nice hikemi, nice nice iberi camidir. Lisanımızda bir belki de birkaç da nazmen yazılmışı neden bulunmasın. Bu bir eksikliktir diyor ve bazı kere kendi kendime velâdetten irtihale kadar bir nübüvvet-name yazmaya acaba ahdekâr olabilir miyim diye bazı şeyler karalamaya heveslenirdim. Sonra zihnimce karar verdim ki ben elimden geleni sarfederim. Ümmetin calibi nazar ve rağbeti olmak şerefine mazhar olursa fenimelmatlup, olmazsa, erbab-ı kalem ve iktidara hiç olmazsa lüzumunu bir muhtira makamına kaim olur.

Her lisanın kuvve-i natıkası edebiyat ve edebiyatın âhenk-i umumîsi şiirdir derler. Vekayi-i Nebeviyeyi âhenk-i umumî-i millimizle tatlı tatlı okumak arzu edenler elbette mensubiyetiyle mübahi olduğumuz ümmette hayli vardır. 320 sene-i Arabiyesi evelbaharı içinde görülen lüzum ve ihtiyaç üzerine, letafet-i abuhavasiyle maruf olan Trabzon'un Soğuksu sayfiyesine çıkmıştım. Ezmayeş tabiat nev'inden olarak köyde bir meşgale-i mütemmeme olmak üzere bazı şeyler karaladım. Feyyaz kudretin evelbahara mahsus bahşayişinden olarak mevsimden hasıl olan inşirah ile (meşagil-i saireme halel gelmemek şartiyle) Uhud vak'asına kadar yazdım. Bir müddet sona aldım okudum. Gas ve semiden hali değilse de heyet-i umumiyesi itibariyle okunmayacak gibi de değil buldum. Binaenaleyh bitirmeye azmettim. Sene-i mezkûreyi takip eden iki sene evvel bahar mevsimlerinde devam ile cem'an 4200 beyitten ibaret olan şu eser bir hesap ile üç senede diğer bir hesap ile dokuz ayda meydana geldi. İsmine de "Nazm-ı Siyer-i Zühdî" dedim.

Fakir, eserimle " Kem tereke eveluvelahiri" mefahirinde bulunmaktan hicap ederim. Umarım ki zevk aşina-i şiir olanların da mazhar-ı istiskali olmaz.

Esasen yazmakta idnab-ı mumel icaz-ı muhalden kaçındım. Çünki biraz daha tafsil edilse bir bu kadarı daha bulurdu. Daha ihtisar edilse artık anlaşılmaktan kalırdı.

Esami ve emakin-i Arabın okunmasında vezin ile itilâfındaki güçlük erbabınca malumdur. Mefatihulguyup[18] Etkan-ı Suyutî[19], Alelkura-işifa Kamus gibi bazı asara müracaatla tashih-i mümkine icra edilmiş ise de kalmışları da caiz ki vardır. Şuara tesamuhu caiz olmayan şeyler işte bu zaruretledir. Her halde maksad-ı evel, mazhar-ı teşrif "Ve ma yantuk anelheva" ve "Kalin min şairilhikmeti ve minel beyanissihr" aleyhissellem vesselavat vezkittahhiyat Hazretlerinin sudde-i senih-i ümmetpenahilerine tezyidi intisap olmakla abadine, ebeveyninden erham ve eşfak olan Halik-i Taala hazretlerinin kenz-i lâyenfa lütfundan o cihanlar değer maksadın hüsn-ü husulü de mercu ve mutazarrıdır. Ve minellahiistecabe vettevfik. - Hadim-ul fukara Trabzonlu Tayyipefendizade Hafuz Zühdî."

2- Kitabın Bölümleri

6. sayfadan 219. sayfaya kadar devam eden manzum Siyer kısmı aşağıdaki ara başlıklardan oluşmaktadır:

Alamat-ı velâdet-i Nebeviye (s.7), Ol hazretin tevellüdü (s.9), Ol hazretin validesine teslimine kadar olan zaman vukuatına dair (s.10), Zuhur-u alamet-i nübüvvet ve risalet (s.22), İslam-i Ömer

radiyallahuanh (s.34), Muhasarat-ı Hişam ve müslimin (s.38), Mucize-i inşikak-ı kamer (s.39), Mucize-i Kur'an ve rihlet-i Ebutalip ve Hatice (s.40), Ensar-i kiramın üç def'ada Ukbe'de biatleri (s.46), Vak'a-i miraç saadet-i minhaç (s.48), Hicret-i Nebiyisallalahu aleyhivesellem (s.52), Bedr-i kübra (s.67), Gazve-i kübra-i Uhud (s.92), Gazve-i Ben-i Nadr (s.110), Sal-i hams ve Dumte vak'ası (s.113), Gazve-i Kübra-i Hendek (s.115), Hicretin 6. yılı (s.126), Musalaha-i Hudeybiye (s.128), Sal-i Sebi vak'a-i Hayber (s.130), Süfera-i Peygamberi (s.143), Umre-i Peygamberi (s.146), Muharebe-i Mute (s.147), Vak'a-i askeriye (s.151), Diğer Vak'a-i askeriye (s.153), Feth-i Mekke-i Mükerreme (s.154), Vak'a-i hezime (s.170), Gazve-i Huneyn (s.171), Vak'a-i Gariye (s.174), Vak'a-i Umas (s.177), Muharebe-i Taif (s.178), Taksim-i ganeim (s.179), Muavenet-i Medine-i Tahire (s.181), Hicretin 9. senesi (s.183), Gazve-i Tebük (s.187), Ehl-i Taif'in islâmı (s.194), Hacculveda (s.203), Sal-i hadiaşer (s.207)

207. sayfada başlayan ve 219. sayfada sona eren manzum Siyer bölümünden sonra gelen 220. sayfada "Lûgat ve izahı" başlığı altında bazı sözcük ve istilâhların izahları görülmektedir.

IV- Siyer Bölümünden Bir Alıntı

Kâbeye döndü kıble şabanda — Mekkenin fethi arzuları hep
Pek sevinç oldu ehl-i imanda — Etti teshir dilleri bu talep

Bu yıl emroldu ruze-i ramazan — Bedr-i kübra bu ayda etti zuhur
Muminin oldu savm ile şadan — Mumin oldu cümleten mesrur

Oldular o siyan hazerciyan — Anlar oldu zuhur-ı dine sebep
Hidametiyle mazhar-ı rıdvan — anlar oldu medar-ı tekviye hep

Buldu anlarla din-i hak kuvvet — Yine anlar içinde etti zuhur
Eyledi kesb-i vus'at-ı emniyet — Bir çok ehl-i nifak aynelur

Gayebane olurdu ava vezen — Kendine cine etmiş imanı
Koparırdı elinde olsa füten — Bilmemişler Resulu Kur'anı

Olamaz kimse şerlerinden emin — Anlarındı reis-ibni Selul
"Kalellahussellem...Âmin" — Söylemez hepsini bilirdi Resul

Anları salt ebuhafizeyeder
Salt o idi bu babda sabib-i ser

(Sayfa: 67)

[1] Nazm (Nazım): Vezin ve kafiye gibi âhenk öğeleri taşıyan mısralardan oluşmuş ya da yalnızca sözcüklerin özenle sıralanmasıyla âhenk sağlanmış yazı türü (Menzume). Karşıtı: Nesir (Düz yazı)
"Siyer: Siret'in çoğulu, 1- Ahlâk ve yüksek vasıflar, karakter. 2. Hayat öyküsü (Biyografi), 3-Hz. Muhammed'in yaşamını anlatan kitap. "Nazm-ı Siyer-i Zühdi": Zühdi'nin manzume biçiminde yazılmış, Hz. Muhammed'in yaşamını ânlatan kitabı
Büyük Larousse, Gelişim Yayınları, 1986, s.8566, 10594
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu, Ankara, 1978, s.973, 693, 1150
Türkçe Sözlük, TDK 7. Baskı, s.874, 808, 1067

[2] Serasi matbaası: 1880'de Trabzon'da Serasi Dimitraki tarafından kurulmuş, çoğu Kitabî Hamdi'nin yayıncısı olduğu birçok kitap, risale, harita ve gazete gibi yayınların basıldığı matbaa. *Trabzon'da Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları*, Cumhur Odabaşıoğlu, 1987, s.53

[3] İlk rakamlar kitabın sayfa ve ikinci rakamlar ise sayfaların basılı kısımlarının boyutlarını göstermektedir.

[4] Fatih Millet Kütüphanesi, "Ali Emirî Kütüphanesi" olarak da bilinmekte ve anılmaktadır.

[5] A.E.: Ali Emirî isminin kısaltılmışı. Ali Emirî (Diyarbakır 1857-İstabul 1924). Edebiyat ve tarih araştırmacısı. Özel eğitim ve medrese eğitimi görmüştür. Anadolu ve Rumeli'de muhtelif yerlerde Aşâr Müdürlüğü, Muhasebecilik, defterdarlık, Maliye Müfettişliği gibi görevlerde bulunmuş, 1908'de emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Yaşamı boyunca toplamasını sürdürerek edindiği büyük ve kıymetli 16.000 ciltlik kütüphanesini, Fatih'deki Feyzullah Medresi'ne bağışlamış, böylece oluşturduğu Millet Kütüphanesinin Müdürlüğü görevini de üstlenerek ölümüne kadar sürdürmüştür. Kitapları arasında bulundurduğu "Divan-ı Lûgatittürk" ün tasnifi ve yeniden basımında katkıları olmuştur. Basılmamış ve basılmış birçok eserleri ve şiirleri vardır.
Büyük Larousse, Gelişim Yayınları, 1986. s.381 Mehmed Serhan Tayşi, Millet Kütüphanesindeki, Ali Emirî biyografisi levhası

[6] Mnz.: Manzum sözcüğünün kısaltılmışı.

[7] Mukavelât Muharriri: Osmanlı İmparatorluğu zamanında, senet düzenlenmesi, onaylanması ve benzeri işler, Şer'i kurallara göre, Kadı ve Naip'lerce yerine getiriliyordu. "Mecelle"nin yürürlüğüyle birlikte, 1877 tarihinde Fransız Noterlik Kanununun çevrilmesiyle "Mukavelât (Sözleşmeler) Muharrirliği Nizamnamesi" kabul edilerek, Noterlik işleri bu görevliye verildi. 1913 tarihinde görevlinin unvanı "Kâtib-i Âdil" biçimine dönüştürüldü. Son olarak da, 1938 tarihli ve 3456 sayılı kanunla kurum "Noterlik" ve görevlisi "Noter" unvanını almış oldu *Meydan Larousse*, Sefa Kılıçoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Meydan Yayınları, 1972, S. 414-415

[8] Trabzon Vilâyet Matbaası, 1869 senesinde Trabzon Vilâyetinde kurulmuş ve o sene bu matbaada "Salname-i Vilâyet-i Trabzon"un 1. sayısı (Def'a: 1) basılmış ve arada bazı birkaç sene dışında sonuncusu 1322 (1904 M.) senesinde Def'a 22 olmak üzere bütün salnameler bu matbaada basılmışlardır.
Trabzon Vilâyeti Salnameleri Subutay Hikmet Karahasanoğlu, *"Trabzon Kültür-Sanat Yıllığı* 88-89 s.22-249

[9] *Trabzon Gazetesi*: 1284 (1896 M.)'de Tarabzon'da yayınlanmaya başlamış, yayını 1916 senesi Nisanında Trabzon'un Rusların işgaline uğramasiyle sona ermiştir. Haftada bir gün olarak yayınlanmıştır.
Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928, Cumhur Odabaşıoğlu, 1987, Trabzon, s.35-36

[10] Nevbare: (Nevbave) imlâsıyle de yazılır. Farsça bileşik sıfat ve isim olup 1- Turfanda yemiş, 2- Yeni yeşillik, 3- Hediye gibi farklı mânalara gelmektedir.
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu, Ankara 1978, s.991

[11] Şry: Şer'iye veya şer'i sözcüğünün kısaltılmışı.

[12] Ukud: Akitler, sözleşmeler. Risale-i Ukud, sözleşmeler hakkında küçük kitap (risale)

[13] Arap harfleriyle, yazarın ismi Mehmet ve Muhammed şekillerinde iki türlü de okunabilir.

[14] *Temkin* Gazetesi: 1- Ağırbaşlılık, 2- Hastalığın bir yere yerleşmesi, 3- İhtiyat, tedbir gibi değişik mânalara gelen "Temkin" ismiyle çıkan bu gazetenin ismi Cumhur Odabaşıoğlu'nun anılan kitabında anılmakta ve fakat çıkış ve kapanış tarihlerinin saptanılamadığı ve herhangi bir nüshasının da bulunup görülemediği kaydedilmektedir.

[15] Halvetî: XIV . yüzyılda, şeyh Ebu Abdullah Siracettin Ömer el Ehci tarafından kurulan ve Seyit Yahya Şirvanî (öl. 1464 M.) tarafından tam bir düzene sokularak İslâm ülkelerinde yayılması sağlanan; ilâhi gerçeğe gizli zikr ile ulaşılabileceği inancına dayanan tarikat. Tarikatın esas ilkesi, "Zikrullah = Allahı Anma"dır. Sâlik'in (tarikat mensubunun) başta gelen görevi, kalp temizliği ve dünya şeylerinden (masivadan) uzak kalmak, Allah'a yönelmektir. *Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, 1986, s.4985-4986

[16] Ömer Akbulut *Trabzon Şairleri*, Trabzon Matbaası, 1952, s.43-45.
Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası* 1970, s.92
Cudi Efendi, *Genç Anadolu Mecmuası*, 1927 s.3-6

[17] Nahifî: Asıl adı Mehmet Süleyman'dır 1738'de İstanbul'da ölmüştür. Din ve tasavvuf konularında birçok yapıtı bulunan bir Türk şairidir. *Meydan Larousse*, 1972, s.201, C.9

[18] Mefatihilguyup: Gayıpların anahtarları, fizikötesinin sırlarını çözen hünerler ya da kimseler. Mehmed Zühdi'nin andığı bu isimli bir yapıtı tespit edemedik.

[19] Suyutî: 1445-1505 yılları arasında Kahire'de yaşayan ve Arap dilinde en fazla (500-600 kadar) eser veren ünlü müellif. Mehmet Zühdi'nin "Etkan-ı Suyutî" biçiminde zikrettiği eserin asıl ismi "El itkan fi ulum ul Kur'an" olup, Suyuti'nin en önemli ve alanında en geniş bilgi veren eserlerinden biridir.
İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1970, Milli Eğitim Basımevi, s.258-263

Bulgar Mezalimi

İntikam Levhası

Kulağında Küpe Olsun Unutma

1

Rumeli'nin dağı, taşı ağlıyor!
Kan içinde her su başı ağlıyor!
Parçalanmış gövdelerin yanında!
Can çekişen arkadaşı ağlıyor!

2

Bak şu yurda tek bir ocak tütmüyor!
Issız kalmış bülbülleri ötmüyor!
O sevimli ovaları kurd almış
Bir çobancık davarını gütmüyor!

3

Kara toprak kandan olmuş kırmızı!
Doğrandıkça Türk kadını, Türk kızı!
Can evine canavarca saldırmış!
Sürü sürü ırz ve namuz hırsızı!

4

Mihraplara haç asılmış, ezanlar!
Susturulmuş, güm güm ötüyor çanlar!
Camilerin minberleri yakılmış!
Çizme ile çiğneniyor Kur'anlar!

5

Ey Müslüman kendini hiç avutma!
Yüreğini öc almadan soğutma!
İnim inim inleyişi yurdunun!
Kulağında küpe olsun unutma!

Rumeli Muhacirin-i İslâmiye Cemiyeti Neşriyatı'ndan

HİCAZ ve YEMEN ve TRABLUSGARP VİLAYETLERİ

Medine yöresindeki Harb'den olan ortadaki savaşçı, çöl kumunda ancak çıplak ayakla kolay yürünüp koşulacağını biliyor. Başını ise kırmızı çubuklu, geleneksel formda semada (kefye) ile örtmüş. Arapların en ünlü silâhı olan korkunç cenbiyesini de akassi denen meşin kemerine yerleştirmiş. Savaşçılığın, bu uzun ve sivri bıçakla başarılamayacağını bildiğinden, boyuna beraber bir de tüfenk edinmiş. Bu görünümü ile eline silâh tutuşturulmuş bir masal tipini düşündürüyor. Üç parçadan oluşan siyah Bayram kostümü giyip başına da yine siyah renkte mesfî örten eşi ise, güçlü ve korkutucu erkeğin yanında, Orta Zaman kadınının savunmadan yasaklı güçsüzlüğünü simgeliyor... Sağdaki kadın Mekke yakınındaki Ceyâdleye'dendir. Cahiliye dönemi kadın giysisinin İslâmiyetin gerektirdiği yeni biçimini sergilemekte. Nâmahrem bir erkekle karşılaşırsa alnının üstüne topladığı şemse'sini yüzüne ve göğsüne doğru indirecektir.

ELBİSE-İ OSMANİYE/34